

T.C
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SELÇUKLU DÖNEMİNDE KONYA, KAYSERİ İLE SİVAS
ŞEHİRLERİ ARASINDA ULAŞIMIN GELİŞMESİ VE TESİRLERİ

Yüksek Lisans Tezi

SERRA KIRDEMİR

HAZİRAN 2022

T.C
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

SELÇUKLU DÖNEMİNDE KONYA, KAYSERİ İLE SİVAS
ŞEHİRLERİ ARASINDA ULAŞIMIN GELİŞMESİ VE TESİRLERİ

Yüksek Lisans Tezi

SERRA KIRDEMİR
ORCID: 0000-0002-7019-1944

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ADNAN ESKİKURT
ORCID: 0000-0003-4592-1308

HAZİRAN 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Serra KIRDEMİR

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Doç. Dr. Adnan ESKİKURT

İMZA SAYFASI

Serra Kırdemir tarafından hazırlanan “Selçuklu Döneminde Konya, Kayseri İle Sivas Şehirleri Arasında Ulaşımın Gelişmesi Ve Tesirleri” başlıklı bu yüksek lisans/doktora tezi, Tarih Anabilim/bilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ İMZA

Tez Danışmanı:

[Doç. Dr. Adnan ESKİKURT]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü

Üyeler:

[Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü

[Prof. Dr. Mehmet Akif CEYLAN]

Kurumu: Marmara Üniversitesi Coğrafya Bölümü

Tez Savunma Tarihi: 15/Haziran/ 2022

ÖNSÖZ

Türkiye Selçukluları XI.-XIV. yüzyıllar arasında yaklaşık iki asır kadar bir süre ile büyük bir bölümünde hâkim oldukları Anadolu'da hem siyasî ve hem de kültürel olarak önemli tesirler meydana getirmiş ve yarımada'nın Türkleşme sürecine damga vurmuş önemli bir Türk-İslâm devletidir. Bir yandan Anadolu'da Türk Birliği'ni tesis etmek, bir yandan da Bizans, Haçlı, Zengî, Eyyûbî, Hârizm ve Moğol kuvvetleri ile varlık mücadeleleri vermek zorunda kalmış olmalarına rağmen Anadolu'da Türk-İslâm medeniyetinin inkişafının hatırası silinemeyecek izler bırakmışlardır. Bilhassa Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray, Antalya ve Alanya gibi şehirlerde varlıklarına şahit olduğumuz Selçuklu eserleri bu sürecin tanıkları olarak dimdik ayakta dururlar.

Selçuklular, 1078 yılında kurulan 1096 yılındaki Haçlı seferi sırasında İznik'in düşman eline geçmesi sonrası yeni başkent ilan edilen Konya başta olmak üzere hâkimiyet sahalarında toplumsal yaşamı geliştirmek için yerleşmeleri hızla bayındır hale getirmişlerdir. Bu hususta başarı için en önemli dikkati ulaşım ve ticareti geliştirmeye vermişler, bilhassa yol güvenliğini sağlamak adına çaba sarf etmişlerdir. Kendilerinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi ticarî faaliyetleri geliştirmek ve yol güvenliğini sağlamak amacıyla girişimlerde bulunurken ribat ve kervansaray gibi menzil (konaklama) yapılarının inşasını emretmişlerdir. Böylece yerli ve yabancı tâcirler arasında Anadolu'nun güvenle seyahat edilecek bir yer olduğu hissiyatını temine çalışmış ve bunu büyük ölçüde başarmışlardır. Bu sebeple Anadolu'da bir kısmı hala ayakta olan bir kısmı da sadece temel seviyesinde günümüze ulaşmış bu menzil yapıları Türkiye Selçuklularını yol güvenliğini sağlama noktasında diğer tüm devlet ve medeniyetlerden farklı bir konuma taşımıştır. Konya, Kayseri ve Sivas güzergâhı bu süreçteki gelişmeleri anlamamıza imkân veren bu gibi eserlerle bezelidir. Dolayısı ile çalışmamızda bu hususları ortaya koyabilmek adına öncelikle bu güzergâhın etapları detaylı bir biçimde işlenmiş ve teşekküllerinde rol oynayan çeşitli amiller ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla da güzergâhta ticarî akışın sağlanabilmesi açısından Selçuklular tarafından inşa edilen yapılar ikinci bölümde ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde ise Selçukluların güzergâhta ticaretin geliştirilmesine yönelik

abalarının bahse konu  şehirdeki ekonomik ve toplumsal hayata katkıları değerlendirilmiştir.

Tezin ortaya çıkması sürecine katkı sağlayan pek çok kişi ve kurum oldu. Bu noktada başlıca teşekkürü saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Adnan ESKİKURT'a etmeliyim. Kendisi beni bir Ortaçağ tarihi çalışmasında Tarih Coğrafya gibi ufuk açıcı bir disiplini kullanarak çalışmaya teşvik etmiş, tezin yazım sürecinde hem elindeki kaynakları hem de zamanını cömertçe benimle paylaşmış, doğru yönlendirmelerle çalışmanın tekml etmesini sağlamıştır. Her şey için kendisine minnettarım.

Bu tezin yazılması Türk Tarih Kurumu'nun sağladığı burs ile mümkün olabilmıştir. Bu sebeple kendilerine müteşekkirim. Çalışmalarım için gerekli ortamı ve kaynakları sağladığım İSAM, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Kütüphanesi ile Giresun Üniversitesi Merkez Kütüphanesi çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim. Tezin önemli kaynakları arasında yer alan F. B. Pegolotti'nin Ortaçağ İtalyancası ile kaleme alınmış eserinin gerekli kısımları, Ankara Üniversitesi DTCF İtalyan Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu Zeynep YILMAZ tarafından çevrilmiştir. Bu vesile ile kendisine bir kez daha teşekkür etmek isterim. Yüksek Lisans eğitimi sırasında sınıf arkadaşlarım olan Harun AYDEMİR teze renk katan haritaları benim için hazırlamıştır, Eray ÖZER ve Elif şEKER ise manevi destekleri ve benim için değerli olan görüşleriyle her zaman yanımda olmuştur, hepsine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunuyorum.

Bütün eğitim hayatım boyunca yanımda olan ve maddi-manevi desteklerini her zaman hissettiğim aileme, bilhassa annem Fatma KULHAN ile sevgili ablam Seher GÜN'e bugüne değin yaptıkları her şey için teşekkür ederim. Yine desteğini her zaman hissettiğim, acı ve tatlı anıları birlikte yaşadığımız canım arkadaşım Elifnur AKKUş'a da hususiyetle teşekkür ederim. Tez sürecinde tanışıp hayatlarımızı birleştirdiğimiz hem en yakın dostum hem de eşim olan Ahmet Faruk KIRDEMİR, bu süreçte de ilk eleştirmenim ve en büyük destekçim oldu, kendisine de müteşekkirim.

Serra KIRDEMİR

ÖZET

SELÇUKLU DÖNEMİNDE KONYA, KAYSERİ İLE SİVAS ŞEHİRLERİ ARASINDA ULAŞIMIN GELİŞMESİ VE TESİRLERİ

KIRDEMİR, Serra

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Adnan Eskikurt

Haziran, 2022. 157 sayfa.

Tarih boyunca kendilerine has kültür ve medeniyet özellikleri ile ayırt edilmiş toplulukların egemenlik dönemleri sırasında coğrafi potansiyelini değerlendirerek varlıklarını sürdürebildikleri Anadolu Yarımadası'nda, Selçukluların XI. yüzyıldan itibaren yurt tutmak amacı ile buraya muhacerete başlamaları sonrası dengeler değişmiş ve yeni bir döneme girilmiştir. Bu aslında asırlardan beri Roma, Bizans, Sâsânîler, Emevîler ve Abbasîler gibi Doğu ve Batı medeniyetlerinin temsilcileri arasında devam edip giden bir mücadele sürecinin yeni bir safhasını da teşkil etmiştir. Yarımada genelinde beşerî ve iktisadî anlamlarda bir dizi tesirin meydana geldiği 1040 yılı sonrasındaki bu süreçte Anadolu Türk Birliği'nin kurulması umumiyetle yarımadaya hâkim olmak isteyen güçler için önem arz eden ve duruma göre taraftar bulan ya da karşısında bulunduğu görülen bir konu olmuştur. Tabiatı ile bu durumun gerçekleşmesine kadar beşerî manada bir istikrar sağlanamadığından ekonomik olarak da bir ilerleme sağlanamamış, ancak Türkiye Selçuklu Devleti'nin 1176 yılında Bizans İmparatorluğu karşısında kazandığı Myriokephalon Zaferi sonrası bu mümkün olabilmiştir.

Bu çalışmada, Anadolu tarihinin bu dönem sonrasındaki beşerî ve iktisadî yükselişini ortaya koyabilmek için bilhassa canlı ticarete sahne olan güzergâhlardan en önemlisi incelenmiştir. Bu konuyu aydınlatabilmek adına da Türkiye Selçukluları dönemine ışık tutan XI.- XIII. yüzyıllara ait kaynaklarda (tarih ve coğrafya eserleri ile seyahatnameler

vb.) bulunan malûmattan yararlanılmış ve yapılan karşılaştırmalarla meydana gelen değişimin ne şekilde gerçekleştiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu bu kaynakların yanı sıra bu ticâret güzergâhının yer aldığı kesimin fizikî özellikleri de dikkate alınmış ve bu noktada modern coğrafya eserlerinden yararlanılmıştır. Bu imkânla çalışmanın konusunu teşkil eden Konya, Kayseri ve Sivas güzergâhında bir saha araştırması yapmak kolaylaşmış ve güzergâh üzerindeki Selçuklu yapıları bizzat yerlerinde incelenmiştir. Böylece; Tarih, Coğrafya ve Sanat Tarihi gibi farklı disiplinlerden yararlanılarak hazırlanan bu tez ile Türkiye Selçuklularının 1176 yılı sonrasındaki iktisadî gelişimleri hususunda değerlendirmeler yapmak imkânı doğmuştur. Yine dönem kaynaklarındaki verilerin mukayesesi ile de bu tezin literatür için farklı bir bakış açısı ve katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Tarihî Coğrafya, Kervansaray, Ticaret Yolları

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF TRANSPORTATION BETWEEN THE CITIES KONYA, KAYSERİ AND SİVAS IN SELJUK ERA AND ITS EFFECTS

KIRDEMİR, Serra

Master's Thesis, Department of History, Medieval History

Supervisor: Assoc. Prof. Adnan Eskikurt

June 2022. 157 pages.

In the Anatolian Peninsula, where communities distinguished throughout history by their unique cultural and civilizational characteristics were able to survive using its geographical potential during their reign, the balances changed after the Seljuks began to emigrate to this place for the aim of settling in the 11th century forward, and a new era has begun. This actually became a new phase in the ongoing struggle between Eastern and Western civilizations such as Rome, Byzantium, the Sasanians, the Umayyads and the Abbasids. In this period, after the year 1040 in which a series of human and economic effects occurred throughout the peninsula, the establishment of the Turkish Union in Anatolia was an important issue for the powers wishing to dominate the peninsula in general, and it was an issue that could gather support or was something frowned upon depending on the situation. Due to the fact that there was no stability in the human sense until the realization of this situation, economic progress could not be achieved also, but it became possible after the victory of Myriokephalon that the Turkish Seljuk state won against the Byzantine Empire in the year 1176.

In our study, in order to reveal the human and economic rise of Anatolian history after this period, the most important of the routes that witnessed live trade was examined in particular. In order to clarify this question, the information found in the sources (manuscripts of history, geography and itineraries, etc.) belonging to the XI.-XIII.

centuries, which highlights the period of the Turkish Seljuks, has been used and an attempt has been made to reveal with the comparisons how the change took place.

In addition to these sources, the physical characteristics of the section where this trade route is located were also taken into account, and at this stage, works of modern geography were used. With this opportunity, it became easier to conduct field research on the route of Konya, Kayseri and Sivas, which is the subject of the study, and the Seljuk monuments on the road could have been examined easily. Thereby, with this thesis, which was prepared using different disciplines such as History, Geography and Art History, it was possible to assess the economic development of the Türkiye Seljuks after the year 1176. Likewise, by comparing data from the sources of the period, it was intended that this thesis should provide a different perspective and contribution to the literature.

Keywords: Anatolia, Historical Geography, Caravanserai, Trade Routes

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	xii
KAYNAKLAR.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KONYA-KAYSERİ VE SİVAS ARASINDAKİ GÜZERGÂHIN ANA HATLARI

1. Güzergâhın Genel Coğrafi Özellikleri.....	10
2. Güzergâhın Etapları.....	18
2.1. Konya-Kayseri.....	18
2.2. Kayseri-Sivas.....	33
3. Seyyahların Güzergâh Hakkında Verdiği Malûmatlar.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARIN ULAŞIMI GELİŞTİREN DÜZENLEMELERİ

1. Güzergâhta Ulaşımın Geliştirilmesinin Sebepleri.....	51
1.1. Fetihlerin Etkileri.....	52
1.2. Yabancı Ülkelerle Yapılan Ticaret Anlaşmaları.....	65
1.2.1. Kıbrıs Kralı Hugues ile Yapılan Ticaret Antlaşması.....	66
1.2.2. Venediklilerle Yapılan Ticarî Antlaşma.....	68
2. Güzergâhlar Boyunca Çeşitli Hizmet Yapılarının İnşası.....	70
2.1. Güzergâhlarda Kervansarayların İnşası ve Bunların İşleyişi	71
2.2. Akarsular Üzerinde Köprülerin Yapımı.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULAŞIMIN GELİŞMESİNİN KONYA, KAYSERİ VE SİVAS'TAKİ TESİRLERİ

1. Şehirlerdeki Fizikî ve Beşerî Değişimler.....	81
1.1. Konya.....	82
1.2. Kayseri.....	89
1.3. Sivas.....	93
2. Şehirlerdeki Üretim ve Ticaret İmkânları.....	99
2.1. Tarım ve Hayvancılık İmkânları.....	100

2.2. Sanayi ve Madencilik İmkânları.....	103
2.2.1. Sanayi.....	103
2.2.2. Madencilik.....	107
2.3. Çarşı ve Pazarlar.....	112
2.4. Yerli-Yabancı Tâcirler ve Faaliyetleri.....	124
SONUÇ.....	132
BİBLİYOGRAFYA.....	136
EKLER	
- <i>Harita 1</i>	
Konya-Sivas Kervanyolu Güzergâhı.....	156
- <i>Tablo 1.</i>	
Konya-Sivas Kervanyolu Güzergâhında Konaklama Yerleri ve Mesafeleri (km).....	157

KISALTMALAR

c.	Cilt
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
FSMVÜ	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Haz.	Hazırlayan
HGM	Harita Genel Müdürlüğü
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
JUHIS	Journal of Universal History Studies
KKEFD/JOKKEF	Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi
km	Kilometre
KÜY	Koç Üniversitesi Yayınları
MÜFEF	Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
S.	Sayı
s.	Sayfa
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TDVİ	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TİD	Tarih İncelemeleri Dergisi

TOD

Tarih Okulu Dergisi

TTK

Türk Tarih Kurumu

TUCAUM

Türkiye Coğrafyası Araştırma ve
Uygulama Merkezi Dergisi

vb.

Ve benzeri

vd.

Ve devamı

Yay.

Yayınları

FOTOĞRAF LİSTESİ

Foto 1. Zincirli Han Olduğu Düşünülen Kalıntıların Yanında Muhtemel Bir Kuyu Kalıntısı

Foto 2. Zincirli Han'ın Olası Kalıntıları

Foto 3. Akbaş Hanı Sarnıç Girişi. Arkada Bozdağ silsilesinden bir görünüm.

Foto 4. Akbaş Hanı Olduğu Düşünülen Mevkide Bulunan Yalıklar

Foto 5. Oklava Yaylası'nda Yer Alan Harabeler

Foto 6. Oklava Yaylası'nda İşlemeli Taşlar

Foto 7. Akhan Kervansarayı Kalıntısı

Foto 8. Ağzıkara/Hoca Mesûd Kervansarayı Taç Kapısı

Foto 9. Ağzıkara Han Köprüsü

Foto 10. Alay Han'ın Güneybatı Yönünden Bir Görünümü

Foto 11. Alay Han'ın Avlu Kalıntıları

Foto 12. Sarı Han İç Avlusu

Foto 13. Hanın Taç Kapısı Üzerinde Konumlandırılmış Mescid

Foto 14. Cırgalan Hanı Kalıntılarından Bir Görünüm

Foto 15. Kayseri Sultan Hanı Taç Kapısı

Foto 16. Kayadibi Bucağı'nın 4 Km Kuzeydoğusundaki Köprü

Foto 17. Yeniapardı Köyü'nün 2,8 Km Güneyindeki Köprü

Foto 18. Çallı Deresi Üzerinde Bulunan Köprü

Foto 19. Akören Köyü Yolundaki Ark/Köprü

Foto 20. Kesik Köprü

Foto 21. Obruk Kervansarayı İç Mekânından Bir Görünüm

Foto 22. Süleyman Şükrü Bey'in Tasvir Ettiğı Yüksek Sivas Platoları

Foto 23. Başköprü, Aksaray

Foto 24. Gömeç Köprüsü

KAYNAKLAR

Türkiye Selçukluları döneminde Konya, Kayseri ve Sivas arasındaki ticaret yolları için hususiyetle yazılmış bir kaynak bulunmasa da döneme ilişkin bazı kaynaklar ile çeşitli araştırma eserleri konu hakkında önemli bilgiler sağlamıştır. Tezimizde; birincil kaynak olarak İbn Bîbî, Aksarâyî, Reşîdüddin Fazlullah, Müneccimbaşı ve Niketas Khoniates gibi Türkiye Selçukluları hakkında bilgiler veren Ortaçağ kronikleri; Strabon, Hamdullah Kazvînî, el-Ömerî, Ebu'l-Fidâ gibi coğrafya yazarları ve İbn Battûta, Rubruk, Simon de St. Quentin gibi seyyahların eserlerinden faydalanıldığı gibi, Türkiye Selçuklu dönemine ilişkin çalışmalar yapan yerli ve yabancı tarihçilerin çalışmalarından da istifade edilmiştir. Bu açıdan Osman Turan, Erdoğan Merçil, Mehmet Altay Köymen, Tuncer Baykara ve Adnan Eskikurt'un çalışmaları önem arz etmektedir. Yabancı araştırmacılar olarak Kurt Erdmann, Frederich Sarre, Franz Taeschner'in eserleri özellikle dönemin ticarî yol ağı hakkında kıymetli bilgiler sağlamıştır. Bunun yanı sıra Selçuklu dönemi şehir hayatına ilişkin eserler bakımından yukarıda bahsi geçen eser türleri haricinde menâkıbnâmeler ve vakfiyeler de kullanılmıştır. Çalışmamızın disiplinler arası doğası gereği Coğrafya, Ekonomi, Klimatoloji, Nümizmatik ve Sanat Tarihi'ne ilişkin çeşitli kitap ve makalelerden de istifade edilmiştir. Bu kısımda çalışmamıza önemli katkı sağlayan bazı kaynaklardan bahsedeceğiz.

1. İbn Bîbî

Türkiye Selçukluları hakkındaki en ayrıntılı ve kapsamlı eser olan *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye* adlı eserin yazarıdır. Künyesi Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Müştehir bi-İbn Bîbî el-Müneccime'dir. Doğum yılı bilinmemekle birlikte 684/1285 yılından sonra öldüğü bilinmektedir. Kendisine Nişâbur'da *Bîbî Müneccime* ismiyle bilinen annesine nispetle İbn Bîbî denmiştir. Babası da Cürcân şehrinin ileri gelenlerinden olan Mecdüddin Muhammed Tercümân'dır. Hârizmşah sarayında münşi olarak uzun süre görev yapan İbn Bîbî, Celâleddin Hârizmşah ile Alâeddin Keykûbad arasında vuku bulan Yassıçemen Savaşı'nı müteakib Dımaşk'a; bundan sonra ise Alâeddin Keykûbad'ın daveti üzerine Konya'ya gelerek

Selçuklu hizmetine girmiştir. Bizzat divan kâtibi olarak Selçuklu sarayında bulunması, İbn Bîbî'nin kayıtlarını dönemin kaynakları arasında eşsiz bir yere koymaktadır.

el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye adlı eserini bizzat şahit olduğu yahut işittiği haberlere ve gördüğü belgelere dayandıran İbn Bîbî, bilhassa I. Alâeddin Keykûbad devri için yüksek bir önem teşkil etmektedir. Eserinde sanatkârane bir üslubu benimseyen müverrih, zaman zaman olayların tarihini karıştırmış, bazen tarih vermemiş, bazen de olayların vuku buldukları tarihleri belirtmemiştir. Fakat yine de bu arazlar eserin öneminden pek bir şey kaybettirmemektedir.

Eserin, yazıldığı çağdan günümüze ulaşan tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bu eserden istinsah edilmiş bir kopya ise Paris'te Bibliotheque Nationale'dedir.¹ Eser Türkçe'ye Mürsel Öztürk tarafından kazandırılmıştır.²

2. Aksarâyî

İlhanlı Devleti'ne bağlı olarak Anadolu'da bir süre vakıf mütevelliliği daha sonra da Aksaray Kalesi muhafızlığı görevlerini ifa eden Kerîmüddin Mahmûd el-Aksarâyî, Selçuklu tarihi için en önemli kaynaklardan birini teşkil eden *Müsâmeretü'l-aḥbâr ve müsâyeretü'l-aḥyâr* isimli eserini bu dönemde kaleme almıştır. Aksaraylı bir aileden geldiğini isminden anladığımız müellifin iyi bir eğitim almış bulunduğu gerek eserinden ve gerekse de üstlendiği görevlerden anlaşılmaktadır. Dört bölümden müteşekkil eserinde dördüncü bölümünde Köseadağ Savaşı sonrası ile XIV. yüzyıl ilk çeyreği arasında cereyan eden olaylar ele alınmıştır. Bu, eserin en uzun ve tanık olduğu olayları ele alması bakımından en kıymetli bölümüdür. 1943 yılında Nuri Gençosman, 1944 yılında ise Osman Turan tarafından tercüme edilen eser daha sonra Mürsel Öztürk

¹ Bkz. Abdülkerim Özeydin, "İbn Bîbî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 19, (İstanbul: TDV, 1999), s. 379-382.

² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-'Alâ'iyye (Selçukname)*, (çev. Mürsel Öztürk), (Ankara: TTK, 2020).

tarafından bir kez daha Türkçeye çevrilmiştir. Bu çalışmada ise eserin 2000 yılında yayımlanan son çevirisi kullanılmıştır.³

3. Müneccimbaşı

Osmanlı dönemi alimlerinden Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 1631-1702 yılları arasında yaşamış olup, unvanından da anlaşılacağı üzere esasen müneccim olarak Osmanlı Sarayı'nda görev yapmıştır. Bunun yanı sıra Mevlevî dergahına bağlı bir mutasavvıf ve tarihçi olan Müneccimbaşı'nın pek çok eseri bulunmakla birlikte en meşhur eseri umumi tarih niteliğinde olup yaratılıştan başlayarak kendi dönemine kadarki tarihi olaylar, şahsiyetler ve kavimler hakkında bilgi verdiği ve müellifin ismine atfen *Müneccimbaşı Tarihi* adıyla şöhret bulan *Câmiu'd-Düvel* adlı eseridir. Eserin Selçuklular ve Anadolu Beyliklerine ilişkin kısımlarında özellikle Reşîdüddin Fazlullah'ın *Câmiü't-Tevârih* adlı eserinden istifade edilmiştir. Arapça yazılan eser, yazılışından otuz sene sonra Damad İbrahim Paşa'nın teşvikiyle, meşhur Şair Nedim'in başkanlığındaki bir heyet tarafından *Sahâifü'l-Ahbâr* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Eserin tezimizde kullanmış olduğumuz tercümesi ise Ali Öngül'e ait olup, bu tercüme eserin Arapça olan Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasını esas almıştır.⁴

4. Hamdullah el-Müstevfî Kazvinî

İranlı alim Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed Kazvinî, künyesinden de anlaşılacağı üzere XIII. yüzyıl sonlarında Kazvin şehrinde doğmuştur. Ölüm yılına ilişkin kesin bir bilgi bulunmasa da 1340 yılından sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. O dönem İran'a hâkim olan İlhanlılar emrinde görev yapan yazar, tarih ve coğrafya alanlarında birer önemli eser vermiştir. Konumuz itibariyle tezimizde en çok istifade ettiğimiz eseri ise coğrafya alanında yazdığı *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eseridir. Özellikle XIV. yüzyıl Anadolu

³ İsmail Aka, "Aksarâyî, Kerîmüddin", *DİA*, c. 2, (İstanbul: TDV, 1989), s. 293.

⁴ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Öngül, (İstanbul: Kabalcı Yay., 2017), s. 11; Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı, Ahmed Dede", *DİA*, c. 32, (İstanbul: TDV, 2006), s. 4-6.

şehirlerine ilişkin vermiş olduğu bilgiler önem arz etmektedir. Çalışmamızda eserin Guy Le Strange tarafından yapılan 1919 tarihli İngilizce tercümesi esas alınmıştır.⁵

5. İbn Battûta

Ortaçağ İslam dünyasının en meşhur seyyahı olan Ebû Abdillâh Muhammed İbn Battûta el-Levâtî et-Tancî, 1304 yılında Berberî kökenli bir ailenin üyesi olarak Fas'ta doğmuştur. XIV. yüzyılda yaptığı seyahatlerinde; Kuzey Afrika, Endülüs, Hicaz, Bilâdüşşam, Irak, Anadolu, Deşt-i Kıpçak, İstanbul, Doğu Afrika Kıyıları, Hindistan, Seylan ve Çin başta olmak üzere pek çok bölgeyi gezmiş olan İbn Battûta, bu seyahatlerini kendisinin *Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâ'ibi'l-emşâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr* olarak adlandırdığı ancak genel olarak *Rihletü İbn Battûta* diye bilinen eserinde anlatmıştır. Her ne kadar eser, yazarın seyahatlerinin çok sonrasında yazılmış ise de Anadolu'nun ve Anadolu şehirlerinin Selçuklu egemenliğinden kısa bir süre sonrasındaki vaziyetine dair birinci elden verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir. Uzun seyahatine çıkmadan önce fıkıh alanında tedrisat görmüş olan İbn Battûta, gezdiği yerlerde de dönem dönem kadılık yapmış ve nihayetinde yine kadı olarak Fas'ın Tâmesna kentinde vazifeliyken 1368 yılında vefat etmiştir. Tezimizde, eserin A. Sait Aykut tarafından yapılan çevirisi kullanılmıştır.⁶

6. Şihabüddin b. Fazlullah el-Ömerî

XIV. yüzyılın başında Dimaşk'ta doğan Şihabüddin Fazlullah, Kirman kökenli Benî Fazlullah ailesinden gelmesi dolayısıyla İbn Fazlullah ve soyunun Halife Ömer'e dayanması sebebiyle de el-Ömerî olarak bilinmektedir. Kahire'ye giderek burada pek çok âlimden eğitim gören el-Ömerî, burada Memlûklerin hizmetinde bulunmuştur. Sert bir mizaca sahip olduğu bilinen el-Ömerî bu sebeple birkaç kere görevinden azledilmiş

⁵ Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvînî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, (İng. çev. G. Le Strange), (Leiden: E. J. Brill, 1919); Abdülkerim Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, c. 15, (İstanbul: TDV, 1997), s. 454-455.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (çev. A. Sait Aykut), (İstanbul: Yapı Kredi Yay.), 2018, s. 11-12; A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *DİA*, c. 19, (İstanbul: TDV, 1999), s. 361-368.

ayrıca eli kesilmiştir. *Mesâlikü'l-Ebsar fî Memâlikî'l-emsâr* isimli coğrafya eserini de bu dönemden sonra çekildiği inziva sırasında kaleme alan yazar, 1349 yılında veba nedeniyle Dımaşk'ta hayatını kaybetmiştir.⁷

el-Ömerî'nin yukarıda zikredilen eseri, XIV. yüzyıl Anadolu'sunun sosyoekonomik durumu hakkında önemli bilgiler içermektedir. Fakat müellifin görmeden, yalnızca duyduklarını kaleme alması dolayısıyla içerisinde yer alan veriler temkinli kullanılmalıdır. Eser, tıpkı İbn Battûta gibi Selçuklu sonrası dönemi ele alsa da bu çalışmada sıklıkla kullanılmıştır. Bunun nedeni, sosyal hayattaki alışkanlıkların hızlı bir şekilde değişmemesi ve XIV. yüzyıl toplumunun, Selçuklu toplumuyla benzer uğraşlarda bulunabilecekleri kanısıdır. Buna karşın, yaşanan siyasi değişimlerin kentlerin görünümüne etki ettiği de muhakkaktır. Bu sayede iki dönem arasındaki değişimler anlaşılmaya çalışılmıştır.

7. Eflâkî

Tam adı Şemseddîn Ahmed el-Eflâkî el-Ârifî olan Ahmed Eflâkî, XIV. yüzyılda kaleme aldığı *Menâkıbü'l-ârifîn* isimli eseriyle bilinir. Ahmed Eflâkî'nin hayatına dair tarihi bilgiler bulunmamaktadır. Hayatına dair bilinenler, eserinde kaydettikleri kadardır. Konya'ya sonradan geldiği düşünülen müellifin, astronomi ile uğraşması nedeniyle Eflâkî olarak tanındığı düşünülmektedir. Eserini müridi bulunduğu Mevlâna'nın oğlu Ulu Ârif Çelebi'nin isteği üzerine kaleme alan Eflâkî, 1360 senesinde vefat etmiştir.⁸

Mevlâna'nın hayatı ile onun etrafında cereyan eden olayları kaleme alan *Menâkıbü'l-Ârifîn*, çeşitli kaynaklardan istifade edilerek yazılmıştır. Bunlar arasında *Risâle-i Ferîdûn Sipehsâlâr*, Sultan Veled'in *Velednâme'si*, Bahâeddin Veled'in *Ma'ârif'i*, Şems-i Tebrizî'nin *Makalât'ı* ile Mevlâna'nın *Fîhi mâ Fîh'i* ile *Mektûbât'ı* bulunmaktadır.

⁷ Abdülaziz el-Alevî, “İbn Fazlullah el-Ömerî”, *DİA*, c. 19, (İstanbul: TDV, 1999), s. 483-484.

⁸ Tahsin Yazıcı, “Ahmed Eflâkî”, *DİA*, c. 2, (İstanbul: TDV, 1989), s. 62.

Eser, Anadolu'nun Moğol tahakkümüne girdikten sonraki toplumsal yaşamı hakkında önemli anekdotlar içermesi bakımından önem arz etmektedir.⁹

8. Pegolotti

Floransa'lı Francesco Balducci Pegolotti, Floransa kökenli Bardi Şirketi'nin bünyesinde görevli bir tüccardı. Tüccar bir aileden gelen Pegolotti, bu şirketin Kıbrıs'taki temsilciliğinde 1325-1329 yılları arasında görev aldı. Ticarî faaliyetleri dolayısıyla Avrupa ve Asya'nın çeşitli yerlerinde bulunan Pegolotti, bu süreçte edindiği tecrübeler ışığında eserini kaleme almıştır. 1766 yılında Gian-Francesco Pagnini tarafından *La Pratica della Mercatura* ismiyle yeniden yayımlanan eserin bu nüshası 1936 yılında Allan Evans tarafından notlandırılarak Orta Çağ İtalyancasıyla tekrar basılmıştır.¹⁰

⁹ Tahsin Yazıcı, “Menâkıbü'l-Ârifin”, *DİA*, (Ankara: TDV, 2004), s. 114-115.

¹⁰ Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, (ed. Allan Evans), (Cambridge, Mass.: The Mediaeval Academy of America, 1936).

GİRİŞ

Müslümanlar bir devlet teşkilatlanmasına sahip olup arazilerini genişlettikleri Emevîler döneminden (VII. yüzyıl) itibaren Akdeniz’de aktif bir ticari faaliyet göstermişlerdir. Böylece bir süredir ıssızlaşmış ticaret güzergâhları, Müslüman tüccarın faaliyetleriyle yeniden hareketlilik kazanmıştır. Bu süreç, Abbâsîler döneminde devam etmiş ve Müslümanlar etkinliklerini Akdeniz kıyılarından başka Hindistan, Çin, hatta Japonya ve Kore’ye değin genişletmişlerdir.¹¹

Dımaşk, Kahire, İskenderiye bu dönemde önemli ticaret merkezleriydi. Daha sonra Bağdat’ın Müslüman topraklarına katılması ve Fırat ile Dicle nehirlerinin taşımacılığa elverişli olması sayesinde, Basra üzerinden Asya Kıtası’nın iç kesimlerine sokulmalarını sağlayacak Basra Körfezi’ne ulaşmışlardır. İran’ın güneyinde ve Basra Körfezi kıyısında yer alan Siraf, bu dönemde Müslüman ve Çinli tâcirlerin ticaretlerini gerçekleştirdikleri en önemli liman kentlerinden bir tanesini teşkil ediyordu.¹²

Müslümanlar Asya ile olduğu gibi Avrupa, Rusya ve İskandinavya ülkeleriyle de ticaret yapmışlardır. Bu tâcirler sayesinde İslâmiyet mezkûr coğrafyalara yayılmış ve İtil Bulgarları, İslâmiyet’in öğretilmesi için âlimlerin gönderilmesini talep etmişlerdir. Bu talep üzerine gönderilen heyette bulunan İbn Fadlan, yolculuğu esnasındaki gördüklerini kaleme alarak meşhur seyahatnâmesini meydana getirmiştir.¹³

VII. yüzyıldan itibaren yüksek bir ivmeyle devam eden mezkûr ticarî faaliyetler, X. yüzyılda Abbâsîlerin zayıflaması sonrasındaki siyasî iktidarsızlık bu faaliyetlerde aksamalara sebep olsa da devam etmiştir. Bu yüzyıldan itibaren güçlenen Fâtımîler ve

¹¹ Cengiz Kallek, “Ticâret”, *DİA*, c. 41, (İstanbul: TDV, 2012), s. 135.

¹² İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik (Yollar ve Ülkeler Kitabı)*, (çev. Murat Ağarı), (İstanbul: Ayışığı Yay., 2019), s. 145; Kallek, “Ticâret”, s. 136; Ahmet N. Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2016), s. 249.

¹³ Nahide Bozkurt, *Abbâsîler (750-1258)*, (İstanbul: İSAM, 2017), s. 191; Kallek, “Ticaret”, s. 137.

Bizans Devleti ile zaman zaman çatışmalara girmişlerse de Doğu Akdeniz’de cereyan eden ticaret faaliyetleri ağırlıkla bu iki devlet arasında devam etmiştir.¹⁴

XI. yüzyıl ise Ortadoğu coğrafyasının siyasî haritasında önemli değişikliklerin meydana geldiği bir dönemdir. Esasen geçen birkaç yüzyıldan beri siyasî gücünü yitiren ve egemenliğini diğer yerel unsurlarla paylaşmak zorunda kalan Abbâsîler, X. yüzyılın sonlarına doğru İran’dan yükselen Şîî Büveyhîlerin egemenliği altına girmişlerdi. Otoriteleri dinî alanda sınırlanan Abbâsîlerin ve onların şahsında Sünni Müslümanlığın yardımına ise çok daha doğudan yükselen bir güç yetişmişti. Bu Aral Gölü’nün kuzey ve doğu kıyılarına hâkim Oğuz Yabgu Devleti’nden ayrılıp Cend şehrine gelen ve İslâmiyet’i kabul eden konar-göçer Oğuz-Türkmen kitlelerinin kurmuş oldukları Büyük Selçuklu Devleti idi.¹⁵ Bu devlet, sadece Abbâsî egemenliğinde olan toprakların kaderini etkilememiş; aynı zamanda Bizans Devleti’nin en önemli hammadde ve insan gücü merkezi olan Anadolu coğrafyasının yurt arayışındaki bu konar-göçer Oğuz-Türkmen kitlelerinin vatanları kılacak ilk adımları da atmıştır.

Bu aslında bir bakıma kaçınılmaz bir durumdu. Zira Anadolu Yarımadası jeopolitik konumu itibarı sebebi ile Antik Çağ’dan itibaren Eski Dünya karaları arasında önemli bir yere sahipti ve ticaret faaliyetleri için vazgeçilemez imkânları vardı. Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi görmesinin yanı sıra Antik Çağın ekonomik ve sosyal açıdan en gelişmiş merkezleri olan Mısır, Mezopotamya, İran ve Yunan Yarımadası arasındaki konumu sebebiyle önemli etkileşimlerin merkezi halindeki Anadolu Yarımadası, verimli toprakları ve ürün çeşitliliği gibi potansiyelleri ile de çevre bölgelerdeki çeşitli siyasî oluşumların hâkimiyet kurmak istedikleri bir hedef mahiyetindeydi. Nitekim Medler, Ahamenişler, İskender İmparatorluğu gibi büyük devletlerin kontrolü altına giren ve bu devletler döneminde de ticarî canlılığını ve önemini koruyan Anadolu Yarımadası, M.Ö. I. yüzyıl itibarıyla yükselen güç Roma İmparatorluğu tarafından hâkimiyet altına

¹⁴ Eymen Fuâd Seyyid, “Fâtımîler”, *DİA*, c. 12, (İstanbul: TDV, 1995), s. 236.

¹⁵ Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan: Fethin Babası*, (İstanbul: Kronik, 2018), s. 15-17; Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 111-116.

alınmıştır.¹⁶ Bu imparatorluğun ikiye ayrılması (M.S. 395) neticesinde İstanbul merkezli Doğu Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde kalan Anadolu, ülke başkentine yakınlığı, hammadde ve insan gücü imkanları ile ülkenin en önemli coğrafî merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemde Antik Çağ'dan beri kullanılmakta olan ticarî yolların doğrultusunda bir değişim olduğu da gözlemlenmektedir. Özellikle Roma öncesi dönemde Doğu-Batı doğrultusunda uzanan ticaret yollarının Doğu Roma dönemiyle birlikte, Kuzeybatı-Güneydoğu istikametinde geliştiği görülmektedir. Yeni Roma kolonilerinin kurulması ve daha önceki çeşitli şehirlerin geliştirilmesi ile VII. yüzyıla kadar yarımada genelinde görece bir refah artışı gerçekleşmiştir.

Anadolu'nun, VII. yüzyıldan itibaren önce Sâsânî ve sonrasında Müslüman akınları sebebiyle yaşadığı tahribat neticesinde ıssızlaştığı gözlenir. X. yüzyılda bir ölçüde toparlanma yaşansa da eski canlılığına kavuşamamıştır. Kale-şehir (Kastron) görünümündeki kentlerin arasındaki ıssız yolların güven arz etmemesi ve yarımada Akdeniz üzerinden yapılan girişlerde Toros dağlarının engel teşkil etmesinin yolculukları güçleştirmesi sebebiyle Anadolu'nun, VII-XII. yüzyıllarda işlek bir ticarî ağa sahip olmadığı anlaşılmaktadır. IX. yüzyıl Müslüman coğrafya yazarı İbn Hurdâzbih, Toros dağları geçilmek suretiyle ne şekilde İstanbul'a vâsıl olunacağını açıklamışsa da bunlar askerî güzergâhlar olmalıdır. Konya da zikredilen menziller arasında yer alır.¹⁷

İbn Hurdâzbih'in kitabının bir bölümünde o dönemin uluslararası ticarî rotaları izah edilmiştir. Buna göre Rusya'ya yahut Avrupa'ya giden tüccar Anadolu'da herhangi bir şekilde karaya çıkmıyordu. Ancak gemilerle İstanbul'a uğrayan tâcirler, buradan alışveriş yaptıktan sonra yolculuklarına devam ediyorlardı.¹⁸ İbn Hurdâzbih'in eserinde Müslümanların Bizans Anadolu'su ile herhangi bir ticarî iletişimde bulunduklarına dair bir işaret bulunmaz. Ancak eserini takribi bir yüzyıl sonra kaleme alan İbn Havkal,

¹⁶ Bülent İplikçioğlu, "Anadolu", DİA, c. 3, (İstanbul: TDV, 1991), s. 110.

¹⁷ İbn Hurdâzbih, s. 95, 105

¹⁸ İbn Hurdâzbih, s. 143-146.

Antalya limanından ve bu limandan hareketle Müslüman kentlerine gelen Rum tüccardan bahseder.¹⁹ Ancak müellif, Anadolu'nun iç kesimlerinden, Konya, Kayseri ve Sivas gibi kentlerinden herhangi bir şekilde bahis açmaz. *Hudûdü'l-Âlem* (X. yüzyıl) ise Anadolu'dan sitayişle bahsederek buranın tekstil ürünlerinden, kabartmalı dokumalarından bahseder.²⁰

Öyle görünmektedir ki Bizans Anadolu'su, tüccarın uğrak noktası olmanın uzağında kalmak bir yana, geçiş güzergâhında dahi değildir. Oysa Selçukluların gelişiyle birlikte, ileride üzerinde durulacağı üzere, artan emniyet hali sonucunda mezkûr şehirler birer ticarî merkez haline gelmişlerdir. Üstelik Selçukluların siyasî iktidarlarını çoktan yitirdikleri XIV. yüzyılın ilk yarısında dahi onların kurdukları altyapı ile birlikte yollar kullanılmaya devam etmiştir. Nitekim İlhanlıların başkenti Tebriz'e giden ticaret kervanları, Selçuklular zamanında işlerlik kazanan yollardan seyahat ederek, onların inşa ettirdikleri kervansaraylarda konaklamış ve onlar zamanında ticarî bir merkez olarak zuhur eden Sivas kentinde ticarî faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.

Bilindiği üzere, Selçuklular ve onlara bağlı Türkmenlerin 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi ardından Anadolu'ya gerçekleştirdikleri seferler ve akınlar neticesinde Bizans döneminin önemli kale ve şehirleri Türk egemenliğine geçmiştir. Tezimize konu olan Konya, Kayseri ve Sivas şehirleri, Selçuklu fetihleri itibarıyla hızlı bir şekilde Türk yerleşimine açılmış gerek Selçukluların gerekse Dânişmendîlilerin imar ve inşa faaliyetleri ile birlikte önemli ölçüde gelişme göstermişlerdir. Şehirlerin bu gelişimi, Anadolu nüfusu ve ticarî faaliyetler ile paralellik göstermiş; artan refah ve ekonomik potansiyel yerli ve yabancı tüccar için Türkiye Selçukluları ülkesini cazip hale getirmiştir.

¹⁹ İbn Havkal, *Sûretü'l-arz (10. Asırda İslam Coğrafyası)*, (çev. Ramazan Şeşen), (İstanbul: Yeditepe, 2017), s. 189.

²⁰ *Hudûdü'l-Âlem: Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, (çev. Abdullah Duman ve Murat Ağarı), (İstanbul: Ayışığı Kitaplığı, 2018), s. 117.

Bununla birlikte Selçuklu fetihlerinin dolaylı bir neticesi olarak ortaya çıkan Haçlı Seferleri, Anadolu'daki durumu daha karmaşık hale getirmiştir. Zira XI. yüzyıl sonlarında gerçekleşen I. Haçlı Seferi neticesinde Selçuklu başkenti İznik, Doğu Roma'nın eline geçmiştir. Yeni başkent olarak Konya'nın seçilmesi ise, bu şehrin Türkiye Selçukluları için önemli bir cazibe merkezi olmasına vesile olmuştur.

Özellikle 17 Eylül 1176 tarihinde Doğu Roma İmparatorluğu karşısında elde edilen Myriocephalon Zaferi sonrasındaki süreçte Akdeniz kıyılarındaki Antalya (1207 ve 1216) ve Alâiye (1221) şehirleri ile Karadeniz kıyısındaki Sinop (1214) şehrinin fethi, Selçukluların ticarî imkanlarını geliştirmeleri açısından oldukça önemlidir. Ticarî faaliyetlere yönelik teşvik ve yatırımları, yaptıkları ticarî anlaşmalar ve ticaret yollarının emniyetinin geliştirilmesine yönelik çabaları, Türkiye Selçuklu döneminde Anadolu'nun ticaret hacminin artmasında önemli etkiye sahip olmuştur. I. Haçlı Seferi neticesinde Suriye ve Filistin'de Haçlı devletçiklerinin kurulması, Müslüman dünyası için çeşitli olumsuz etkileri ihtiva etse de Venedik ve Ceneviz başta olmak üzere İtalyan şehir devletlerinden gelen tüccarın Doğu Akdeniz ticaretine etkin bir şekilde dahil olmaları, Türkiye Selçukluları için çeşitli fırsatlar meydana getirmiştir.²¹ Bunlardan belki en önemlisi Anadolu'dan hammadde olarak temin edilen veya burada üretimi yapılan mamul maddelerin İtalyan tacirler vasıtasıyla Avrupa'ya ihraç edilmeye başlanmış olması idi. Zira bu durum Selçukluların dünya ticaretine entegrasyonu açısından önemli bir gelişmeyi ifade etmekteydi.²²

Yine bu dönemde Sultan İzzeddin II. Kılıç Arslan zamanında benimsenen ve halefleri eliyle devam ettirilen ticareti geliştirmeye yönelik sistemli bir politika da söz konusuydu. Nitekim halefleri yollarda ulaşım ve konaklama altyapısını meydana getiren yapılar meydana getirmişler, güvenliğin tesisine uğraşmışlar ve tesis edilen güvenliği bozmaya yeltenen harici saldırıları bertaraf etmek için sürekli seferler düzenlemişlerdir.

²¹ Ahmet Usta, *Hilal ile Haç Arasında Hayatlar: Ortaçağ Akdenizi'nde Ticâret ve Tüccarlar (1260-1291)*, (İstanbul: İletişim, 2022), s. 83-84.

²² Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çev. Uygur Kocabaşoğlu), (İstanbul: İletişim, 2018), s. 41.

Onların bu çabaları kısa sürede karşılık bulmuş ve Anadolu, belki tarihinde ilk defa bu kadar canlı bir ticarete sahne olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere onların meydana getirdiği bu ortam, siyasî varlıklarının ortadan kalktığı XIV. yüzyılda, Anadolu'da süregiden karmaşaya rağmen, varlığını devam ettirmiş ve İlhanlı başkentine giden tâcirler, bilhassa da Avrupalılar, rotalarını Selçuklu ticaret güzergâhlarından geçecek şekilde belirlemekteydiler. Selçukluların oluşturdukları bu atmosfer, XIV. yüzyılı şekillendirmenin de ötesinde, bugün dahi insanı etkisi altına almaktadır. Bugün kimisi harap vaziyette, kimisi metruk, kimisi ise geçirdikleri tadilatlar sayesinde olanca heybetleriyle ziyaretçilerini bekleyen kervansaraylar, vakur bir edayla o günlere şahitlik etmektedirler.

Anadolu'nun tarihî sürecinde Türkiye Selçuklu Devleti hâkimiyeti oldukça önemli bir yere sahiptir. Selçuklular I. Haçlı Seferi akabinde başkentlerini İznik'ten Konya'ya taşıdıklarından bu durum Orta Anadolu şehirleri için daha belirgindir. Konya ve çevresinin şehirleşmesi ve nüfusunun ulaştığı refah seviyesi bu bakımından önem arz etmektedir. Zira Selçuklular şehirleri geliştirirken bu gelişmenin ekonomik ve iktisadî kalkınmayla birlikte sağlanacağını bilincinde olarak hedeflerini belirlemişlerdir. Ekonomik ve iktisadî kalkınmaya ilişkin adımların en önemlileri ise tarımsal ve sınaî üretimi teşvik politikalarının yanında ticarî faaliyetlerin merkezi konumundaki önemli bölge ve şehirleri kontrol altına almak ve ticaretin devamlılığını sağlayabilmek için yol güvenliğini tesis etmek olmuştur.

Bu çalışmanın hedefi Türkiye Selçuklu Dönemi'nin en önemli üç şehri olan Konya, Kayseri ve Sivas arasındaki Selçuklu dönemi ticaret yollarının tespiti ile bu yollarda ticaretin gelişmesi açısından inşa edilen yapıların yerlerinin belirlenmesidir. Böylece bu güzergâhlarda gerçekleşen iç ve dış ticaretin Selçuklu döneminin Anadolu şehirleri ve toplumuna sağladığı katkıların tespiti yanı sıra Selçuklu dönemi siyasî gelişmelerindeki rolü hususlarında söz konusu olmuş etkilerin anlaşılmasıdır.

Bu faaliyetler, coğrafi bir perspektifle ele alınmaya gayret edilmiştir. Altyapı inşasının hangi ortam ve şartlarda gerçekleştirildiği coğrafya biliminden yararlanılarak

açıklanmaya gayret edilmiş ve bu durumun anlaşılması noktasında gezi-gözlem metodundan yararlanılmıştır. Bu saha çalışması sırasında şehirlerde ve Anadolu yollarında bugün dahi izleri görülen Selçuklu inşa faaliyetlerinin neticeleri dikkatle gözlemlenmiştir. Ayrıca gezi-gözlem metodu kapsamında görüşme yöntemine de başvurulmuş ve bilhassa harabe halindeki kervansaray ve köprülerin yerleri yerel halkla yapılan görüşmeler sayesinde tespit edilebilmiştir. Üç ana bölümden oluşan çalışmada disiplinler arası bir metot benimsenmeye gayret edilmiş olup yeri geldikçe Sanat Tarihi, Coğrafya, Jeoloji, Klimatoloji, Nümismatik, Ekonomi, Ziraat vb. alanlardaki yayınlara başvurulmuştur.

Tez yazım süreci öncelikle kaynak taraması ile başlamış ve ardından bu tarama faaliyetleri neticesinde elde edilen bulgulara dayanılarak saha çalışması yapılmış ve birinci bölüm bu sürecin sonunda tamamlanmıştır. “Konya, Kayseri ve Sivas Arasındaki Güzergâhın Ana Hatları” ismini taşıyan birinci bölümde, çalışmanın konusunu teşkil eden bölgelerin coğrafi özellikleri incelenmiştir. Aynı bölümün ikinci başlığında güzergâhta bulunan Selçuklu kervan yapıları ve köprüleri sırasıyla ele alınarak genel bir görünüm ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu etapta fotoğraflardan yararlanılarak hem coğrafyanın hem de Selçuklu imar faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan yapıların okuyucunun zihninde bir bütün halinde canlandırılması hedeflenmiştir. Birinci bölümün bir sonraki başlığında, güzergâh üzerinde seyahat eden seyyahların yola dair gözlemleri aktarılmıştır.

“Selçukluların Ulaşımı Geliştiren Düzenlemeleri” ismini taşıyan ikinci bölümde, Selçuklu sultanlarının ulaşımı geliştirmek ve güvenli bir hale getirmek amacıyla yaptıkları seferler ve fetihler ele alınmıştır. Bu askerî ve siyasî faaliyetlerden başka inşa edilen kervansarayların niteliklerine de değinilmiştir. Sağlanan güven ortamında yolları aktif olarak kullanan tüccarın mallarını sigortalayarak onlara güven temin eden ticarî antlaşmalardan da bu bölüm içinde bahsedilmiştir.

Üçüncü Bölüm, “Ulaşımın Gelişmesinin Konya, Kayseri ve Sivas’taki Tesirleri” ismini taşımaktadır. Bu bölümde can ve mal güvenliği sağlanan ve yollarında ihtiyaç

duyulabilecek her türlü altyapı tesisleri meydana getirilen bir ülkede, iktisadî büyümenin hangi boyutlara ulaşılabilceğı izah edilmeye çalışılmıştır. Gerçekten de Selçuklu sultanlarının bu uğraşları Anadolu’da büyük bir karşılık bulmuştur. Onların bu uğraşlarının yanında Anadolu’nun sahip olduğı jeopolitik konum da bu inkişafın meydana gelmesinde çok etkilidir. Esasen Selçukluların ticaretin geliştirilmesine yönelik çalışmalarını, Anadolu’nun bu konumunun farkında olarak, bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiğı şüphesizdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONYA, KAYSERİ VE SİVAS ARASINDAKİ GÜZERGÂHIN ANA HATLARI

Türkiye Selçukluları döneminde Anadolu'nun Akdeniz sahillerindeki liman kentlerinden başlayarak doğudaki İran, Suriye ve Irak'a ya da kuzeyde Karadeniz kıyısındaki Sinop ve Samsun limanlarına ilerleyen, oralarından da deniz yolu ile Kırım limanlarına ulaşan ticaret yollarının İç Anadolu'daki önemli merkezleri; Konya, Kayseri ve Sivas şehirleri idi. Bahsi geçen bu şehirler, Selçukluların 1207'de Attaleia (Antalya) ve 1221'te Kolonoros'u (Alâiye/Alanya) fethetmeleri sonrası daha bir gelişmiştir. Zira bu fetihlerle Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan memleketler ve hatta Avrupa ile doğrudan temas kurma imkânı ortaya çıkmıştır. Böylece öteden beri sürüp giden deniz ticaretinden daha fazla yararlanılmaya başlanmış ve daha fazla vergi geliri elde eden devlet de ticareti yatırımlar yolu ile geliştirme imkân ve cesaretini bulmuştur.

Antalya ve Alanya limanlarından hareketle bu yolu kullananlar, Konya sonrası öncelikle Konya ve Kayseri arasında önemli bir konaklama merkezi olan Aksaray'a, buradan da 500 m kadar kuzeyinde Kızılırmak'ın akış halinde olduğu Avanos'un yaklaşık 7 km güneydoğusunda yer alan Sarı Han'a gelir ve ardından Kayseri'ye ulaşırlardı. Dileyenler buradan itibaren kuzeyli bir rota ile Sivas'a gidebilirlerdi. Sivas'tan itibaren artık kuzeybatılı bir rota izleyen yolu takip edenler ise sonunda Sinop ya da Samsun limanlarına ulaşırlardı.

Konya, Kayseri ve Sivas aynı zamanda kavşak ve dağıtım merkezleri idi. Konya'dan bir yol güzergâhı batıya yönelerek Akşehir, Afyon, Kütahya ve Bursa üzerinden İstanbul'a ulaşırdı. Kayseri'den ayrılan bir başka kol ise Elbistan ve Derbend Boğazı'ndan geçerek Halep'e uzanırdı.²³ Konya'dan Kayseri'ye ulaşıldıktan sonra Malatya üzerinden Şam ve

²³ Adnan Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 33, (Muğla 2014), s. 30.

Bağdat'a gidilebilir yahut Sivas'a uğrayıp doğuya yönelerek Erzincan ve Erzurum üzerinden Tebriz'e ve diğer doğu şehirlerine ulaşıldı.²⁴

1. Güzergâhın Genel Coğrafi Özellikleri

Bu güzergâhın çalışma konumuzu teşkil eden Konya, Kayseri ve Sivas arasındaki kesimi takriben 500 km'lik bir uzunluktadır. Bunun Konya, Kayseri arasındaki kesimi yaklaşık olarak 300 km ve Kayseri'den Sivas'a uzanan kesimi de 200 km'dir.

Ele aldığımız güzergâhın yer aldığı coğrafya, Anadolu Yarımadası'nın "Orta Anadolu" şeklinde adlandırılan bölümünde yer almaktadır. Buranın hemen güneyinde uzanan Toros Dağları topografyanın en dikkat çekici fiziki unsurudur. Mezkûr coğrafya, dağların yanı sıra Kızılırmak'ın varlığıyla da kimlik kazanmaktadır. Kızılırmak, Sivas'ın Erzincan sınırına yakın bir yerinden kaynaklarını alarak batı yönünde akmaktadır. Sivas şehrinin içinden geçip Kayseri'nin kuzeyinden devam ederek Nevşehir'in Avanos ilçesine ulaşan bu akarsu, buradan kuzeybatı yönünde ilerleyerek Samsun'un Bafra Ovası'na varmakta ve burada sularını Karadeniz'e boşaltmaktadır.

Orta Anadolu bölgesi kuzey ve güneyden yüksek dağlarla çevrilmiş olduğu için deniz etkisinden uzaktır. Genel olarak karasal iklim hâkim olduğundan yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve kar yağışlı geçmektedir. Fakat Kızılırmak Nehri geçtiği yörelerde havayı ılımanlaştıran bir etki yapmaktadır.²⁵ Bölgeyi kat eden akarsular içinde gerek uzunluğu ve gerekse de yaz kış sürekli akış halinde olmasıyla da Kızılırmak ön plana çıkmaktadır. Bu akarsu dışında, yörede ekserisi kaynaklarını dağlık kesimlerden alan çay ve dere olarak isimlendirebileceğimiz pek çok başka akarsu da mevcuttur. Fakat bunların pek çoğu periyodik akışlıdır, yani egemen iklim şartlarının etkisiyle yaz aylarında kurumaktadırlar.

²⁴ Şükrü Dursun ve Remzi Duran, "Anadolu Selçukluları Dönemi Konya Ticaret Yolları", *Yeni İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı XVI: Konya Ticaret Tarihi*, c. I, (Konya 2018), s. 131.

²⁵ Emrah Şikoğlu, "Nevşehir Şehir Coğrafyası, Nevşehir Şehir Coğrafyası," (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2017), s. 66.

Ele alınan güzergâhın başlangıç merhalesini teşkil eden Konya şehri, günümüz coğrafyacıları tarafından “Büyük Konya Kapalı Havzası” denilen coğrafi birimin içerisinde yer almaktadır. Büyük Konya Kapalı Havzası, Tuz Gölü Havzası ile Obruk Platosu’nu da içine alan ve güneyde Toroslara kadar uzanan bir alanı kapsamaktadır.²⁶ *Kapalı Havza* tabirinin kullanılması, bu coğrafyada doğan çay ve derelerin sularını denizlere boşaltmadan Konya ovası içerisinde bataklıklar oluşturarak kaybolması sebebiyledir. Bugün kurutulmuş olan bu bataklıkların, geçmiş yüzyıllarda sert geçen kışların ardından göl görünümüne büründüğü bilinmektedir.²⁷

Ortalama yükseltisi 1000 m civarında olan Konya kentinin en yüksek noktasını 1080 m ile Alâeddin Tepesi meydana getirmektedir. Kentin doğusu Konya Ovası şeklinde adlandırılan geniş düzlüklerden meydana gelir. Ortaçağ’da kurulduğu merkezin yer aldığı Alâeddin Tepesi ve çevresindeki alanın hemen batısında rakımları 2000 m’ye ulaşan yükseltiler de yer almaktadır.²⁸ Bunlar Büyük Gevale (1750 m) ile Takkeli Dağ da denilen Küçük Gevale (1675) adı verilen iki volkan konisi olup kente hâkim konuma sahiptirler. Konya’nın batısına ilerleyerek Kızılören ve Beyşehir Gölü’ne, oradan Antalya veya Isparta yönlerine ya da tam tersi istikametten Konya’ya ulaşmak isteyenlerin geçmek zorunda oldukları Bağırsak Dere Boğazı’nı kontrol etme şansı veren hâkim konumları sebebi ile de tarihî süreçte önemlerini daima korumuşlardır.²⁹

Kentin 40 km kadar doğusunda yer alan Bozdağ, bugün Yaban Hayatı Geliştirme Sahası olarak işlevini sürdürmekte ve koruma altındaki Anadolu yaban koyununa ev sahipliği

²⁶ İbrahim Atalay, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982), s. 117; Ali Sabri Aka, “Konya Şehrinin Kuruluş ve Gelişimini Etkileyen Coğrafi Faktörler,” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), s. 14.

²⁷ Aka, s. 34

²⁸ Aka, s. 15.

²⁹ Aka, s. 15; Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesûd, 1146 yılında Konya üzerine gelen İmparator I. Manuel Komnenos’a karşı savunma yapmak üzere bu dağa çekilmişti. Bkz. Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı*, (yay. haz. Işın Demirkent), (Ankara: TTK, 2001), s. 38.

yapmaktadır.³⁰ Kuzey-güney doğrultuda ince bir hat olarak uzanan ve 1400-1600 m arasında değişen zirvelere sahip olan silsileyi neredeyse ortadan ikiye bölen bir boğaz mevcuttur. Bu boğaz bölgedeki ulaşım ağlarına etki eden önemli bir unsurdur.

Kent merkezini de içine alan ve doğu yönüne doğru yayılma gösteren Konya Ovası'nın, günümüzden yaklaşık 17000 yıl önce kuruyan Konya Gölü depresyonunun batıdaki dağlık kesimden gelen akarsuların taşıdıkları alüvyal malzemelerle doldurulmasıyla meydana geldiği kimi coğrafya çalışmalarında ortaya konmuştur. Bu görüşün sahiplerine göre batıdaki yüksek alanlardan getirilmiş malzemeyle kaplı olan bu alan coğrafya bilimindeki tanımı ile bir birikinti yelpazesidir ve günümüzde üzerinde Konya kenti de kurulu bulunmaktadır.³¹

Meram ve Çarşamba çayları ile Silile Deresi, Konya'da bulunan üç önemli akarsudur. Geçen zamanlar içerisinde bu akarsuların yatakları çok kez değiştirilmiştir ve doğal yataklarının tam olarak nereden geçtiği kesinlikle bilinmemektedir.³² Özellikle Meram Çayı kent için büyük önem arz etmektedir. Konya'nın batısında, Aladağ çevresinden kaynağını alan Meram Çayı, ilk kuruluş yıllarından itibaren şehrin önemli bir su kaynağı olmuştur. Çarşamba Çayı ve Silile Deresi de kentin su ihtiyacını karşılayan kaynaklar olmuşlardır. Bunun dışında şehirde mevcut bazı yeraltı suları da önemli su imkânları arasında sayılırlar.³³

Konya kenti, deniz etkisinden uzak ve dağlar arasında kalan konumu ile karasal bir iklime sahiptir. Ülkenin en az yağış alan yeri olan Tuz Gölü'nün hemen güneyindeki

³⁰ <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/32/Yaban-Hayati-Gelistirme-Sahalari> [Erişim Tarihi: 05.11.2021]; E. Hesna Kandır, "Tükenmenin Eşiğinde Nadir bir Tür: Anadolu Yaban Koyunu", *Ayrıntı: Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi*, c. 4, S. 42, (2016), s. 8.

³¹ Aka, s. 25-26.

³² Aka, s. 34.

³³ Aka, s. 34.

konumu kenti de etkilemiştir. Yıllık ortalama 11,4 °C olan hava sıcaklığı Ocak ayında 0 °C'nin altında seyretmektedir.³⁴

Konya'dan itibaren umumiyetle engebesiz bir araziye takip eden yol, Aksaray şehir merkezine kadar bu şekilde devam eder. Aksaray da Konya şehri benzeri dağlık bir alanın yakınında yer alan düzlük bir alanda kurulmuştur. Şehrin doğusunda kuzey-güney doğrultulu bir uzanış gösteren Ekecik Dağı (2137 m) ve güneyinde ve güneydoğusunda da bölgenin en önemli volkanik yapıları olan Hasan (3268 m) ve Melendiz dağları yükselir.

Kentin etrafındaki bu yükseltilerden kaynaklarını alan akarsular, batıdaki ovalık alana doğru akışlarını gerçekleştirirken yataklarını derine kazmışlardır. Bunun sonucunda bölgede bazı vadiler meydana gelmiştir. Bu vadilerden en önemlisi Melendiz (Ulurmak) Çayı'nın faaliyetleri ile meydana gelmiş vadidir.³⁵

Melendiz Çayı Aksaray'ın güneydoğusunda günümüzde Niğde ili sınırları içindeki Melendiz dağlarından kaynağını alarak kuzeydoğu istikametinde akışını sürdürmektedir ve Aksaray'ın merkezinden geçerek kenti kuzey-güney olarak iki parçaya ayırır.³⁶ Şehrin doğu kesimindeki engebeli sahanın aksine Aksaray'ın merkezinden itibaren batı kesimi geniş ovalık bir alan görünümündedir.³⁷

Aksaray, karasal iklimin görüldüğü diğer yerlerle benzer iklim özellikleri göstermektedir. Kış mevsiminin uzun sürdüğü şehirde don olayları sıklıkla yaşanır. Hava sıcaklığının 0 °C'nin altına düştüğü zamanlarda toprağın içindeki suyun ve

³⁴ Aka, s. 43.

³⁵ Mehmet Eğri, "Aksaray Kent Coğrafyası," (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, 2013), s. 8 vd.

³⁶ Eğri, s. 37.

³⁷ Eğri, s. 11.

yüzeyinin donmasıyla gerçekleşen bu olayın Aksaray ilinde sıklıkla yaşanmasındaki ana faktör, yükselti ve denizden uzak olmasıdır.³⁸

Burada takip edilmek durumunda olunan güzergâh, Melendiz Çayı'nı güneyde bırakarak Aksaray'ın merkezinden hareketle Nevşehir'e doğru devam eder. Bir süre sonra da Nevşehir'in kuzeydoğusunda ve Kızılırmak'ın hemen güneyinde yer alan Avanos'a ulaştırır. Sonra Avanos'un 7 km güneydoğusunda ve Nevşehir'in güneyinde Kayseri sınırına yakın dağlık alanlarından kaynağını alarak sularını kuzeyde Kızılırmak'a döken Damsa Çayı ile karşılaşılır ve bu akarsu da aşılarak doğu yönündeki ilerleyiş devam eder.

Nevşehir ve çevresi, kendine has bir volkanik yapıya sahip olması dolayısıyla genel bir coğrafi tanımla *Kapadokya Volkanik Kompleksi* olarak isimlendirilmektedir. Bu kompleks büyük ölçüde Niğde-Nevşehir-Aksaray çevresindeki volkanik bölgeyi içine almaktadır.³⁹

Oylu Dağı, Aşıklı Dağ ve Kahvecidağı Nevşehir'i şekillendiren önemli coğrafi unsurlardır. Bu dağların varlığıyla güney kısımlarda nispi yükseklik gösteren şehir, kuzey yönünde ilerledikçe alçalma göstermektedir. Ele alınan güzergâh üzerinde bulunan Avanos, şehrin diğer kesimlerine nazaran alçak bir yapıdadır.

Nevşehir'in kurulduğu alan ve çevresi büyük ölçüde plato sahalarından oluşmaktadır. Arazinin aşınmaya müsait volkanik yapısı nedeniyle bu platolar irili ufaklı akarsular tarafından parçalanmıştır.⁴⁰ Şehrin merkezinden başlayıp kuzeyinde Sulusaray Kasabası'nı aşarak Avanos'ta Kızılırmak'a ulaşan ve birbirinin devamı niteliğinde bulunan Göre ve Karaağaçdere vadileri, şehre kimlik kazandıran önemli coğrafi yapılarıdır. Kimi yerde 60 metre, kimi yerde ise 90 metrelik yamaçlardan oluşan bu

³⁸ Eğri, s. 14.

³⁹ Şıkoğlu, s. 41.

⁴⁰ Şıkoğlu, s. 55.

vadiler, güzergâhın neden daha kestirme olan şehrin güney kısmından değil de kuzeyden geçtiğini göstermektedir.⁴¹

Nevşehir Türkiye'nin karasal iklime sahip soğuk illerinden bir tanesidir. Konya ve Aksaray'la benzer hava şartları görülen Nevşehir'de kışlar uzun ve sert, yazlar ise kurak ve sıcak geçer. İki mevsim arasında yüksek olan sıcaklık farkları, gündüz ve gece arasında da aynı şekilde seyrederek. Don olayları burada da sıklıkla görünmektedir. Ancak kuzeye çıkıldıkça plato sahalarının yerini dar ovalık alanların alması ve bu bölgede hidrolojik bir yapı olarak Kızılırmak'ın varlığı Avanos ve çevresinin ikliminin biraz daha ılıman olmasını sağlamıştır.⁴²

Avanos'tan sonra yol, Nevşehir'in engebeli arazilerini güneyinde bırakıp doğu yönünde ilerlemeye devam ederek Kayseri'ye ulaşır. Kayseri, ortalama 1050 m yükseklikte kurulmuştur.⁴³ Şehrin merkezinden geçen mezkûr yolun yaklaşık 30 km güneyinde Erciyes Dağı bulunur. Bu 3917 m yüksekliğinde volkanik bir dağdır. Ancak Erciyes ismi tek bir kütleli yükseltiden çok bir dağ grubunu ifade eder. Zira Erciyes Dağı'nın bacasının tıkanmasıyla volkanik hareketlilik çevresindeki başka alanlardan dışarı çıkmıştır. Bu olay sonucunda Kayseri şehir merkezinin hemen güneydoğusunda Ali Dağı (1870 m) ile güneybatısında Yılanlı Dağ (1643 m) meydana gelmiştir. Bu yapılar oluşum şekilleri nedeniyle *parazit koni* olarak adlandırılmışlardır.⁴⁴

Kayseri şehri Erciyes Dağı'nın kuzeyinde bulunan ovalık alan üzerinde kurulmuştur. Bu ova, tektonik hareketler sonucu meydana gelen çökeltinin alüvyon malzemelerle dolması neticesinde meydana gelmiştir. Bu kesimde yaklaşık 1100-1500 m arasında değişen yükseltilerde pek çok plato bulunur ve bu alanlar akarsularla yarılmış vaziyettedir.

⁴¹ Şikoğlu, s. 55-56.

⁴² Şikoğlu, s. 66.

⁴³ Mehmet Somuncu, "Kayseri Şehrinin Kuruluşu ve Gelişmesi", *TUCAUM*, S. 4, (Ankara 1993), s. 127.

⁴⁴ Ayşegül Küçük, "Erciyes Dağı (Kayseri) ve Çevresindeki Doğal Ortam-İnsan İlişkileri," (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2018), s. 36-39.

Bunlardan Sarımsaklı Çayı'nın kuzey batısında kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan yüksek plato sahası ele alınan güzergâh üzerinde bulunan yükseltilerden bir tanesidir.⁴⁵

Kayseri şehrinin başlıca akarsularını Kızılırmak, Zamantı Irmağı ile Sarımsaklı Çayı meydana getirmektedir. Erciyes Dağı'nın her daim karla örtülü olması, eriyen kar suları ile beslenen irili ufaklı başka dereleri de meydana getiren önemli bir unsurdur.⁴⁶ Kızılırmak Nehri, Kayseri'ye doğrudan etki etmeden şehrin kuzeyinden batıya doğru akar. Zamantı Irmağı ise Kayseri'nin Sivas'a yakın bir bölgesinden kaynaklarını alır ve menderesler çizerek Erciyes Dağı'nın güneyinden devam ederek Seyhan Nehri'ne ulaşır. Böylece bu nehir de Kayseri şehrine doğrudan bir fayda sağlamaz. Sarımsaklı Çayı ise Kayseri Ovası'nın içinden geçen başlıca akarsu olup şehir merkezinin hemen kuzeyinden batı yönünde akar. Bu bakımdan şehre en büyük faydayı bu akarsu yapmaktadır.⁴⁷

Kayseri ili dahilinde irili ufaklı pek çok göl de bulunur. Bunlardan Engir ve Tuzla gölleri çalışma konusu güzergâh üzerinde olmaları bakımından önemlidir. Tuzla Gölü Kayseri'nin merkezinden yaklaşık 45 km uzaklıkta olup gölün hemen güneydoğusunda Sultan Hanı Kervansarayı bulunmaktadır. Ancak göl suyu tuzlu olması bakımından kullanıma uygun olmadığı gibi canlı yaşamasına da elverişli değildir.⁴⁸

Kayseri iklim yönüyle yukarıda zikredilen şehirlerle benzer özellikler göstermektedir. Erciyes Dağı'nın güneyinde yer yer Akdeniz iklimini andıran özellikler gözlemlense de Erciyes Dağı bu kesimin nispeten ılıman havasının kuzeye sokulmasını engellediğinden, Kayseri'de karasal iklim özellikleri ağır basar.⁴⁹

⁴⁵ Küçük, s. 84.

⁴⁶ Kâzım Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, (Kayseri: Erciyes Matbaası, 1948), s. 8.

⁴⁷ Küçük, s. 92.

⁴⁸ Mehmet Somuncu, "Palas Ovası'nda Coğrafya Gözlemleri", *TUCAUM*, S. 5, (Ankara 1996), s. 188.

⁴⁹ Küçük, s. 96.

Bu şartlar altında Kayseri'deki yolculuğunu tamamlayan güzergâh, Kızılırmak'ın yardığı platoları kuzeyine alarak Sivas'a gitmek üzere kuzeydoğu yönünde yoluna devam eder. Güzergahın Kayseri'de kazandığı engebeli görünüm, Sivas'a gidildikçe daha da belirginleşir.

Sivas şehri, yaklaşık 1300 m yükseklikte ve dağlık alanların ortasında, Kızılırmak Nehri'nin oluşturduğu ovalık bir alanda kurulmuştur. Platoların akarsular tarafından yarılmasıyla meydana gelmiş vadiler ve vadilerin tabanlarının alüvyal malzemeyle dolmasıyla oluşmuş ovalar kent ve çevresindeki genel görünümü meydana getirirler.⁵⁰ Bu vadi tabanları boyunca uzanan ovalık alanlar dışında düzlük alana rastlanmaz. Şehrin merkezi de Kızılırmak'ın oluşturduğu düz alan üzerinde kurulmuştur. Merkezin kuzeyinde 63 km mesafede Yıldız Dağı (2552 m) ve 33 km mesafede de Çelteç Dağı (2500 m) bulunur.⁵¹

Sivas coğrafyası, çevresine göre yüksekte yer alan konumu dolayısıyla benzer iklim tipi görülmesi umulan çevre illerden daha soğuk bir iklim arz eder. Kuzey rüzgarlarına açık olması da bu kendine has iklimi oluşturan etkenlerden biridir. Yazları sıcak ve kurak geçen Sivas'ta kışın dondurucu soğuklar yaşanır. Kış bu şehirde uzun süre boyunca kendini hissettirir. Öyle ki 0 °C'nin altında gün sayısı ortalama 132'dir. Yaz da buna nazaran hayli kısa süre içerisinde şehirden ayrılmaktadır.⁵²

Yıllık ortalama 420 mm yağış alan Sivas şehrinde önceki yüzyıllarda orman varlığından söz edilebiliyordu. Ancak bugün böyle bir durum söz konusu değildir. Az miktarda ormanlık alan mevcut ise de genel görünümde step bitki örtüsü hâkimdir.⁵³

⁵⁰ İsmail Yalçınlar, "Sivas Çevresinin Strüktürel Jeomorfolojisi Üzerine", *TUCAUM*, S. 6, (Ankara: 1993), s. 407; Celal Taşabat, "Sivas'ta Şehirselleşme," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), s. 4.

⁵¹ Yalçınlar, s. 407.

⁵² Taşabat, s. 5.

⁵³ Franz Hafner, "Son Beş Bin Yıl İçerisinde Anadolu'da Orman Durumu", (çev. Refik Baş), *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, c. XVIII, S. 2, (İstanbul 1968), s. 219.

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı üzere, ele alınan güzergâh batıdan doğuya gidildikçe engebesi artan bir yapıya sahiptir. Deniz etkisinden uzak kalan bu bölgelerde karasal iklim tipinin hayat şartlarını etkileyen bir unsur olduğu da söylenebilir. Genel anlamda bitki örtüsünün genelini bozkırın oluşturduğunu söyleyebilirsek de mesela Sivas'ta XV.-XVI. yüzyıllara kadar ormanların varlığı bilinmektedir. Karasal iklimin etkisiyle yaz ve kış ayları arasındaki geçiş döneminin nispeten kısa olması burada yapılacak kervan ticaretinin koşullarını güç kılmış olmalıdır. Selçuklu Sultanları, bölgenin iklimsel zorluklarını bertaraf etmek amacıyla yol üzerinde kervansaray inşasına önem vermişlerdir.

2. Güzergâhın Etapları

Ele alınan güzergâh Konya, Kayseri ve Sivas etaplarından müteşekkildir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da Türk Birliğini sağlaması ile yani siyasî otoritesini kuvvetlendirip güvenliği tesis etmesi sonrası ülkenin diğer şehirleri gibi, bahsi geçen yerleşmeler de kültürel ve ticarî anlamda şüphesiz gelişme göstermişlerdir.

Güzergâhın Konya ve Kayseri etabı arasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli şehirlerinden olan Aksaray öne çıkan bir merkez olarak konumlanmaktadır. Babası Rükneddin I. Mesûd'un Anadolu'da başlattığı imar faaliyetlerini sürdüren oğlu Sultan İzzeddin II. Kılıç Arslan tarafından imar edilen şehir, takip eden yıllarda hızlı bir gelişme göstermiştir.

Kayseri'den sonra güzergâh doğrudan Sivas şehrine bağlanmaktadır. Fakat buna bir alternatif olarak kervanların Kayseri'nin doğusunda yer alan ve Selçukluların bir başka önemli şehri Malatya'ya uğrayıp buradan Sivas'a geçtikleri de vakidir.

2.1. Konya-Kayseri

Konya ile Kayseri arasında bugün varlığı bilinen on beş adet kervansaray vardır. Bunlar sırasıyla: Horozlu/Ruzbeh/Ruzapa Han, Sâdeddin Köpek/Zazadin Kervansarayı, Zincirli Han, Akbaş/Kaymaz Hanı, Katrancı Hanı, Obruk Kervansarayı, Okla Han/Kılıç Arslan

Kervansarayı, Aksaray Sultan Hanı Kervansarayı, Akhan, II. Kılıç Arslan Hanı (Aksaray), Hoca Mesûd/Ağzıkarahan Kervansarayı, Öresin/Tepesi Delik Han, Alay Hanı, Acısu Yuva Köyü Mevkii, Sarı Han, Suvermez Kervansarayı. Bugün kimisi bütünüyle ayakta olan, bazılarının ise kalıntıları günümüze ulaşmış bu eserlerin varlığı güzergâhın belirlenmesinde oldukça faydalıdır. Buna ek olarak üzerindeki kervansarayların fazlalığı bu yolun Selçuklular döneminde sık kullanılan önemli bir güzergâh olduğunun bir delili niteliğindedir.

Konya'dan ayrılan kervanları 7 km kuzeydoğuda Horozlu Han karşılar. Bugün hanın bulunduğu alan Horozluhan Mahallesi olarak adlandırılmaktadır. Horozlu Han'ın Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un hükümdarlığı sırasında Câmedar Emîr Esededdin Rûzbe (Ruzapa) tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir.⁵⁴ Hana atfedilen Horozlu isminin ise Rûzbe isminin dönüşümünden (Rûzbih-Îrûzbe-Orozlu-Horozlu şeklinde⁵⁵) ortaya çıktığı söylenebilirse de İbn Bîbî'nin, hanın yapılışından önce adı geçen mevkii *Ruzbeh düzlüğü* şeklinde ifade etmesi, hanın banisi Esededdin Rûzbe'den önce buranın aynı isimle anıldığı sonucunu bize getirir.⁵⁶ Aksarayî de aynı şekilde burayı *Ruzbe sahrası/düzlüğü* şeklinde ifade eder ki bu da II. İzzeddin Keykâvus zamanında burada bir han inşa edildiği hususunu muğlaklaştırmaktadır.⁵⁷

Horozlu Han'dan sonra yol kuzey ve kuzeydoğu yönlerine doğru çatallaşır. Kuzeye ayrılan yoldan devam edenler Tuz Gölü'nün batısından ve Cihanbeyli Platosu üzerinden Ankara'ya ulaşırlar. Kuzeydoğu yönünde devam edildiğinde ise ele alınan güzergâhın bir sonraki menzili olan Zazadin (Sâdeddin Köpek) Kervansarayı'na ulaşılır. Sultan I.

⁵⁴ Ahmet Recep Tekcan, “Anadolu Selçuklu Devleti Merkezi Şehirlerinden Konya ve Kayseri’de Şehir Hayatı,” (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012), s. 171; Ramazan Ata, “Osman Turan’a Göre Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Aksaray”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 15, S. 57, (2016), s. 570-571.

⁵⁵ Enis Karakaya, “Horozlu Han”, *DİA*, c. 18, (İstanbul: TDV, 1998), s. 243-244.

⁵⁶ İbn Bîbî, s. 238; M. Kemal Özergin, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, *Tarih Dergisi*, c. XV, S. 20, (İstanbul 1965), s. 161.

⁵⁷ Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, *Müsameretü'l-Ahyar*, (çev. Nuri Gencosman), (Ankara, 1948), s. 158.

Alâeddin Keykubad'ın Emîr-i Şikâr'ı olan ve aynı zamanda mimarlık görevini de yürüterek Kubâdâbâd Sarayı'nın inşasında bulunan Emîr Sadeddin Köpek'in, bânisi olduğu yapıyı inşa etmiş olması yönündeki görüş genel kabul görmektedir.⁵⁸

Zazadin Kervansarayı Konya'ya 23 km mesafede Ortakonak mevkiinin 4 km kadar kuzeyinde yer almaktadır. Bugün kervansarayın 2 km kadar kuzeyinde Tömek Köyü bulunur.⁵⁹

Zazadin Kervansarayı'nın ardından Zincirli Han'a ulaşılır. Bu bina günümüze ulaşmamıştır. Ancak Konya'ya 36,6 km mesafede bulunan Zincirli Köyü'nde, köyün merkezinin kuzeybatısında ve ona 1 km mesafede, bugünkü Konya-Kayseri yolunun hemen 250 m güneyinde bir harabe bulunmaktadır. Köy halkı bu harabeyi “han” olarak tanımlıyor. Yapılan gözlemlerde burada eski kilise/manastır benzeri yapıların taşlarının kullanıldığı görülmüştür. Foto 2'de görülen bu harabenin hemen birkaç metre yakınında bulunan ve Foto 1'de görülen kuyu ise burasının bir kervansaray kalıntısı olduğu düşüncesine güç kazandırmaktadır.

Foto 1. Zincirli Han Olduğu Düşünülen Kalıntıların Yanında Muhtemel Bir Kuyu Kalıntısı (14.09.2021)

⁵⁸ Osman Eravşar, *Yolların Tanıkları Anadolu Selçuklu Hanları*, (Eskişehir: T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2017), s. 388; Özergin, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, s. 161; Oğulcan Avcı, “Anadolu Selçuklu Devleti Adamlarının Yaptırdıkları Kervansaraylar,” (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, 2016) s. 110.

⁵⁹ Mustafa Önge, “Zazadin Han (Sadeddin Köpek Kervansarayı)”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), s. 195.

Foto 2. Zincirli Han'ın Olası Kalıntıları (14.09.2021)

Zencirli Köyü'nün 10 km doğusunda yer alan Akbaş Köyü ise, aynı isimle anılan Akbaş Hanı'na ev sahipliği yapmaktadır. Özergin, İbn Bîbî'de kaydedilen Kaymaz Kervansarayının Zencirli Köyü ile Obruk Kervansarayı arasında olduğu görüşündedir. Bahsi geçen iki kervansaray adının aslında tek bir noktayı işaret etmesi de muhtemeldir.⁶⁰

Burada 1940'larda yapılan ve köylülerin adına *han* dedikleri bir yapı mevcuttur. Fakat bizi asıl ilgilendiren yapının hemen yanında yer alan sarnıçtır. Şimdilerde burada Selçuklu eseri bir han görülmesine de Foto 3'te görülen ve hayli eski olduğu anlaşılan bu sarnıç, bir zamanlar burada bir Selçuklu kervansarayı bulunduğuna işaret ediyor olabilir. Yine aynı mevkide bulunan yalaklar da enteresandır. Zira kervansaraylarda hayvanların ihtiyaçlarının giderilmesine önem verildiği bilinmektedir. Bu bakımdan bunların da kervansaraya ait bir kalıntı olmaları değerlendirilmelidir.

⁶⁰ M. Kemal Özergin, "Anadolu Selçuklu Çağında Anadolu Yolları," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1960), s. 83; Semavi Eyice, "Akbaş Han", *DİA*, c.2, (İstanbul: TDV, 1989), s. 222.

Foto 3. Akbaş Hamı Sarnıç Girişi. Arkada Bozdağ Silsilesinden Bir Görünüm (14.09.2021).

Foto 4. Akbaş Hamı Olduğu Düşünölen Mevkide Bulunan Yalaklar (14.09.2021)

Akbaş yahut Kaymaz Kervansarayı'ndan sonra, Bozdağ silsilesinde yer alan ve yaklaşık 15 km uzunluğunda olan bir boğazdan -hanın bulunduğu yerin hemen solundan ayrılan-tali bir yol kullanılarak yaklaşık 18 km kuzeydoğuda yer alan Katrancı Köyü'ne vasil olunur. Katrancı Köyü'nde aynı adla anılan bir kervansaray kalıntısı bulunmaktadır.⁶¹

Obruk Kervansarayı buraya kuş uçuşu olarak 11 km mesafede ve kuzeydoğudadır. İki han arasında bugün doğrudan bir yol olduğuna dair bir işaret bulunmamaktadır. Bununla beraber akıp geçen zaman içerisinde yollarda değişiklikler yaşanmış olması da muhtemeldir ve bu husus ayrıca araştırılmalıdır. Obruk Kervansarayı, Konya-Aksaray sınırına da yaklaşık 11 km uzaklıkta inşa edilmiştir. Konya-Aksaray yolunun ve Kızören Köyü'nün 4,5 km kadar kuzeyinde yer alan kervansarayın hemen kenarında bugün bir obruk gölü (Kızören Obruğu) yer almaktadır. Kervansaray adını 180 m derinliğe ve 228 m genişliğe sahip olan bu obruk dolayısıyla almıştır.⁶² Obruk Kervansarayı, Selçuklu döneminde Konya'ya gelenlerin karşılandığı, gidenlerin ise uğurlandığı önemli bir menzil durumundadır.⁶³

Bölgede suya ulaşmak bir meseleyken, Selçuklular bu kervansarayı gölün hemen yanına inşa ederek bu sorunu böylece halletmek istemiş olmalıdırlar. Zira Konya-Aksaray arasındaki kervansaray silsilesi, su ihtiyacını karşılamak dolayısıyla Obruk Hanı'nda bozulmuştur.

1895 yılında Anadolu'da Selçuklu eserlerini araştırmak üzere seyahat eden Friedrich Sarre, Obruk Kervansarayı'nın ardından Sultan Hanı'na giden yolda, Eşmekaya Köyü'ne iki saatlik mesafede bir başka han kalıntısına rastladığını ifade eder.⁶⁴ Özergin,

⁶¹ Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts: Erster Teil*, Berlin: Verlag Gebr Mann, 1961, s. 193; Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", s. 155.

⁶² Ali Baş, "Obruk Hanı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), s. 347; İbrahim Atalay, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982), s. 151.

⁶³ İbn Bibî, s. 238.

⁶⁴ Friedrich Sarre, *Küçükasya Seyahati 1895 Yazı: Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, çev. Dârâ Çolakoğlu, (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret AŞ Yayınları, 1998), s. 91-92.

Foto 5. Oklava Yaylası'nda Yer Alan Harabeler

Sarre'nin bahsini ettiği bu hanın İbn Bîbî'de sözü edilen Kılıçarslan Kervansarayı olabileceği üzerinde durmaktadır.⁶⁵ Konyalı ise bugün Aksaray'ın Eskil İlçesi'ne bağlı olan Oklava Yaylası'nda yer alan hanın Oklağı - Okla - Oklava isimleriyle bilinen han olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶

Yukarıda zikredilen bölge tarandığında Obruk Hanı'nın yaklaşık 10 km doğusunda bir han kalıntısı tespit edebiliyoruz. Katrancı-Obruk hanlarında olduğu gibi, Obruk-Okla hanları arasında da doğrudan bir yol bulunmamaktadır. Bugün harabe halinde, yalnızca kalıntıları bulunan ve etrafta *han* olarak zikredilen yapı, Konya-Aksaray sınırında, anayolun 4,4 km kuzeyinde, Oklava Köyü'nde bulunmaktadır. Erdmann

⁶⁵ Özergin, *Anadolu Yolları*, s.83.

⁶⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, c. I, (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974), s. 1099; M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", s. 158.

harabelerin arasında bir su kuyusu olduğunu belirtmekteyse de bugün böyle bir kuyu mevcut değildir.⁶⁷ Foto 6’da da görüleceği üzere, kalıntılar arasında büyük, düzgün ve işlemeli taş ve sütunlar bulunmaktadır.

Foto 6. Oklava Yaylası'nda İşlemeli Taşlar

Bir sonraki menzil Sultan Hanı Kervansarayı, Okla Han’a yaklaşık 25 km, Aksaray’a ise 45 km mesafededir ve Türkiye Selçukluları eliyle yapılmış ticarî yapıların en görkemlilerindendir. Kervansarayın bulunduğu ve Aksaray’a bağlı olan ilçe, yapıya atıfla Sultanhanı ismini taşımaktadır.⁶⁸ Katrancı, Obruk ve Okla hanlar bugünkü Konya-Aksaray yolunun kuzeyinde yer alırken, Sultan Hanı ise 1 km kadar güneyinde kalır.

Sultan Hanı’nın ardından 20 km doğuda yer alan Akhan, Aksaray yolunda bir sonraki menzildir. Yıllar içinde han bir harabe halini almış ve Foto 7’de görüldüğü gibi geriye yalnızca bir sütun ya da duvar parçası kalmıştır.⁶⁹

⁶⁷ Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray*, s. 190 vd.

⁶⁸ Sarre, s. 92; Aynur Durukan, “Aksaray Sultan Hanı”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), s. 141.

⁶⁹ Sarre, s. 110; Özergin, *Anadolu Yolları*, s. 82.

Foto 7. Akhan Kervansarayı Kalıntısı (14.09.2021)

Akhan'ın da geçilmesinden sonra 25 km'lik bir yolculuk ardından Aksaray'a ulaşılır. Burada Aksaray Ovası nihayete ermekte ve rakım doğu yönünde hızlı bir şekilde yükselmektedir. Burada doğudaki dağlık alandan başlayarak batı yönünde akan ve şehri kuzey-güney olmak üzere iki parçaya bölen Melendiz Çayı, ele alınan güzergâhın 500 m kadar kuzeyinden geçmektedir. Şehrin merkezinde bugün ancak yer yer kalıntıları gözlenebilen Aksaray İç Kalesi'nin içinde II. Kılıç Arslan Hanı olarak isimlendirilen bir han mevcuttur.⁷⁰

Aksaray'dan Kayseri'ye ulaşan iki güzergâh bulunmaktadır. İlki Kayseri'nin merkezine ulaşan ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden ve Avanos üzerinden geçen yoldur. İkincisi ise Melendiz Çayı'nın aktığı Kalanlar Boğazı'nın geçilmesiyle ulaşılan Doğala Han'dan güneydoğu yönlü devam edilerek Araplı Dağı'nın arasında yer alan vadiden ve Yay ile Çöl göllerinin arasından geçmek suretiyle Erciyes'in güneyinde yer alan

⁷⁰ Bekir Deniz, "Aksaray Kalesi", *Selçuklu Medeniyetleri Araştırma Dergisi*, S. 2, (Konya: 2017), s. 237; Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray*, s. 202; Konyalı, *Aksaray Tarihi*, s. 1090; Özergin, *Anadolu Yolları*, s. 82.

Develi'ye ulaşan yoldur.⁷¹ Buna karşın İbn Bîbî'den, Develi'ye ulaşmak üzere Ürgüp güzergâhının da kullanıldığını da öğrenmekteyiz.⁷²

Öte yandan kuzeyden devam edilirse Tuz Gölü'nün doğusundan ve Şereflikoçhisar üzerinden yola devam edenler, toplamda kat edecekleri 225 km'lik bir yol sonucunda Ankara'ya vasıl olabilirlerdi.

Asıl konumuz olan birinci güzergâhı takip edenlerin ise Melendiz Çayı'nı üzerinde yer alan Debbağlar, Başköprü ve Nakkaşlar köprüleri⁷³ vasıtasıyla geçmeleri ve ardından kuzey yönünde ilerleyip 1,5 km kadar sonra kuzeydoğu yönünde devam eden yola sapmaları gerekmekteydi. Bu yol üzerinde onları ilk önce Foto 8'de görülen Hoca Mesûd Kervansarayı yahut yaygın kullanılan ismiyle Ağzıkara Han karşılardı. Bugün han, Aksaray-Nevşehir yolunun 750 m kadar güneyinde kalan Ağzıkarahan Köyü'ndedir. Metruk bir halde bulunan hana giriş yapılamamaktadır. Hanın yaklaşık 100 m güneybatısında aynı isimle anılan ve bugün harabe halde olan Foto 9'da görülen küçük bir köprü mevcuttur.⁷⁴

⁷¹ 1/100.000 Ölçekli Aksaray L-32 Paftası, Ankara: HGM, 1968; 1/100.000 Ölçekli Kayseri K-34 Paftası, Ankara: HGM, 1963.

⁷² İbn Bîbî, s. 568.

⁷³ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, c. II, (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974), s. 1609 vd.

⁷⁴ Bekir Deniz, "Ağzıkara Han", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), s. 322; Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray*, s. 97 vd.

Foto 8. Ağzıkara/Hoca Mesûd Kervansarayı Taç Kapısı (15.09.2021).

Hanın bulunduğu köy, ona nispetle Ağzıkara adını taşır. Aksaray'ın çorak ve yer yer engebeli arazisi üzerinde ilerlerken, hafifçe bir vadide bulunan köy, gelenleri tüm yeşilliğiyle karşılar. Vadinin içinden akan dere kervansaray inşasında bu mevkiin seçilmesinin muhtemelen en önemli nedenidir.

Foto 9. Ağzıkara Han Köprüsü (15.09.2021).

Ağzıkara Han'dan bir sonraki menzil 6,5 km doğuda yer alan Öresin (Tepesi Delik) Han'dır. Aksaray-Nevşehir yolunun 150 m kadar kuzeyinde yer alan hanın etrafında bir yerleşim yeri gözlenmemekte olup 3 km kadar kuzeyinde Bebek Köyü bulunmaktadır.⁷⁵ Kervansaray yalnızca iç mekândan oluşmaktadır. Bugünkü anayolun hemen yanındaki konumu, muhtemelen yola taşan kervansarayın dış avlusunun restore edilmesini engellemiş olmalıdır.

Günümüzde Aksaray'a 35 km, Nevşehir'e ise 36 km mesafede Alay Han adı ile bilinen yapı yer almaktadır. Bugünkü Aksaray-Nevşehir yolunun 200 m kuzeyinde yer alan hanın 3 km kuzeyinde kendi adıyla anılan bir de köy mevcuttur. Selçuklu kaynaklarının ismini zikrettiği Pervâne Kervansarayı'nın bu Alay Han olduğu düşünülmektedir.⁷⁶ Hanın isminin Sultan Alâeddin Keykûbad'a izafeten kullanılan *Alâiye* ismiyle benzerliği sebebiyle yapının bânisinin Sultan Alâeddin olabileceği akıllara gelebilirse de sanat tarihçilerinin gözlemleri, dış cephe bezemelerindeki sade üslup dolayısıyla Alâeddin Keykûbad dönemi öncesinde yapıldığı yönündedir.⁷⁷ Alay isminin ise daha sonra, belki Osmanlı döneminde, yakınında bulunan köye istinaden verildiği düşünülebilir.⁷⁸

⁷⁵ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, c. 1, s. 1138.

⁷⁶ Bekir Deniz, "Alay Han", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), s. 57; Konyalı, *Aksaray Tarihi*, c. 1, s. 1104.

⁷⁷ Deniz, "Alay Han", s. 54-57.

⁷⁸ Deniz, "Alay Han", s. 58; Muhammet Görür, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), s. 479.

Foto 10. Alay Han'ın Güneybatı Yönünden Bir Görünümü (15.09.2021).

Öresin Han ile aynı doğrultuda ve ona yaklaşık 14,5 km mesafede bulunan yapı bugün âtıl haldedir. Foto 11'de de görüleceği üzere harabe olan avlusundan geriye yalnızca duvar ve sütun kalıntıları kalmıştır. Binanın iç mekânına ise giriş bugün yapılamamaktadır.

Foto 11. Alay Han'ın Avlu Kalıntıları (15.09.2021).

Alay Han'dan sonra Avanos'ta yer alan Sarı Han'a değin takribi 50 km'lik bir mesafe bulunmaktadır. Dolayısıyla bu iki menzil arasında bir kervansaray bulunması elzem görünmektedir. Alay Han'dan sonra yol üzerinde bir ilçe merkezi olan Acıgöl'de konuştuğumuz yerel halktan bazı kimseler, çevrede herhangi bir han/kervansaray yapısı olmadığını ancak *kale* olarak adlandırılan bir tepeliğin eskiden kervanların durağı olduğuna dair rivayetlerin bulunduğunu söylediler. Bir önceki menzil Alay Han'ın 8,6 km kuzeydoğusunda bulunan ve Yuva Köyü'nün hemen güneydoğusunda bulunan bu yerde herhangi bir ize rast gelinmemekle birlikte halkın *kale* olarak adlandırdığı tepe ise tarlalar arasında kalmış taş yığınının ibarettir. Fakat işaret edilen yerin Avanos yönünde kuzeydoğuya doğru ilerlemekte olan kervanların geçiş güzergâhında olması da pek muhtemeldir. Buraya bir isim ve yapı atfedilemese bile, şimdilik belki bir durak yeri olarak işaretlenebilir.

Avanos'a giderken nasıl bir rota izlendiği kesin olarak bilinmemektedir. Nevşehir'in o dönem bir şehir hüviyetinde olmaması nedeniyle buradan geçilmediği düşünülebilir. Acıgöl'den sonra kuzeye doğru keskin bir dönüş yapılarak Kızılırmak kenarında Gülşehir'e varılması ikinci bir ihtimal olabilir. Öte yandan Nevşehir merkezinin hemen kuzeyinden itibaren başlayarak dik bir şekilde Kızılırmak'a kadar uzanan ve Karaağaç Deresi'nin oyduğu Göre Vadisi'nin bölgeyi doğu ile batı olarak ayırdığı görülür. Bu vadinin tam ortasında yer alan Sulusaray, eskiçağlardan itibaren ismi kaynaklara yansıyan bir yerdir ve tam bu yerleşimin kurulduğu yerde vadinin engebesi azalmıştır. Hem eski bir yerleşim olması hem de coğrafi olarak bölgedeki nispeten daha arızasız bir yapı teşkil etmesi nedeniyle, Sulusaray üzerinden Avanos'a ulaştıkları varsayılabilir.

Sarı Han, Kızılırmak'ın 2,3 km güneyinde inşa edilmiştir. Kullanılan taşların rengineinden ötürü bu isimle anılan hanın hemen 300 m doğusunda Damsa Çayı kuzey yönlü olarak akışını sürdürerek Kızılırmak'a dökülür. Yapı özellikleri dikkate alındığında XIII.

yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilen hanın II. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde inşa ettirildiği tahmin edilmektedir.⁷⁹

Foto 12. Sarı Han İç Avlusu (15.09.2021).

Bugün kervansaraydan ayrıldıktan sonra doğu yönünde devam edilmesi için Damsa Çayı'nın geçilmesi gerekmektedir. Ancak çayın üzerinde günümüze ulaşan Selçuklu yapısı bir köprü yahut köprü kalıntısı tespit edilememiştir.⁸⁰ Yaz mevsiminde akışı azalan, hatta zaman zaman tamamen kuruyan bu çayın köprüye ihtiyaç duyulmadan bir sığıltan yararlanılarak geçilmiş olduğunu düşünmek olasıdır.

⁷⁹ Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok, “Sarıhan”, *Belleten*, c. 20, S. 79, (Ankara 1956), s. 383; Abdullah Karaçağ, “Avanos Sarı Han”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), s. 212.

⁸⁰ Eravşar, s. 452.

Foto 13. Han'ın Taç Kapısı Üzerinde Konumlandırılmış Mescid (15.09.2021)

İbn Bîbî'de Sünnetli Han ismiyle bir menzil ismi geçmektedir. Hanın yeri tam olarak bilinmemekle birlikte İbn Bîbî'nin ifadesine göre, Sultan I. İzzeddin Keykavus Kayseri'den Ankara'ya giderken burada konaklamıştır.⁸¹ 2018 tarihli bir çalışmada Sarı Han ile Kayseri'nin neredeyse tam orta noktasında olduğu ifade edilen bir yapı topluluğu tespit edilmiştir.⁸² Burada bir kervansaray kalıntısı, bir mescid ve iki de sarnıcın varlığından söz edilmektedir. Selçuklu dönemi eseri olduğu tahmin edilen yapının İbn Bîbî'nin zikrettiği Sünnetli Han olması muhtemeldir.

2.2. Kayseri-Sivas

Kayseri; Konya, Sivas ve Malatya'ya uzanan yolların kavşak noktasındadır. Buradan güneydoğu yönünde devam edildiği takdirde Talas İlçesi'nin doğusundan Karatay Kervansarayı'na ulaşılır. Buradan Şıvgın Deresi ve Zamantı Irmağı geçilmek suretiyle 30 km kadar doğulu bir istikamette devam edilince yol kuzeydoğu ve güney yönünde

⁸¹ İbn Bîbî, s. 226.

⁸² Şükrü Dursun, "Anadolu Selçuklu Dönemi Avanos-Kayseri Kervan Yolunda Bir Durak Noktası: Suvermez Kervansarayı, Mescidi ve Sarnıçları", *International Journal of History*, c. 10, S. 4, (2018), 37-57.

ikiye ayrılır. Güney yönünde yollarına devam edenler 133 km boyunca dağlık araziler arasında yol kat ederek Elbistan Ovası'na ulaşırlardı. Doğu yönünde devam edenler ise Gürün ve Darende üzerinden takriben 240 km boyunca yine dağlık arazilerin arasından Malatya'ya ulaşırlardı.

Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Kayseri-Sivas güzergâhının ilk merhalesi ise, Kayseri'nin 9 km kuzeydoğusunda yer alan Cırgalan Hanı'dır. Burası bugünkü Kayseri-Sivas yolunun 10. km'sinden yaklaşık 1,3 km kuzeybatıda yer almaktadır. Han bugün metruk bir görünüm arz eder ve bir kitâbesi de bulunmadığı için banisi ve inşa yılı bilinmemektedir. Ancak yapı özelliklerinden yola çıkılarak XIII. yüzyıl eseri olduğu düşünülmektedir.⁸³

Foto 14. Cırgalan Hanı Kalıntılarından Bir Görünüm (16.09.2021).

Kurt Erdmann, Cırgalan Hanı'ndan sonra, Kayseri'ye 19 km mesafede yolun sağında kalan bir han olduğunu belirtir. Erdmann'ın *Kağı* olarak zikrettiği ve Osmanlılar

⁸³ *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, (Kayseri: TC. Kayseri Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009), s. 72.

tarafından tadil edilerek genişletilen hanın, onun ziyareti esnasında depo olarak kullanıldığına dair bilgiler vardır.⁸⁴

Buradan hareketle, Kayseri Ovası'nda akışını sürdüren ve yıl içindeki seviyesi 100 cm ile 30 cm arasında değişkenlik gösteren Sarımsaklı Çayı'nın üzerinde bulunan Gömeç Köprüsü'nden geçilmek suretiyle yola devam edilir. Gömeç Köprüsü aynı adla anılan köyde yer almakta olup, Selçuklu eseri olduğu tahmin edilmektedir. Bu suretle Sarımsaklı Çayı güneyde bırakılarak doğulu istikamette yola devam edilir ve 23 km'lik bir yolculuktan sonra Kayseri Sultan Hanı'na vasıl olunur.⁸⁵

Kayseri'nin Bünyan İlçesi'nde bulunan Sultan Hanı, Tuzla Gölü'nün 6 km kadar güneydoğusunda inşa edilmiştir. Kitâbesi bulunmayan yapının banisi hakkında kesin bilgi yoksa da Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde yapıldığı tahmin edilmektedir.⁸⁶ Kervansarayın 1 km güneydoğusunda yine aynı adla anılan bir köy vardır.

⁸⁴ Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray*, s. 196; Özergin, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, s. 153.

⁸⁵ Heyet, *1972 Rasat Yıllığı*. (Ankara: DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası), 1973, s. 278. Gömeç Köprüsü için bkz. Foto 24.

⁸⁶ Yıldıray Özbek, “Tuzhisarı Sultan Hanı”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (ed. Hakkı Acun), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007), s. 177.

Foto 15. Kayseri Sultan Hanı Taç Kapısı (16.09.2021).

Sultan Hanı'nın ardından kuzeydoğu yönünde nispeten arızasız bir yol takip edilerek devam edilir. Güzergâhın bu etabının Kayseri sınırları içerisindeki yolculuğu Sultan Hanı'na 20 km mesafede bulunan Tatılı Köyü ile son bulur ve ardından Sivas ili sınırlarına girilir. Sivas sınırı geçildikten sonra yol kuzey yönünde kıvrılır ve bir vadi içerisine girer.⁸⁷

Burada Sivas'ın Gemerek İlçesi geride bırakılarak, Selçuklu kaynaklarının *Çubuk* ismiyle zikrettiği menzile varılır.⁸⁸ Burada Hanyeri adında spesifik olarak belirlenmiş bir yer bulunmaktadır. Bu alan bugün tarla hüviyetinde olsa da 2005 tarihli bir makalede burada bir hana ait temel kalıntısı ve bu kalıntıların batısında taş döşeli bir yolun tespit edildiği açıkça belirtilmiştir.⁸⁹ Mevki, bugün Kayseri-Sivas yolunun kuzeyinde kalan Yeniçubuk Mahallesi'nin 3 km kadar doğusunda, anayolun ise 1,5 km

⁸⁷ 1/100.000 Ölçekli Sivas J-36 Paftası, Ankara: HGM, 1982.

⁸⁸ İbn Bîbî, s. 236, 531; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Târihi]*, (haz. Abdullah Bakır), (İstanbul: Çamlıca, 2017), s. 268.

⁸⁹ Tuba Ökse, "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", *Bilig*, S. 34, (2005), s. 21.

güneydoğusunda yer alır. Tarife göre yol, bugünkü anayolun 1,5 km güneyinden yola paralel bir uzanışla doğrudan şimdiki ismi Eskiçubuk olan yerleşime gitmektedir. Buradaki han kalıntılarının etrafında Osmanlı dönemi seramiklerinin bulunduğu ifade edilmiştir.⁹⁰ O halde, Selçuklu kaynaklarında bahsi geçen Çubuk'un Eskiçubuk olduğu, makalede zikredilen ve Eskiçubuk'un 3,07 km güneydoğusunda bulunan han kalıntılarının ise, herhangi bir nedenle Selçuklu Çubuk'una alternatif olarak Osmanlı döneminde inşa edilmiş bir han olduğu düşünülebilir.

Eskiçubuk'un kuzeyinde güneybatı-kuzeydoğu yönlü uzanmış, ortalama 1600 m yüksekliğe sahip Şama silsilesi yer alır.⁹¹ Buradan hafif kuzeydoğulu istikamette devam edildiğinde mezkûr silsileyi dik bir şekilde yarmış olan Acısu, Yuvazözü ve Kanak dereleri aşılarak Şarkışla'ya vasil olunur. Şarkışla, çevresi tepelerle çevrilmiş bir depresyon üzerinde yer alır.⁹² Burada üç tane akarsu geçilmesine rağmen köprü yahut buna ilişkin herhangi bir kalıntı mevcut değildir. Bununla birlikte kervanların bu yerleşimin içinden geçtiği rivayeti orada yaşayanlar tarafından belirtilmektedir.

Erdmann buraya yaptığı ziyarette kendilerine han kalıntısı olarak bir yer gösterildiğini ancak harabenin yalnız bir yığından ibaret olup, yapı hakkında herhangi bir fikir elde etmeye müsait olmadığını kitabında ifade etmiştir.⁹³ Taeschner burasının, İbn Bîbî'nin eserinde menzil olarak zikrettiği Gedük olduğunu düşünür.⁹⁴ Özergin ve Eskikurt ise Gedik mevkiinin bir sonraki durak olan Hanlı Köyü olabileceği üzerinde dururlar.⁹⁵

XIV. yüzyılın ilk yarısında tâcirlere yönelik temel bir ticaret kitabı yazan Pegolotti, bu tarihlerde Anadolu'dan Tebriz'e gitmek için kullanılan rota üzerinde, Kayseri Sultan

⁹⁰ Ökse, "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", s. 21.

⁹¹ Sivas J-36 Paftası.

⁹² Sivas J-36 Paftası

⁹³ Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray*, s. 194.

⁹⁴ Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010, s. 223.

⁹⁵ Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", s. 150; Eskikurt, "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", s. 27.

Han1 Kervansarayı'ndan sonraki menz1l olarak *Gadue*, yani Gedük'ü işaret eder.⁹⁶ Sultan Han1 ile şarkışla arası 67 km'dir ve bu da esasında iki g¼nl¼k kervan yoluna tekab¼l etmektedir. Buradan Hanlı K¼y¼ ise bir g¼nl¼k yol daha vardır. Bu durumda Gedük'¼n şarkışla olması, kat edilen mesafeler g¼z ¼n¼nde bulundurulduğunda, muhtemel g¼r¼nmektedir. XIV. y¼zy1lda yazılmış bir kaynağın burasını *Ged¼k* Kalesi olarak zikretmesi dikkat çekicidir.⁹⁷ Bug¼n şarkışla'nın merkezinde bir kalesi bulunmaktadır. Hamdullah M¼stevf1'nin eserinde Ged¼k ismiyle zikrettiği, soğuk iklimli ve 16,000 dinar gelirli k¼¼¼k yerleşim de burası olmalıdır.⁹⁸

Hanlı K¼y¼ şarkışla'nın 30 km kuzeydoğusunda yer alır. K¼ye ulaşmak i¼in Üřg¼l¼¼ Çayı'nın aşılması gerekir.⁹⁹ S¼rekli bir akarsu olan Üřg¼l¼¼ Çayı'nın debisi, karların eriyerek akarsulara karıştığı bahar aylarında 98 m³ civarında seyretmekteyken, yaz aylarında 0.007 m³ gibi olduk¼a az bir seviyeye d¼řebilmektedir.¹⁰⁰ K¼yl¼ler tarafından çayın ¼zerinde eski bir k¼pr¼n¼n olduğu, ancak ge¼en yıllarda bu eserin defneciler tarafından talan edildiği ifade edilmiştir. Bug¼n bahsi ge¼en k¼pr¼den eser kalmamıştır.

Ged¼k/Gedik menz1linin bulunduğu d¼ř¼n¼len k¼yde, eski bir han bulunduğu yine k¼y halkı tarafından ifade edilmiştir. Fakat yıllar i¼inde bir taş ocağı olarak kullanılan han, en sonunda ¼zerinde bir ev yapılmak suretiyle tamamen ortadan kalkmıştır. Mezk¼r hanın yeri olarak g¼sterilen yerde yapıdan geri kalan herhangi bir taş yahut başka bir kalıntı g¼ze çarpmamaktadır. Hanlı K¼y¼'n¼n akabinde bu yolu kullananlar kuzeydoğu y¼nl¼ ilerlemeye devam ederek bug¼nk¼ Kayadibi Bucağı'na vasıl olurlar. Bug¼n iki

⁹⁶ Pegolotti, s. 28.

⁹⁷ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm: Eğlence ve Savaş*, (çev. M¼rsel Özt¼rk), (Ankara: TTK, 2014), s. 293.

⁹⁸ M¼stevf1, *N¼zhet¼'l-Kul¼b*, s. 99.

⁹⁹ 1/100.000 ¼lçekli Sivas J-37 Paftası, Ankara: HGM, 1982.

¹⁰⁰ 1972 *Rasat Yıllığı*, s. 241.

yerleşim arasında işlek bir yol yoktur. Ancak tarlaların arasından geçen stabilize yol kullanılmaktadır.¹⁰¹

Burada, Selçuklu kroniklerinde bahsi geçen ve Kayseri-Sivas yolu üzerinde bulunduğu anlaşılan Lala Kervansarayından da bahsedilmelidir.¹⁰² Kervansarayın konumu henüz tam olarak belirlenememiştir. Özergin kervansarayın güzergâh üzerinde Kayseri Sultan Hanı ile Sivas arasındaki kısmında yer aldığı görüşündedir. Bu kısımda menzillerin isimleri ve yerleri aşağı yukarı belli olduğundan, Lala Kervansarayı'nın, Hanlı Köyü'nde olduğu tahmin edilebilir.¹⁰³

Hanlı Köyü'nden hareketle Kayadibi Bucağı'a varıldığında Melemez Deresi geçilir. Melemez Deresi burada kuzeybatı-güney yönlü kavisli bir vadi oluşturmuştur. Ancak bu dere geçilirken herhangi bir tarihi köprüye yahut tarihi köprü kalıntısına rastlanılmaz. Buradan sonra 3 km daha tali bir yoldan doğu istikametinde devam edilir ve 3 km sonra da nispeten daha büyük olan Mensurlu Köyü yoluna ulaşmak mümkündür. İki yolun birleştiği noktadan tam bir km kuzeydoğuda bir köprü yer alır. Köprünün üzeri asfaltla örtülerek araç trafiğine açık hale getirilmiştir (Foto 16). Bununla birlikte hemen yanına yeni bir köprü inşa edilerek araçlar bu yeni köprüye yönlendirilmiştir.

¹⁰¹ Bu yol, 1/100.000 Ölçekli Sivas J-37 Paftası'nda Hanlıköy ile Kayadibi Bucağı arasında *tek hatlı demiryolu* olarak işaretlenmiştir.

¹⁰² İbn Bîbî, s. 279; Yazıcızâde, s. 316.

¹⁰³ Özergin, *Anadolu Yolları*, s. 79; Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Selçuklular ve İslamiyet*, (İstanbul: Ötüken, 2010), s. 109.

Foto 16. Kayadibi'nin 4 km Kuzeydoğusundaki Tarihi Köprü (16.09.2021).

Bu köprüden hareketle kuzeydoğu istikametinde yola devam edildiğinde, 4,7 km sonra başka bir köprüden geçilir. Aynı şekilde bu köprü de araç trafiğine açıktır fakat hemen yanında araçlar için başka bir köprü daha yapılmıştır. Bu köprü de Yeniapardı Köyü'ne giden yolda, köyün 2,8 km güneyinde yer alır.

Fotoğraf 17. Yeniapardı Köyü'nün 2,8 km Güneyindeki Tarihi Köprü (16.09.2021).

Kayseri-Sivas arasında yer aldığı bilinen 24 handan biri olan Lâtif Hanı'nın güzergâhın bu aşamasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu hanın Eskiapardı Köyü yakınlarında ve Tatlıcak Köyü'nde olduğuna dair iki görüş bulunmaktadır. Tatlıcak Köyü'nün hemen girişinde bulunan kalıntılar, iddianın sahibi Kurt Erdmann'ın görüşünü ispatlamaktadır.¹⁰⁴ Tatlıcak Köyü, Yeniapardı Köyü'nden 8 km kuzeydoğudadır. Kervansaray olduğu kabul edilen harabeler Sivas'a uzanan yolun doğusunda yer alır.

Lâtif Hanı'ndan sonra 4,5 km kuzeyde Çallı Deresi adı verilen küçük bir akarsu üzerinde bir köprü daha vardır. Buradan itibaren yol kuzeydoğu yönünde kıvrılarak devam eder. Çallı Deresi üzerindeki köprüye 6,6 km mesafede, Akören Köyü yolu üzerinde ve yolun solunda bir ark vardır. Fakat bu iki yapının Selçuklu dönemine ait olduğu kuşkuludur.

Foto 18. Çallı Deresi Üzerindeki Tarihi Köprü (16.09.2021).

¹⁰⁴ Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray*, s. 196; Özergin, *Anadolu Yolları*, s.79.

Foto 19. Akören Köyü Yolundaki İstinat Duvarı ve Tarihi Köprü (16.09.2021).

Bu son yapıdan yaklaşık 4 km mesafelik yol kat edilerek, bugün adı Eski Kayseri Caddesi olan yola dahil olunur ve buradan da 6 km devamla Kesik Köprü'ye ulaşılır. Kesik Köprü Kızılırmak üzerinde yer alan, konumuz dahilindeki en önemli Selçuklu köprüsüdür. İki kısımdan meydana gelen köprü adını da bu mimari yapısı dolayısıyla almıştır. Kızılırmak'ın altından aktığı köprü'nün ana bölümü 17 gözden oluşur. Köprü'nün iki gözden oluşan diğer parçasının altından ise su akmamaktadır. Bu kısım nehirde yaşanacak olası taşmalar hesaplanarak inşa edilmiş olmalıdır.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, (Ankara: TTK, 1975), s. 69.

Foto 20. Sivas Kesik Köprü (Sivas İl Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Sitesinden Alınmıştır.)¹⁰⁶

3. Seyyahların Güzergâh Hakkında Verdiği Malûmatlar

Konar-göçer Oğuz-Türkmen boylarının 1071 yılında kazanılan Malazgirt Zaferi ardından yurt arayışı ile Anadolu'ya gelmeleri, burada yer yer Bizans'ın direncini kırıp fetihler yapmaları ve bunun sonucunda kimi yörelerde hayli geniş alanları idare etmeye başlamaları Anadolu Yarımadası tarihinde bir bakıma yeni bir başlangıcı teşkil etmektedir. Zira Bizans'ın önce Persler, ardından da Müslüman Araplar ile giriştiği uzun süreli mücadele sürecinde fizikî ve beşerî anlamda bir hayli yıpranan ardından da bu devletin bürokrasi, seyfiye ve ruhban sınıflarının devam edip giden tamahkârlıkları ve çekişmeleri sebebi ile de pek toparlanma fırsatı bulamayan Anadolu yerleşmeleri için yeni bir dönem başlamaktaydı.

¹⁰⁶<https://sivas.ktb.gov.tr/TR-288338/sivas-merkez-fotograflari.html> [Erişim Tarihi: 07.11.2021].

Bu yeni gelen Müslüman Oğuzlar, ki biz onlara yönetici kesimin tanındığı hânedan adları ile Selçuklular demektediriz, yarımada'nın yerli nüfusu tarafından hoşgörölü ve âdil yönetimleri ile kısa zamanda benimsenmiş ve Anadolu'da eksikliği mezkûr sebeplerle uzun bir zamandan beri hissedilen otorite boşluğuna da son vermişlerdir. Bu durum tabiatı ile yerleşmelerde beşerî ve iktisadî anlamlarda hızla bir toparlanmaya da imkân vermişti.

Bizans İmparatorluğu ise 1071-1096 yılları arasında Selçuklulara karşı yarımada'da pek etkinlik gösterememiş, üstelik taht kavgaları ve türlü iç çekişmeler ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak Komnenos hânedanı iktidarının başa gelmesi sonrası öncü kuvveti 1096 yılı sonlarında yarımada'ya ulaşan I. Haçlı Seferi'nden yararlanma fırsatı bulmuş ve Selçuklu Türklerinin Orta Anadolu'ya kadar çekilmek zorunda kalmasını değerlendirerek yeniden bir bölgesel güç olma imkânı yakalamış, hatta eski Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğunu iddia eden bir dış politika yürütölmüştür. İşte bu tarihten itibaren yüz yıl süre ile Türkiye Selçukluları ile Dânişmendlilerin başını çektiği, yerel beyler arasında hâkimiyet mücadeleleri Oğuz-Türkmen kitlelerini sürekli meşgul etmiştir. Aslında bu Bizans'ın Anadolu Türk birliğini istememesinin de bir sonucu idi. Zira çekişen taraflardan daima en zayıf olan desteklenerek Türkler arasındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşması engellenmek isteniyordu. Türkiye Selçuklu Sultanı İzzeddin II. Kılıç Arslan Anadolu Türk Birliğini sağlamakla Bizans'ın bu politikasını çökerten hükümdardır. O, en büyük rakibi Dânişmendlilerin hâmisî Nûreddin Mahmud b. Zengî'nin 1074 yılındaki vefatı sonrası bunu kolaylıkla başarmış ardından da Bizans'a karşı kazandığı zaferler ile Anadolu'da bir huzur ve refah dönemine başlatmıştır. Öyle ki Bizans Anadolu'nun artık bir yurdu olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır.

Dış tehdidin böylece azalmasının verdiği rahatlık sayesinde bu dönemde, sonraki bölümlerde detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere, şehirlerin ve onları birbirine bağlayan yolların güvenliğini sağlayacak tedbirler de alınmaya başlanmıştır. Alınan bu tedbirlerin yarımada'yı daha emniyetli hale getirdiği, inşa edilen tesislerin de yolculara güven ve konfor sunduğu muhakkaktır. Nitekim sıradan yolcular yanında seyyah, tâcir ve siyasî temsil görevi yürüten elçi heyetleri yarımada'da daha güvenli ve konforlu bir ulaşım

imkânı bulmuş olmalıdırlar. Bunu da Anadolu Yarımadası'nın ticarete konu emtiası sebebi ile giderek bilhassa yabancı tâcirlerin güzergâhlarına aldıkları, Doğu Akdeniz ticareti sebebi ile Batı'dan gelen gemilerin de daha sık uğrama ihtiyacı hissettikleri bir cazibe merkezine dönüşmesinden anlamak mümkündür. Üstelik Türkiye Selçuklu sultanlarının yarımada'nın liman özellikli kıyı kentlerini fethetmeleri ardından da yabancı devletler ile ticaret anlaşmaları yapmaları da bu gelişmelerin bir sonucudur.

Yabancı seyyahlar tarafından yapılan ziyaretler, özellikle XIII. yüzyıl itibariyle sıklaşmış ve yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Seyyahlar yaptıkları seyahatler boyunca halkın yaşayışları, uğraşları ile bölgenin coğrafi özellikleri ve ekonomik faaliyetleri hakkında gözlemlediklerini aktarmışlardır. Çalışmanın bu bölümünde ele alınan güzergâh üzerinde seyahat eden gezginlerin coğrafyaya ve ticarî yapılara dair gözlemleri aktarılacaktır. Bu gözlemler aktarılırken sıralama olarak seyyahların yaşadıkları dönemler değil, sırasıyla Konya, Kayseri ve Sivas'a dair ifadeleri baz alınacaktır.

Kösedağ Savaşı'nı takip eden süreçte, 1255 yılında Sivas, Kayseri ve Konya'da toplamda bir buçuk ay süreyle seyahat eden Wilhelm von Rubruk, yolculuğu esnasında yolda gördüklerinden bahsetmez. Güzergâh hakkında yalnızca Kayseri ile Konya arasındaki birçok kez mola verdiklerini söyler. Rubruk bu kadar sık mola verilmesini kılavuzunun daha fazla para almak amacına bağlar.¹⁰⁷

1835-1839 yılları arasında yüzbaşı rütbesiyle Türkiye'de bulunan Prusyalı Helmuth von Moltke,¹⁰⁸ Aksaray ile Konya arasında üzerinde çoğunlukla bir yerleşim yeri gözlenmeyen düzlüklerin karadan ziyade denize benzediğini ifade etmiştir. Buradaki ova o kadar geniş, o kadar düz ve o kadar ıssızdır ki, insanın gözü çoğu kere bir yanılsamaya

¹⁰⁷ Wilhelm von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat: 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakurum'a Yolculuk*, (çev. Ergin Ayan), (İstanbul: Kronik, 2019), s. 191.

¹⁰⁸ Helmuth von Moltke, Alman birliğini sağlamada Bismarck'tan sonra önemli bir yere sahiptir. 1822 yılında Prusya hizmetine girmiş ve 1835-1839 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetinde bulunmuştur. Ülkesine döndükten sonra genelkurmay başkanlığına kadar yükselen Moltke, 1867 yılından itibaren etkin bir siyasi rol oynayarak parlamentonun sağ kanadında yer almış ve 1891 yılında, 91 yaşında iken hayatını kaybetmiştir. Bkz. Kemal Beydilli, "Moltke, Helmuth von", *DİA*, c. 30 (İstanbul: TDV, 2005), s. 267.

maruz kalmaktadır. Bir serap olayı olarak adlandırdığı bu yanılsamaya göre, uzaktaki bir şey, mesela bir dağ, uzaklaştıkça haşmetini artırmakta, yakınlaştıkça küçülmektedir. Obruk Hanı'nı bu uçsuz bucaksız düzlükte görmüş olan Moltke, onun oldukça dikkat çeken bir yapı olduğunu söyler.¹⁰⁹

Foto 21. Obruk Kervansarayı İç Mekânından Bir Görünüm (16.09.2021).

Moltke'den iki yüz yıl önce Anadolu topraklarında seyahat ederek 10 ciltlik meşhur seyahatnamesini kaleme alan Evliya Çelebi ise, Moltke'nin aksine bölgenin bozkır özelliklerinden ziyade, özellikle Aksaray içinden akan Ulurmak'a ve onun üzerinde yer alan Alâeddin Köprüsü'ne dikkat çekmiştir. Öte yandan Aksaray'da başka küçük akarsuların da yer aldığını belirtmişse de bugün mezkûr coğrafyada bahsettiği kadar akarsu bulunmamaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁹ Feldmareşal Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (çev. Hayrullah Örs), (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969), s. 220-221.

¹¹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, (yayına hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı), c. III, (İstanbul: YKY, 2006), s. 260.

XIX. yüzyılın sonunda Posta ve Telgraf Nezareti'nde çeşitli vazifelerle 14 yıl süreyle görev yapmış ve Asya, Avrupa ve Afrika'nın pek çok yerinde bulunarak Seyahatü'l-Kübra ismini verdiği bir de seyahatname kaleme almış olan Süleyman Şükrü Bey,¹¹¹ Kayseri'yi “*mevadd-ı bürkânîyye ile memlû kumsal bir ovanın kenarında mebni cesim bir belde*”¹¹² sözleriyle tasvir ederek geniş Kayseri ovası üzerinde yükselen Erciyes Dağı'na dikkat çekmektedir.¹¹³ Süleyman Şükrü Bey, Kayseri ile Sivas arasında güzergâh üzerinde bulunan Şarkışla'nın bir bataklık hüviyetinde olup bu suretle havasının da kötü olduğunu söyler. Fakat buna rağmen, hayvancılıkla uğraşan halkının, bölgede yer alan yeşil otlak alanlarının sayesinde gayet zengin olduğunu da ekler.¹¹⁴ Gerçekten de Şarkışla etrafı yüksek arazilerle çevrili bir depresyon görünümünde olup, bugün de içerisinden pek çok dere ve çay akmaktadır.¹¹⁵

Süleyman Şükrü Bey, Şarkışla'nın akabinde bir dağa yanaştıklarını ve Sivas'a ulaşmak için bu dağı tırmanmak zorunda olduklarını ifade eder. Şarkışla'nın ardından Hanlı, Kayadibi ve Herekli köylerinden geçerken yükselti hızlı bir surette artış göstermekte ve Kızılırmak hududuna kadar da arazinin bu arızalı yapısı devam etmektedir.¹¹⁶

¹¹¹ İsmail Hakkı Göksoy, “Eğirdirli Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü: Hayatı, Seyahati ve Eserleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 39, (Isparta, 2017/2), s. 11 vd.

¹¹² Volkanik cisimler ile dolu kumluk bir ovanın kenarında kurulmuş büyük bir belde.

¹¹³ Süleyman Şükrü, *Seyahatü'l-Kübra*, (yay. haz. Hasan Mert), (Ankara: TTK, 2013), s. 86.

¹¹⁴ *Seyahatü'l-Kübra*, s. 88.

¹¹⁵ Sivas J-36 Paftası.

¹¹⁶ 1/100.000 Ölçekli Sivas J-36, J-37 ve İ-37 Paftaları.

Foto 22. Sivas Çevresinde Yüksek Plato Sahaları (16.09.2021).¹¹⁷

Anadolu’da Haçlı seferlerinin güzergâhlarını araştırmak için 1835 yılı yazında yarımadaya bir seyahat tertip eden Fransız tarihçi M. Baptistin Poujoulat, Tuzhisarı Sultan Hanı’nda 30 kadar ailenin ikamet ettiğini ve kervansarayın o sırada kendilerinin konaklamasına imkân vermeyecek kadar harap bir halde bulunduğunu ifade eder.¹¹⁸

İbn Fazlullah el-Ömerî’nin *Mesaliku’l-ebâr fi Memâliki’l-emsâr* adlı coğrafya eserinde, Kayseri ile Sivas arasında bir Kızılısu’dan bahsedilmektedir ki, kastedilen bu akarsu Kızılırmak olmalıdır. Kitabında aşılmasının zor olduğunu belirttiği nehrin köprü vasıtasıyla geçilmesi sonrası Sivas’ın kuzeydoğusundaki Zara İlçesi’nde yer alan Karacahisar’a ulaştıklarını belirtir. Karacahisar’ın Pazarbelü denilen yer karşısında

¹¹⁷ Bu fotoğraf Sivas’ın Hanlı Köyü’nden Kayadibi’ne giden stabilize yolda, Hanlı Köyü’ne takribi 2,5 km mesafede çekilmiştir.

¹¹⁸ M. Baptistin Poujoulat, *Voyage a Constantinople dans l’Asie Mineure, en Mesopotamie, a Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egypte*, (Paris: Ducollet, Libraire-Editeur, 1840), s. 312; Poujoulat’ın Fransızca olarak kaleme aldığı eseri henüz dilimize çevrilmemiştir. Ancak Adnan Mahiroğulları, Sivas şehrine gelen seyyahların gözlemlerini bir araya topladığı eserinde Poujoulat’ın Kayseri’den Sivas’a yaptığı yolculuğu ve buralar hakkında kaleme aldıklarını da eserine eklemiştir. Bkz; Adnan Mahiroğulları, “Poujoulat Seyahatamesi”, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, (Sivas: Özlem Kitabevi, 2016), s. 67.

kurulmuş mamur bir köy olduğunu da belirtir. Pazarbelü olarak zikrettiği yerin, dünyanın dört bir yanından getirilmiş eşyaların satıldığı büyük bir pazar yeri olduğunu da ekler. el-Ömerî'nin Karacahisar'ın karşısında gösterdiği Pazarbelü'nin mevkiî, Karacahisar'ın 50 km kadar kuzeydoğusunda yer alan Zara'nın Pazarbelen köyü olmalıdır.¹¹⁹

¹¹⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l-Ebsar*, (çev. Ahsen Batur), (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), s. 143.

İKİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLULARIN ULAŞIMI GELİŞTİREN DÜZENLEMELERİ

Selçuklular XI. yüzyılda Anadolu'ya geldiklerinde yarımadayı harap bir halde bulmuşlardı. Hâkimiyetlerinin ilk yüzyılında siyasî bütünlüklerini sağladıktan sonra, Sultan İzzeddin II. Kılıç Arslan'ın saltanatı sırasında ve özellikle de Myriocephalon Zaferi'nin sağladığı güvenli ortamın etkisiyle ülkenin sosyal ve ekonomik refahı için çabalarını yoğunlaştırmışlardır.

Selçukluların ülkenin ticaret hacmini ve gelirlerini arttırmak için aldıkları tedbirlerden biri Doğu Akdeniz'de devam edip giden deniz ticaretinden daha fazla pay almayı mümkün kılmak olmuştur. Bu da Antalya ve Alanya gibi liman kentlerinin fethini gerekli hale getirmiştir. Tabiatı ile ardından da o sıralar Akdeniz ticaretinde önemli bir yere sahip olan Kıbrıs Krallığı ve Venedikliler ile bazı ticaret antlaşmaları akdedilmiştir. Böylece artık Anadolu'yu da içine almış olan ve geliştirilmesine çalışılan uluslararası ticaret faaliyetlerinin belli bir düzende gerçekleşmesine yönelik gerekli adımlar atılmıştır.

Ancak fetihlerin gerçekleştiği dönemlerde başkent Konya ile Antalya ve Alanya şehirleri arasında devletin varlığını hissettiren bir organizasyon yoktu. Tabiatı ile o sıralar Türk nüfusun büyük bölümü henüz geleneksel geçim ekonomisi olan hayvancılıkla iştigal etmeyi sürdürdüğünden konar-göçer yaşam tarzını devam ettirmekteydiler. Ancak Sultan I. Alâeddin Keykûbad bu durumun farkına vararak hemen Alanya'nın fethi ardından bugün Beyşehir Gölü'nün güneybatı ucunda Kubâdâbâd Sarayı Külliyesi'nin inşasını emir buyurmuşlardır. Sonrasında Bedreddin Sutaş'ın buranın valiliğine tayin edilmesine bakılırsa çevresi sonradan şehir haline gelmiştir. Gerçi bugün bölgede dağınık köy yerleşmeleri bulunsa da o zamanlar külliye'nin yaslandığı Anamas Dağları ve çevresi elverişli doğal ortam özellikleri sayesinde kısa zamanda belli bir nüfus kitlesinin daimî yaşam alanı haline gelmiştir. Bölgenin bilhassa ticarî değeri yüksek orman ürünleri, sazlıklardan elde edilen kamışlarla yapılan emtia ve balıkçılık ürünleri vb. imkânları ile tanınması da fazla zaman almamıştır. Bilhassa civar dağlardan elde edilen keresteler

Mısır gibi deniz aşırı ülkelerin aradığı ticaret ürünleri haline gelmişler. Bu arada Kûbâdâbâd'a yerleşen nüfus sayesinde Türk-İslâm Medeniyeti ve kültürü bu çevreye de nüfuz etmiş, devletin Akdeniz kıyılarına ulaşan hâkimiyeti ve varlığı kalıcı olabilmıştır.¹²⁰

1. Güzergâhta Ulaşımın Geliştirilmesinin Sebepleri

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah, devletinin sınırlarını hızlı bir biçimde Marmara sahillerine değin genişletmişse de Bizans İmparatorluğu'nun gücünü kısa zamanda toparlaması ve ardından ilk Haçlı ordularının Batı Anadolu topraklarına girmeleri sonucu Selçukluların hakimiyet alanları İç Anadolu ile sınırlanmıştır.¹²¹ Bundan sonra siyasî bütünlük mücadelesi veren devlet, ancak Sultan İzzeddin II. Kılıç Arslan zamanında bu manada refaha erebilmiş ve yeniden sahillere yönelmek imkânını elde edebilmiştir. Bu çalkantılı süreçte gerek köyler ve gerekse de köylülerin uğradığı tahribat sonucu ticarî üretim şüphesiz azalmıştır. Bunun sonucunda da bazı tedbirler alınmış olmalıdır. Gerçi bu dönem için yarımadaya sedanter yaşama alışık Müslüman-Türk unsurların hicretinin yavaştan başlamış olduğundan söz edilebilir ise de Anadolu yaylalarında konar göçer yaşam tarzını sürdüren Türkmenlerin bir kısmının da yerleşik düzene geçmeye teşvik edilmeleri söz konusu olmuş olabilir. Bu bilhassa şehirlerde üretim artışı sağlanmak istenmiş olması ile ilgili olabilir ve eğer böyle oldu ise bu süreçte bilhassa şehir yerleşmelerinde başlayan Müslüman toplumun ihtiyaçlarını gidermeye yönelik imar faaliyetlerini izah etmek de kısmen kolaylaşmaktadır.¹²²

¹²⁰ Adnan Eskikurt, "Kubadâbâd Sarayı'nın İnşasında Rol Oynayan Tesirlere Dair Genel Bir Değerlendirme", *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*, c. 2, (Konya: Selçuklu Belediyesi, 2021), s. 106-121.

¹²¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), (Ankara: TTK, 2015), s. 333 vd; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih, Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye*, (İstanbul: Ötüken, 2014), s. 131-132.

¹²² Adnan Eskikurt, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Kent Yerleşmeleri ve Çevre", *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*, (İstanbul: 2015), s. 56.

1.1. Fetihlerin Etkileri

Selçukluların askerî seferleri, benimsedikleri bütüncül ekonomik politika doğrultusunda, sistematik bir düzlem içerisinde gerçekleştirilmiştir. Seferler yolların emniyetini sağlamak amacıyla yapıldığı gibi aynı zamanda iktisadî canlılığa katkı sağlayacak liman, maden ocakları gibi jeopolitik öneme sahip yerlere hâkim olmak gayesiyle de yapılmıştır. Kilikya'daki Ermeniler ve Trabzon'daki Rumlar ile yapılan mücadeleler, sonraki paragraflarda da açıklanacağı üzere, bu amaç üzeredir.

Başarısız olmuş olsa dahi Sultan II. Kılıç Arslan'ın Antalya kuşatması (1182) ticaret limanlarına ulaşma hareketinin ilk adımı olması dolayısıyla önemlidir.¹²³ II. Kılıç Arslan'ın hâkimiyetinin son dönemine tekabül eden bu hedef ancak oğlu ve halefi I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ikinci saltanat döneminde, 1207 yılında başarıyla gerçekleştirilebilecektir.¹²⁴ I. Gıyâseddin Keyhusrev, Kılıç Arslan'ın en küçük oğlu ve onun sağlığında tayin ettiği veliahdıdır. Sultan Kılıç Arslan'ın 1192 yılındaki ölümü üzerine babasının arzusu doğrultusunda tahta çıkarıldıysa da ağabeyleri tarafından kabul görmemiş ve bir saltanat mücadelesi baş göstermiştir. Fakat Sultan Gıyâseddin, genç yaşına rağmen dirayetli bir yönetim sergilemeye gayret göstermiş ve bu dönemde Konya-İstanbul arasında ticaret yapan Selçuklu tâcirlerinin mallarını gasp eden İmparator III. Aleksios'a karşı harekate geçerek, hâkimiyetini Bizans aleyhinde genişletmiştir. Dış politikadaki bu başarısına rağmen ağabeyi Melik Süleyman Şah'ın 1196 yılında Konya'yı kuşatıp şehre girmesine mâni olamayan Gıyâseddin Keyhusrev, saltanatı ona bırakarak maceralı birtakım seyahatler sonrası Bizans topraklarına iltica etmek zorunda kalmıştır.¹²⁵

¹²³ Turan, *Türkiye*, s. 239 ve 306; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, (Ankara: TTK, 2014), s. 131.

¹²⁴ Turan, *Türkiye*, s. 307.

¹²⁵ Niketas Choniates, *O City of Byzantium, Annales of Niketas Choniates*, (çev. Harry J. Magoulias), (Detroit: Wayne State University Press, 1984), s. 271; İbn Bîbî, s. 80; Turan, *Türkiye*, s. 264; Selim Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, (Ankara: TTK, 2006), s. 106.

Babası İzzeddin II. Kılıç Arslan'ın Selçuklu tahtında bulunduğu sırada kendisine Tokat melikliği tevcih edilmiş olan oğlu Melik Süleyman Şah, bu görevi sürdürürken Bizans'ın elinden Samsun ve çevresini fethederek Selçuklu mülküne katmıştı.¹²⁶ 1196 yılında tahta çıkmayı başaran Melik Rükneddin II. Süleyman Şah, babasının ölümü sonrası Anadolu'da bozulmuş olan siyasî birliği yeniden sağlamaya çalışmıştır. Onun bu mücadelesini fırsat bilen İmparator III. Aleksios, İstanbul'a gelirken Giresun civarında karaya oturan bir yük gemisi hakkında incelemelerde bulunmak bahanesiyle Konstantin Frankopoulos isimli bir adamını bu bölgeye gönderdi. Onun esas niyeti, Karadeniz'in kuzeyi ile Anadolu'nun irtibatını sağlayan ve hatta daha güneydeki ülkelerle sürdürülen ticaretin devamlılığında liman kenti olmak durumu sebebi ile Sinop ile birlikte önemli rol oynayan Samsun'a yanaşacak yük gemilerini yağmalatmaktı. Bu düşüncesi çok geçmeden hem Bizans hem de Selçuklu tâcirlerinin soyulması üzerine meydana çıkmıştır. Bunlardan Bizans tebaası olan tüccar durumu imparatorlarına arz ettiklerinde elbette yanıt alamamışlardı. Fakat Selçuklu tebaası olan tüccarın Rükneddin II. Süleyman Şah'a yaptıkları şikâyet hemen karşılık buldu ve Sultan, İmparator III. Aleksios'a elçi göndererek zarara uğrayan tüccarın mallarının geri verilmesini ve yeni bir anlaşma yapılmasını istedi.¹²⁷

Bu sırada Kilikya'ya hâkim bulunan Ermeniler de meydana gelen buhran halinden yararlanmak amacını güderek Selçuklu toprakları aleyhinde saldırılar düzenlemeye başlamışlardı. Bu durumda Sultan Rükneddin II. Süleyman Şah 1199 yılı itibarıyla vakit kaybetmeksizin Ermeniler üzerine yürümüş ve onları Torosların güneyine sürmek suretiyle kendisine bağımlı hale getirmiştir.¹²⁸

¹²⁶ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 134.

¹²⁷ Taraflar arasında önce bir anlaşma sağlandıysa da birkaç gün sonra İmparator Aleksios Angelos'un Süleyman Şah'ı öldürmeye yeltenmesi ve girişimin Selçuklular tarafından öğrenilmesi sonucunda taraflar arasındaki anlaşma bozulmuş ve Sultan İmparatorluğun doğu topraklarına saldırılar gerçekleştirmiştir. Bkz; Nicetas Choniata, *Historia*, (haz. Immanuel Bekker), (Bonn: Impensis ed. Weber, 1835), s. 699; Choniates, *O City of Byzantium*, s. 290; Turan, *Türkiye*, s. 271-272; Kaya, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi*, s. 68.

¹²⁸ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, (Ankara: TTK, 2002), s. 25-26; Turan, *Türkiye*, s. 273.

Saltanat döneminde Doğu ve Orta Anadolu'nun tamamında hâkimiyet tesis eden Sultan II. Süleyman Şah, topraklarını Selçuklular aleyhinde genişleten Kraliçe Tamara idaresindeki Gürcüler üzerine bir sefere çıkarak ülkesinin doğusu için bir tehdit haline gelmiş olan bu sorunu çözmek üzere girişimlerde bulunmuştur. Bu surum savaşa yol açmış ve iki taraf orduları 1202 yılında Pasinler Ovası'nda karşılaşmışlardır. Ancak savaş Selçukluların mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda da Gürcüler Anadolu içlerine yönelik faaliyetlerini genişletme ve bir süre daha sürdürme fırsatı bularak Selçuklu hâkimiyeti için güçlü bir tehdit olmaya devam etmişlerdir.¹²⁹

Aslında Gürcülerle yapılan savaşın hemen öncesinde Mengüçüklü Behram Şah, Süleyman Şah'a itaat ederek ona bağlılık gösterdiğini bildirmişti. Böylece İran ile ticarete önemli bir konumda bulunan Erzincan ve yöresi Selçuklu egemenliğine girmiş bulunuyordu.¹³⁰ Ardından yine ticaret güzergâhı üzerinde kilit bir konumda bulunan Erzurum'da hüküm süren ve kendisine bağlılık bildirmeyen Saltuklu beyi Melikşah'ı tevkif ettiren Sultan Süleyman Şah,¹³¹ bu önemli şehri de hâkimiyet sahasına katarak İran'a ve Türkistan'a giden ticaret hattının Anadolu'daki tüm kesimlerine hâkim olmuştu.¹³²

Sultan Rükneddin II. Süleyman Şah, Gürcülerle yaptığı savaştan iki yıl sonra, 1204 yılında hayatını kaybetmiştir. İbn Bîbî, onun bu savaş sonrasında çok üzüldüğünü ve bundan dolayı hastalandığını kaydetmiştir.¹³³ Öte yandan, 1204 yılı Sultan'ın ölümü yanında IV. Haçlı Seferi ordularının İstanbul'a girerek Bizans İmparatorluğu başkentini ele geçirdikleri tarihtir ki, tahtını kaybettiğinde İmparator III. Aleksios'un yanına

¹²⁹ Turan, *Türkiye*, s. 282; Erhan Ateş, "Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları" *TİD*, c. 32, S. 2, (İzmir 2017), s. 377; Kaya, "Süleyman Şah II", s. 107.

¹³⁰ İbn Bîbî, s. 94; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, c. 1, (yay. haz. Refet Yinanç), (Ankara: TTK, 2020), s. 374.

¹³¹ İbn Bîbî, s. 96.

¹³² Müneccimbaşı s. 35; Kaya, "Süleyman Şah II", s. 106-107; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 135.

¹³³ İbn Bîbî, s. 97; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, c. 1, s. 381.

İstanbul'a hicret etmiş olan Gıyâseddin I. Keyhüsrev de bu sıralar Bizans başkentinde veya yakınında olmakla bu olaya bizzat şahitlik etmiş olabilir. Nihayet ağabeyi Süleyman Şah'ın ölümüyle Selçuklu devlet adamları tarafından Konya'ya davet edilen Gıyâseddin, 1205 yılı Mart ayında ikinci defa Selçuklu tahtına oturmuştur.¹³⁴

IV. Haçlı Seferi, XIII. yüzyılın başlangıcına deyim yerindeyse *damga vuran* ve nihayetle Bizans İmparatorluğu başkenti İstanbul'u ve önemli diğer şehir yerleşmelerini hedef almış önemli bir hadisedir. Bizans'ın maddî-manevî zenginliklerinin acımasızca yağmalandığı böylece de devletin parçalara ayrıldığı, nihayet eski hâkimiyet arazisinin önemli bir kısmında Latinlerin kendi yönetimlerini teşekkül ettirdikleri bu süreçte İstanbul'da yönetimi ele alan Venedikliler Anadolu'da ticarî etkinliklerini artırmaya yönelik hamleler de gerçekleştirmişlerdir. Bunlardan ilki, ayrıntıları sonraki bölümde ele alınacak olan ve Antalya'nın 1207 yılındaki fethi sonrası Selçuklular ile yapılan anlaşmadır.¹³⁵

İstanbul'un işgali sonrası devrik Bizans imparatorunun damadı Theodoros I. Laskaris tarafından, Sultan Süleyman Şah'ın da desteğini alarak İznik merkezli bir devletin kurulması ve bunun İstanbul'da kurulan Latin Krallığı ile Selçuklu arazisi arasında bir tampon devlet hüviyeti kazanıp Latinleri meşgul etmesi, onların Anadolu'ya müdahale etmelerini engelleyen bir durum yarattığından Türkiye Selçuklu idarecileri için başlangıçta olumlu bir gelişme olmuş olabilir.¹³⁶

İstanbul'da kurulan Latin Krallığı ve Selçuklular arasındaki bu durum ilk bakışta İstanbul'dan Anadolu'ya gelebilecek tehlikeleri önlemiş gibi görünür. Ancak başkent İstanbul'un kaybı sonrası kimi Bizans soylularının Anadolu'da Trabzon ve İznik gibi iki ayrı merkezde yeniden birer güçlü siyasî teşekkül meydana getirebilmiş olmaları da zamanla istenmeyen gelişmelere yol açmıştır. Zira bunların zaman zaman Anadolu'daki

¹³⁴ Münecimbaş, s. 39; Ali Sevim, "Keyhusrev I", *DİA*, c. 25, (İstanbul: TDV, 2002), s. 348.

¹³⁵ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, (Ankara: TTK, 1988), s. 109, 110, 124 vd.

¹³⁶ Turan, *Türkiye*, s. 295; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, c. 1, s. 380.

Selçuklu hâkimiyetine taarruzları söz konusu olmuştur. Bilhassa Trabzon yönetiminin faaliyetleri Karadeniz ticaretini ve hatta Selçuklu arazisinde doğu ve batı eksenli transit ticaret yollarında devam edip gitmekte olan işleyişi etkilemiştir.¹³⁷ İbnü'l-Esîr'in tam da bu konu ile ilgili bir kaydı vardır ve durumu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Müellif, *el-Kâmil Fi't-Tarih* adlı eserinde Gıyâseddin I. Keyhüsrev'in Trabzon üzerine giderek şehri muhasara ettiğini ve bu nedenle Karadeniz üzerinden yapılan ticaretin bir süre için aksadığını ve Kıpçak ve Rus ülkelerine gitmek üzere Suriye ve Irak üzerinden gelen tüccarın Sivas'ta mahsur kaldığını kaydetmiştir.¹³⁸ Trabzon merkezli Komnenos hanedanının Karadeniz ticareti üzerindeki bu etkisi, kentin 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesine kadar devam edecektir.

Selçukluların kuzey-güney ve doğu-batı yönlü ticaret güzergâhlarının güvenliğini sağlamasında önemli katkıları bulunan Gıyâseddin I. Keyhüsrev, yukarıda İbnü'l-Esîr'den naklen ifade edildiği üzere Trabzon Rumlarının üzerine bir sefer düzenleyerek bu devletin Kuzey Anadolu ticaret yoluna oluşturduğu tehdidi de ortadan kaldırmıştır. İbnü'l Esîr'in 1206 yılı olayları arasında zikrettiği bu vaka neticesinde Sultan, Samsun ve çevresini hâkimiyetine katarak mezkûr ticaret yolunun güvenliğini sağlamıştır.¹³⁹

Gıyâseddin Keyhüsrev daha melikliği sırasında Antalya'nın yaklaşık 200 km kuzeyinde yer alan Uluborlu'da bulunmuş ve mümkündür ki o günlerde Antalya'dan Konya istikametindeki yolun işlerliğini ve önemini fark etmiştir.¹⁴⁰ Bundan dolayı Anadolu'nun kuzeyindeki karmaşayı giderdikten sonra vakit kaybetmeden güney sahillerine yönelmiştir. İbn Bîbî'ye göre bu seferin sebebi o sırada Antalya'yı yönetmekte olan Aldobrandini isimli Latin'in bu liman şehriden Mısır ile ticaret faaliyeti gerçekleştiren

¹³⁷ Turan, *Türkiye*, s. 301.

¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (çev. Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın), c. 12, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), s. 201.

¹³⁹ İbnü'l-Esîr, c. 12, s. 201; Osman Turan, "Selçuklu Türkiye'si ve Dünya Ticareti", *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, (yay. haz. Altan Çetin ve Bilal Koç), (Ankara: TTK, 2014), s. 87.

¹⁴⁰ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004), s. 208.

Selçuklu tacirlerine ait emtiaya el koymasıdır. Nihayet 1207 yılında kuşatılan şehir hızla fethedilmiştir.¹⁴¹

Sultan Gıyâseddin I. Keyhüsrev fetih sonrası mağdur olan tüccarın gasp edilen mallarını tespit ettirerek iade edilmelerini sağlamış ve her milletten tüccarın şehirde rahatça ticaret yapabilmesi için her türlü vergiyi kaldırdığına dair bir ferman yayınlamıştır. Herhalde niyeti Anadolu'nun ticaret hacmini daha bir geliştirmektir.¹⁴² Öte yandan sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere Kıbrıs'ın Frank Kralı Hugues ile de bir ticaret anlaşması yapılmış ve ihtimal mevcut ticarî hareketliliği arttırmak hedeflenmiştir.

Gıyâseddin I. Keyhüsrev'in oğlu ve ikinci halefi I. Alâeddin Keykubad döneminde de Antalya'nın 133 km güneydoğusunda yer alan Alanya fethedilecek ve böylece Selçukluların Akdeniz ticaret havzasındaki yeri pekiştirilecektir.¹⁴³

Aksarayî'den öğrendiğimize göre sonraları Sultan İzzeddin II. Keykâvus bir dönem Antalya şehrini devletin yönetim merkezi gibi kullanmıştır. Sultan'ın amacının Akdeniz'e ulaşmayı sağlayan güzergâhta devletin varlığını güçlendirmek ve güvenliği artırmak olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Nitekim benzer şekilde evvelce Alâeddin Keykubad'ın emri ile Antalya yolu üzerinde Kubâdâbâd Sarayı'nın inşa edilmesi de benzer bir amaca matuf idi.¹⁴⁴

Sultan Gıyâseddin I. Keyhüsrev, Rükneddin II. Süleyman Şah'ın ölümüyle meydana çıkan kargaşa ortamında saldırgan faaliyetlerde bulunan ve ticaret kervanlarını yağmalayan Kilikya Ermenilerinin üzerine yürüyerek Maraş'ı da ele geçirmiştir. Bunun

¹⁴¹ İbn Bîbî, s. 126; Müneccimbaşı, s. 41; Yazıcızâde, s. 399; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (çev. Erol Üyepazarcı), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2011), s. 67; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, (yay. haz. Refet Yinanç), c. 2, (Ankara: TTK, 2020), s. 7.

¹⁴² İbn Bîbî, s. 130.

¹⁴³ Anonim, *Selçuknâme (Târih-i âl-i Selçuk)*, (çev. Halil İbrahim Gök), (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), s. 41; İbn Bîbî, s. 272

¹⁴⁴ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahyar*, s. 155; Eşikurt, "Kubâdâbâd Sarayı'nın İnşasında Rol Oynayan Tesirlere Dair Genel Bir Değerlendirme", *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*, (Konya: Selçuklu Belediyesi Yay., 2021), s. 107.

üzerine Kral Leon, Selçuklu Sultanı Gıyâseddin'den barış talebinde bulunmuş ve taraflar arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmada yer alan önemli hususlardan biri, Ermenilerin Selçukluları metbû tanımları yanı sıra Anadolu-Suriye ticaret yoluna herhangi bir saldırıda bulunmama taahhüdünde bulunmuş olmalarıdır. Bunların Kilikya bölgesinin önemli bir kesimindeki hâkimiyetleri o sıralar ulaşılması güç ve sarp noktalardaki kaleleri ellerinde bulundurmaları sebebi bir türlü sonlandırılmıyordu. Öte yandan, Suriye ile Anadolu arasındaki ticaret yollarının işlerliğini sekteye uğratan faaliyetlere cesaret bulmalarında sahip oldukları bu avantajın da rolü muhakkak vardı. Onların ticaret faaliyetlerini aksatan saldırıları da tabiatı ile Selçuklu yöneticilerinin bu bölgede zaman zaman devletlerinin varlığını hissettirmelerini gerekli kılıyordu.¹⁴⁵

Sultan Gıyâseddin I. Keyhüsrev'in başlatmış olduğu ticarî atılımlar, halefleri I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad tarafından da devam ettirilmiştir. Böylece Selçuklu sultanları ve idarecilerinin ticarete önem vermeleri, güvenlik vb. hususlarda gerekli kararları alıp uygulamaları ve hatta yabancı tâcirleri Anadolu sakinleri ile alışverişe teşvik eden anlaşmalara imza atıp kervansaray inşası vb. imar faaliyetlerinde bulunmaları, 1243 yılında yaşanan Köseadağ Savaşı'na değin ticarî faaliyetlerde istikrarlı bir gelişme yaşanmasına sebep olmuştur. Moğollar karşısında alınan mağlubiyet ise aslında sonuçları itibarı ile devleti ve halkı derinden sarsacak ve nihayetle yıkıma götürecek hadiselerin başlangıcıdır. Ancak Moğolların sebep oldukları yıkıma rağmen ticarî faaliyetlerin hız kesmeden devam ettiği görülmektedir.¹⁴⁶ Bu kanaatimizce Anadolu sakinlerinin yarımadanın doğal ortam özelliklerini lâıyıkı veçhile değerlendirmeleri sayesinde meydana gelen coğrafi potansiyelin sunduğu cazip ortam sayesinde mümkün olabilmektedir.

¹⁴⁵ Turan, "Selçuklu Türkiye'si ve Dünya Ticareti", s. 87; Sevim, "Keyhusrev I", s. 349; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, c. 2, s. 14.

¹⁴⁶ Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslami Mimari, 1240-1330*, (çev. Merve Özkılıç), (İstanbul: KÜY, 2018), s. 216; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, (İstanbul: Dergâh, 2012), s. 147.

Sultan Gıyâseddin I. Keyhüsrev'in saltanat dönemi sonrası yapılan ticarî atılımlardan belki en önemlisi Sinop'un İzzeddin I. Keykâvus tarafından 1214 yılında fethedilmesi olmuştur. Samsun ve çevresini daha önce kontrol altına almış olan Selçuklular, bu fetihle Karadeniz'deki varlıklarını pekiştirmişler ve Trabzon Rum Devleti'ni Anadolu'nun kuzeydoğusunda sıkıştırmışlardır. Çukurova bölgesinde konuşlanmış Ermenilerin etkisiz hale getirilmeleri ile doğu-batı eksenli ticaretin güvenle seyretmesi sağlanmışken, Sinop'un ele geçirilmesi ile ticaret faaliyetleri kuzey-güney hattında da daha güvenli hale getirilmişti. Öte yandan Sultan İzzeddin I. Keykâvus, Ermeniler üzerine 1216 tarihinde gerçekleştirdiği seferde dönemin önemli gümüş madeni yataklarının çok yakınında kritik bir mevkide bulunan Lülüve (Ulukışla) Kalesi'ni de fethetmiştir. Bu başarı, üçüncü bölümde açıklanacağı üzere ülkedeki gümüş istihsalini artırmıştır.¹⁴⁷

Sultan İzzeddin'in kardeşi ve halefi I. Alâeddin Keykubad'ın saltanat yılları, bilindiği üzere Türkiye Selçuklularının gücünün zirve noktasını teşkil eder. Seleflerinin mezkûr ticarî politikalarını devam ettiren Sultan Alâeddin'in, yukarıda da zikredildiği üzere Alanya'yı 1221 yılı başlarındaki fethi ve burada bir tersane inşa ettirmesi Selçukluların Akdeniz'deki varlığını tesisleştirmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Müneccimbaşı, s. 48 ve 51; Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, (çev. Ali Ertuğrul), c. 1, (Ankara: TTK, 2015), s. 441; Cahen, *Anadolu*, s. 72; Turan, *Türkiye*, s. 329; Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları", *DİA*, c. 36, (İstanbul: TDV, 2009), s. 381-382; Faruk Sümer, "Kaykâvus I", *DİA*, c. 25, (İstanbul: TDV, 2002), s. 352; Hülya Çakıroğlu, "Müferricü'l-Kurub'a Göre Selahaddin Eyyûbî Sonrası ve El-Melikü'l-Âdil Dönemi (H.590-615/M.1194-1218)," (Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, 2008), s. 140.

¹⁴⁸ Hadisenin tarihi hakkında dönem kaynaklarında farklı görüşler vardır. Ancak modern araştırmalarda genellikle 1221 yılı kış aylarında gerçekleştiği üzerinde bir görüş birliği olduğu söylenebilir. İbn Bîbî, seferin tarihini vermemiştir. Anonim Selçuknâme'de ise Konya surları tamamlandıktan sonra 618 (1221-1222) tarihinde gerçekleştiği kayıtlıdır. Ebu'l-Ferec de fethi 620 (1223) yılında gösterir. Niğdeli Kadı Ahmet hadisenin tarihini 619/1222 olarak vermiştir. Müneccimbaşı ise 1220-1221 tarihlerini işaretle kabul gören tarihi kaydetmiştir. Bkz. Anonim, *Anonim Selçuknâme (Tarih-i Âl-i Selçuk)*, (trc. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner), Atıf yay., Ankara 2014, s. 41; Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi* (trc. Ömer Rıza Doğrul), c. II, TTK., Ankara 1987, s. 516; Müneccimbaşı, s. 60; Niğdeli Kadı Ahmet, s. 442. Sefer hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz., Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, (TTK, Ankara 2003), s. 22-25;

Alanya'nın fethini takip eden süreçte, Moğolların Karadeniz'in kuzeyinde bilhassa da Kırım'da 1223 yılı başlarında yıkıcı yağma faaliyetlerinde bulunmaları buradaki nüfusun çevre memleketlere dağılmasına neden olmuştur. Bunlardan bir kısım tâcir Kırım'ın güneyindeki Suğdak liman kentinden Karadeniz tarikiyle Sinop'a gelerek Türkiye Selçuklu Devleti'ne sığınmıştır. Bu esnada karmaşa ortamından faydalanmak isteyen Trabzon Rumları ise Suğdak'a giderek burayı ele geçirme girişiminde bulunmuştur. Alâeddin Keykubad bunu duyar duymaz harekete geçerek Suğdak'a sefer hazırlıklarına girişmiştir. Uç beyi Hüsameddin Çoban önderliğinde bir donanma Suğdak'a gönderilmiş ve 1227 yılında bu önemli liman kentinin fethi tamamlanmıştır. Yöre anlaşılan Moğolların tekrar geldiği 1239 yılına kadar da Türkiye Selçuklu Devleti'nin nüfuz alanında kalmış görünmektedir.¹⁴⁹

Selçuklular Suğdak'ın fethiyle Karadeniz ile Akdeniz arasında devam eden ticarî hareketlilikte önemli bir denetime sahip olmuşlardır. Bu durum, ticarî faaliyetlerin daha sorunsuz ve daha güçlü bir şekilde sürdürülmesine imkân tanımış olmalıdır. Selçuklu idarecilerinin ticareti himaye eden bir siyasî tavır içinde olmaları da uluslararası ticaret yürüten zümreleri Anadolu'ya çekmiş ve onları yerli tüccar ve üreticiler ile ticarete başlamaya teşvik etmiş olmalıdır.¹⁵⁰

Böylece bir kara devleti olma hüviyetinden çıkarak artık denizlerde de faaliyet gösteren Selçukluların bu dönemde gemicilik ve gemi inşa faaliyetlerine ne derecede ilgi gösterdiklerine dair elimizde pek fazla malumat yoktur. Ancak fethi sonrası Alanya'da bir tersanenin kurulu bulunduğu bilinmektedir. Suğdak'a yukarıda zikredilen büyük

Mehmet Ali Hacıgökmen, "I. Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, c. II, S. 1, (Antalya 2012), s. 123.

¹⁴⁹ İbn Bîbî, s. 327; Müneccimbaşı, s. 63; Turan, *Türkiye*, s. 380-381; Cahen, *Anadolu*, s. 78; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Alâeddin Keykubad ve Zamanı*, (yay. haz. Salim Koca ve Sinan Tarıfci), (İstanbul: Kronik, 2020), s. 263; Ayşe Dudu Kuşçu, "Selçuklu Deniz Ticaretinin Anadolu Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonundaki Rolü", *International Conference on Eurasian Economies 2016*, (ed. S. Sarı, A. H. Gencer ve İ. Sözen), (İstanbul: Beykent University Publications, 2016), s. 332.

¹⁵⁰ Mehmet Altay Köymen, "Türkiye Selçuklu Devletinin Ekonomik Politikası", *Belleten*, c. 50, S. 198, (Ankara 1986), s. 615.

çaplı seferin gerçekleştirilerek başarılı kazanılması da dikkate şayandır. Bu ihtimal Sinop'un 1214 yılındaki fethi sonrası burada güçlü bir donanma meydana getirilebilmiş olmasının bir sonucu olabilir.¹⁵¹ Fakat ihtiyaç duyulan donanmanın, hali hazırda Suğdak ile Kuzey Anadolu arasında ticaret yapmakta olan Müslim veya gayrı Müslim tüccardan sağlanmış olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Gemilerin Karadeniz'in kuzey kıyılarına intikalini Türk kökenli unsurlar yanında denizcilikten anlayan Reis Hayton gibi gayrı Müslim unsurlar da sağlamış olabilirler. Ancak Alâeddin Keykubad'ın Suğdak seferi için komuta yetkisini Emir Hüsameddin Çoban'a vermiştir. İbn Bîbî'nin nazım formunda kaydettiği Sultan'ın verdiği sefer emri ise şöyledir: "*Sugd, Hazar'ın (Karadeniz) yanındadır. Oraya gitmek için denizi geçmek gerekir. Ordu oraya varınca bir gemi bulup burca binmiş ay gibi oraya binsin.*"¹⁵²

Yine bu sıralarda Ermenilerin saldırgan davranışlarını devam ettirmeleri ve tüccar kabilelerine saldırımları, Alâeddin Keykubad'ın Kilikya Bölgesi'ne yeni bir sefer düzenlemesine yol açmıştır. Ermeniler bu olaylar esnasında Kıbrıs'taki Latinlerden de yardım almışlardır. Alâeddin Keykubad'ın bizzat katılmadığı bu seferde üç ayrı koldan ilerleyen Selçuklu ordusu (Konya, Antalya ve Elbistan'dan hareketle) Ermeniler ve Latinleri (Templier ve Hospitalier şövalyeleri) kıstırmışlar, Latinler bu savaş sonucunda ülkelerine kaçarken, Ermeniler barış talebinde bulunmak durumunda kalmışlardır. Sonuçta iki taraf arasında 1225 yılında bir barış anlaşması imzalanmıştır.¹⁵³

Bu dönemde Anadolu'da sürdürülen ticaret faaliyetlerinin en aranan metası şap idi. Yoğun biçimde alım satımı yapılan tamamen doğal, kokusuz bir tuz çeşidi olan şap en çok Şarkî Karahisar'dan (Köğonya/Şebinkarahisar) temin edilmekte idi ve buranın Selçuklu hâkimiyetine katılışı da Sultan Alâeddin Keykubad döneminde

¹⁵¹ Osman Turan, *Türkiye*, s. 380.

¹⁵² İbn Bîbî, s. 320.

¹⁵³ Turan, *Türkiye*, s. 365; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, c. 2, s. 70-71.

gerçekleştirilmiştir. Mübârizüddin Ertokuş eliyle Mengüçlüklülere karşı gerçekleştirilen sefer sonucunda Şarkî Karahisar'ın meşhur şap yatakları Selçuklular eline geçmiştir.¹⁵⁴

Bu sıralarda Harezmşahlar ile mücadelelerini sürdüren ve onların hâkimiyetlerindeki yerleri bir bir ele geçirerek nüfuzlarını Anadolu sınırlarına doğru yaklaştırmakta olan Moğollara yaratması muhtemel tehdide karşı hazırlanan Alâeddin Keykubad, 1233 yılında Ögedey Han'a değerli hediyelerle bir elçi göndermiştir.¹⁵⁵ Böyle davranmış olması kınanmamalıdır. Hatta tecrübeli bir politikacıdan beklenmeyecek bir davranış da değildir. Zira devleti o ana kadar hiçbir gücün durduramadığı Moğollarla girişilecek çatışmalardan askeri kayıplara uğrayarak ve siyaseten istenmedik durumlara düşerek çıkabilirdi. Ancak bu uzak görüşlü Sultan'ın 1237 yılında bir ziyafet esnasına zehirlenerek hayatını kaybetmesi sonrası ehil olmayan devlet adamları sürdürdüğü akılcı politikadan uzaklaşmışlardır. Böylece de Türkiye Selçuklu Devleti'nin İzzeddin II. Kılıç Arslan, Rükneddin II. Süleyman Şah ve Gıyâseddin I. Keyhüsrev dönemlerinde yaşanan siyasî istikrar sonucu ulaştığı ekonomik ve sosyal refah ortamını sarsan olaylar yaşanmıştır. Bunu takiben Moğollarla karşısında 1243 yılında uğranılan ağır bozgun da devletin inhitatına sebep olan uzun ve yıkıcı süreci başlatmıştır.

Aslında Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın iktidarı sırasında ona saygı gösteren ve çekinen Moğollar, Anadolu sınırlarından uzak durmaktaydılar. Ancak ölümü ardından yerine geçen oğlu Gıyâseddin II. Keyhüsrev'in devlet yönetiminde başarılı olamaması ve Emîr Sadeddin Köpek'in sebep olduğu çalkantılarla meydana çıkan siyasî ve askeri hoşnutsuzluk, bilhassa da Sultan Alâeddin'in Türkmen yanlısı politikasının terk edilmiş olması, toplumun kimi kesimlerinde huzursuzluğa sebep olmuş ve sonuçta Türkmenlerin destek verdiği ve Babaî İsyanı denilen ayaklanma patlak vermiş ve zorlukla bastırılabilmiştir. Özellikle de Sultan Alâeddin'in Moğol tehlikesi nedeni ile Erzurum yöresinde konuşlandığı ücretli yabancı askerlerin bu isyanın bastırılabilmesi nedeni ile yarımadanın batısına çekilmesi Moğollara devletin düşündükleri kadar güçlü

¹⁵⁴ İbn Bîbî, s. 365; Yazıcızâde Ali, s. 416; Aydın Taneri, "Ertokuş", *DİA*, c. 11, (Ankara: TDV, 2002), s. 313.

¹⁵⁵ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, c. 2, s. 85.

olmadığını göstermiştir. Bu durum, daha Alâeddin Keykubad zamanından beri Anadolu'ya girmek üzere tetikte bekleyen Moğol ordularının harekete geçmesine neden olmuştur. Baycu Noyan önderliğinde Anadolu'ya giren Moğol kuvvetlerine karşı koymak isteyen Selçuklu kuvvetleri ise Köseadağ'da yapılan savaşta Moğollara karşı ağır bir yenilgi almıştır. Ardından taraflar arasında bir barış antlaşması imzalanmış ve bu anlaşmayla Selçuklular Moğollara resmen tabi olmuşlar ve yıllık vergi ödemeyi kabul etmişlerdir. Köseadağ Savaşı'nın sonuçları Türkiye Selçuklu Devleti için bir hayli ağır olmuştur. Bu savaşın sonunda Ermeniler ve Trabzon Rumları derhal Moğollara bağlı olduklarını açıklamışlardır.¹⁵⁶

Köseadağ Savaşı'nın ardından çok geçmeden Gıyâseddin II. Keyhüsrev de hayatını kaybetmiştir. Henüz küçük yaşta bulunan üç oğlu; İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubad arasında taht mücadeleleri başlamıştır. Moğol hanları da devletin içindeki bu mücadeleleri destekleyen tavırlar takınmışlar ve devleti önce üç kardeş arasında, sonra da İzzeddin ve Rükneddin arasında pay etmişlerdir. Dönemin güçlü ve itidalli devlet adamı Celâleddin Karatay bir düzen sağlamak adına 1249 yılında üç kardeşin müşterek sultan olacağı bir sistem kurduysa da 1254 yılındaki ölümü ile kurduğu bu düzen de sona ermiştir.¹⁵⁷

Tabi bu sırada devletin başında tecrübeli ve basiretli bir hükümdarın olmayışı ülkede karmaşaya yol açmıştır. Maraş civarında konuşlanmış olan ve *Ağaçeri* adıyla anılan bir Türkmen grubu taşkınlıklar yapmaya ve Suriye'ye ulaşan yollarda yağmacılık yapmaya başlamışlardır.¹⁵⁸ Öte yandan Selçukluların içine düştüğü bu durumu değerlendiren Trabzon Rumları da 1259 yılında Sinop'u ele geçirmişlerdir.

Moğolların siyasî ve ekonomik anlamdaki tahakkümünün giderek şiddetlendiği bu süreçte büyük kardeş İzzeddin Keykâvus ve ortanca kardeş Rükneddin Kılıç Arslan

¹⁵⁶ Turan, *Türkiye*, s. 451 vd.

¹⁵⁷ Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, (çev. Cemal Köprülü), (Ankara: TTK, 1957), s. 53; Turan, *Türkiye*, s. 485 vd.

¹⁵⁸ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, c. 2, s. 222

sürekli çekişmişlerdir. Nihayet 1256 yılında Baycu Noyan ile Sultan II. İzzeddin Keykâvus arasında Aksaray Sultan Hanı'nda cereyan eden savaşta mağlup olan İzzeddin ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan da ülkeyi ilk kez müstakil olarak yönetmek fırsatı bulmuştur. Ancak onun saltanatı sırasında devleti aslında Muîneddin Süleyman Pervâne yönetmiştir. Pervâne, Abaka Han'dan aldığı izin sonrası Sinop'u istirdat etmiş¹⁵⁹ ve şehrin kendisine temlik edilmesini talep etme cesareti gösterebilmiştir. Bu durum aslında Sultan IV. Kılıç Arslan'ın ona karşı duracak imkânı olmamasının bir sonucu olmalıdır.

Bu süreçte Moğolların istek ve müdahalelerinin giderek arttığı görülür. Tabiatı ile bu durumun Anadolu'da sosyoekonomik düzenin sarsılmasına ve devletin de hızla yıkılmasına yol açması beklenirdi. Bununla birlikte ticarî faaliyetlerin sanılanın aksine yaşanan sarsıntılardan etkilenmediği anlaşılır. Nedeni şüphesiz Moğolların Asya içlerinden Anadolu'ya ulaşan ticaret yolunun neredeyse tamamında hâkimiyet tesis etmiş olmaları ve nispeten güvenli bir ortam oluşturmuş olmaları olmalıdır. Zaten Moğolların ilk hükümdarı Cengiz Han da ticarî faaliyetleri destekleyen bir hükümdar olarak tanınmaktadır.¹⁶⁰

Bu süreçte devleti etkin bir biçimde yöneten Muîneddin Süleyman Pervâne hırsları doğrultusunda hareket eden, gerektiğinde kolayca rakiplerini ortadan kaldıran biri olarak tanınmıştır. Ancak o, malum olduğu üzere Memlûk Sultanı Baybars ve İlhanlı komutanları (Toku ve Tudavun noyanlar) arasında 1277 yılında cereyan eden Elbistan Savaşı sonrasında Moğollar tarafından alınan mağlubiyetin sorumlusu olarak görülmüş, Hatioğlu'nun kendisini Sultan Baybars ile gizlice işbirliği yapmakla suçlaması sonrası da yargu kararı ile öldürülmüştür.¹⁶¹ Anlaşılan o aslında Selçuklular ile Moğollar arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Zira Moğolların devletin varlığı için tehlikeli

¹⁵⁹ Turan, *Türkiye*, s. 545

¹⁶⁰ Turan, *Türkiye*, s. 379; Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslami Mimari, 1240-1330*, (çev. Merve Özkılıç), (İstanbul: KÜY, 2018), s. 216.

¹⁶¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejeni), (Ankara: TTK, 2013), s. 114.

olabilecek kararlarının yumuşamasını sağlamış ve ülke içinde de görece bir sükûnet tesis etmeyi başarmıştır. Sonraki süreçte Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin bir isimden ibaret olarak kalması ve bir süre sonra da doğrudan Moğolların yönetimi ellerine almaları yine bu hususu destekleyen takip eden gelişmelerdir.

1.2. Yabancı Ülkelerle Yapılan Ticaret Anlaşmaları

Sultan İzzeddin II. Kılıç Arslan'ın ağırlıkla Orta Anadolu'da hüküm süren Dânişmendli hakimiyetine son vermesiyle birlikte Kayseri ve Sivas yöreleri de Selçuklu yönetimine girmiştir. Bu iki şehir üretime katkıları ile bu dönemden itibaren Anadolu'da canlı ticarî faaliyetlere sahne olan iki yerleşme olarak önemli yer edinmişlerdir. Ancak bu gelişme esasen Selçuklu hâkimiyetinin Akdeniz ve Karadeniz sahillerine kadar uzanması ile mümkün olmuş ve bu sayede Anadolu genelinde yürütülen ticaret faaliyetleri uluslararası bir hüviyet kazanmıştır. Yabancı tâcirlerin Anadolu içlerinde yerleşerek faaliyet göstermeye başlamaları ve Doğu Akdeniz'de etkin ticarî faaliyetler yürüten milletlerle yapılan anlaşmalar bunun önemli göstergeleridir.

Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti, Sultan Gıyâseddin I. Keyhüsrev'in saltanatı sırasında 1207 yılında Antalya'nın fethi ile Akdeniz kıyılarına ulaşmış, böylece de Doğu Akdeniz'de devam eden uluslararası ticaretten daha fazla yararlanmak imkânı ortaya çıkmıştır. Sultan Keyhüsrev fetih sonrası Doğu Akdeniz'in ticaret faaliyetlerinde önemli bir yeri bulunan Kıbrıs Adası'nın Latin Kralı Hugues de Lusignan ile bir antlaşma akdederek ülkesinin potansiyelini uluslararası ticaret yolu ile daha verimli şekilde değerlendirmek imkânını aramıştır. Anlaşılan o ki, halefi İzzeddin I. Keykâvus'un saltanatı sırasında bu antlaşmalar yenilenmiştir. Türkiye Selçuk Devleti'nde tahtta Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın bulunduğu dönemde Doğu Akdeniz'de devam eden ticaret faaliyetlerinin en etkin aktörlerinden Venedikliler ile de bir antlaşma yapılmış, onlara Anadolu'da dolaşım ve ticaret kolaylıkları tanınmıştır. Herhalde amaçlanan Latin kökenli tüccarın Anadolu'ya gelmesini teşvik etmek ve zengin doğal ortam özellikleri bulunan yarımada'nın ticaret hacmini arttırmaktır.

1.2.1. Kıbrıs Kralı Hugues ile Yapılan Ticaret Antlaşması

IV. Haçlı Seferi ile ortaya çıkan karmaşa sırasında Bizans hânedan mensupları tarafından İznik ve Trabzon merkezli yeni Rum devletleri kurulmuş Aldobrandini isminde bir İtalyan da otorite boşluğundan yararlanarak Bizans arazisi Antalya'ya hâkim olmayı başarmıştı. Kıbrıs Adası'nda da bir süredir Latinler bir krallık meydana getirmişlerdi. 1192 yılında Kıbrıs'a gelen sabık Kudüs Kralı Guy de Lusignan adaya hâkim olmuş ve burada kendisine yeni bir krallık tesis etmeye girişmişti.¹⁶²

Aldobrandini, o sıralar Anadolu'da bütün haşmeti ile hüküm süren ancak bir şekilde kara devleti durumuna düşmüş güçlü Türkiye Selçuklu Devleti'nin Antalya ile ilgileneceğini ve tek başına dayanmasının güç olacağını ön görerek, o sıralar Kıbrıs'taki varlığını güçlendirmekle meşgul olan Kral Guy'un halefi ve Kıbrıs'ın yeni Latin Kralı Amaury'ye olan bağlılığını bildirmiştir. Onunla hem dinî hem de amaç birliği içinde olmaları şüphesiz işini kolaylaştırmıştı. Yaşanan bu gelişmeler ise Doğu Akdeniz ve Anadolu'daki ticarî faaliyetleri doğrudan etkilemiş ve Latinlerin desteğiyle kendine güveni artan Aldobrandini, ticaret gemilerine yönelik yağma faaliyetlerine girişmişti.

İbn Bîbî, Mısır ve İskenderiye'den aldıkları emtia ile Anadolu'ya yönelen ve Antalya sahillerine gelen gemilerin yüküne burada el konulduğunu ve bahsi geçen emtianın sahibi tüccarın da Sultan Gıyâseddin I. Keyhüsrev'e başvurarak yaşadıklarını anlatıp yardım istediklerinden bahseder.¹⁶³ Sultan Gıyâseddin de bunun üzerine Antalya'nın fethine karar vermiş ve kısa süre sonra 1207 yılında bunu gerçekleştirmiştir. Antalya'nın fethi Selçukluların Doğu Akdeniz'de sürdürülen uluslararası ticaret faaliyetlerinde söz sahibi hale gelmelerine fırsat tanıdığından önemli bir adım olmuştur. Nitekim bu mühim liman kentinin fethi sonrası, Kıbrıs Latin Krallığı ile akdedilen ticaret anlaşması Selçukluların kazandıkları konuma da resmiyet kazandırmıştır.

¹⁶² Özge Bozkurtoğlu Özcan, "Lusignanlar Döneminde Kıbrıs-Antalya İlişkileri (1192-1489)," (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2017), s. 20.

¹⁶³ İbn Bîbî, s. 125.

İki taraf arasında akdedilen anlaşmanın varlığını, Sultan İzzeddin I. Keykâvus ile I. Hugues arasında gidip gelen mektuplardan öğreniyoruz. Bu mektuplar toplam beş adet olup Turan bunları *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar* isimli kitabında neşretmiştir.¹⁶⁴ Bu mektupların dördü Kral Hugues’e ve bir tanesi de Sultan Keykâvus’a aittir. Yazışmalardan ilişkilerin esasında Gıyâseddin I. Keyhüsrev zamanında başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Bizleri bu düşünceye sevk eden de Kral’a ait birinci mektupta geçen, “*Selçuk Sultanlığı ile Kıbrıs Krallığı arasında altı yıldan beri yeminle tasdik edilmiş bir dostluğun mevcudiyeti*” ifadesidir. Bu kayıttan iki taraf arasındaki münasebetlerin Antalya’nın 1207 yılındaki fethi ile başladığı kolayca anlaşılmaktadır.¹⁶⁵

Ocak 1214 tarihli bu birinci metinde her iki tarafın tebaasına ait tüccarın karşılıklı olarak birbirlerinin ülkesinde tam bir güvenlik içerisinde seyahat edebilecekleri vurgulanmıştır. Zaten bu mektupların temelinde, yaşanan siyasî çekişmelerin kenara bırakılarak tam bir uzlaşma sağlandığı ve mütekabiliyet esasının gözetildiği dikkati çekmektedir.¹⁶⁶

İkinci mektup tarihsizdir ve Selçuklu emîrlerinden birine gönderilmiştir. İsim zikredilmeyen mektupta, önceki mektupta bahsi geçen iki taraf tüccarının emniyetine dair hususlar tasdik edilmiştir.

Üçüncü mektup, Kral tarafından gönderilen mektupların en kapsamlısıdır ve 1216 yılında gönderilmiştir. Diğerleri gibi Yunanca kaleme alınmış metinde, anlaşmanın üç yıl uzatıldığı belirtmektedir. Mektupta evvelki iki mektupta zikredilen tüccarların emniyeti hükmünün üzerinden bir kez daha geçilmiştir. Öte yandan her iki taraf için de mutaat olan vergiyi verme mükellefiyeti getirildiği görülür. Bahis mevzu verginin oranı %2 olup bu husus da üçüncü bölümde açıklanacaktır.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Turan, *Vesikalar*, s. 139-143.

¹⁶⁵ Turan, *Vesikalar*, s. 139. Osman Turan, “Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”, *Selçuklular ve İslamiyet*, (İstanbul: Ötüken, 2010), s. 147.

¹⁶⁶ Turan, “Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”, s. 147.

¹⁶⁷ Turan, *Vesikalar*, s. 141.

Mektupta geçen diğerk bir husus da korsanların Anadolu sahillerinden ele geçirdikleri bir ticaret gemisine rastlanılması durumunda Kralın hakimiyeti altındaki bir yere, bir kaleye yahut sahile getirilecek ya da batırılacaktı. İçindeki yolcular ve emtia ise sultana teslim edilecekti. Aynı şekilde Kıbrıs sahillerinde kazaya uğrayan bir geminin yolcuları ve yükü de yağmaya uğramadan Selçuklu hükümetine iade edilecekti. Aynı şeraite tabiatı ile Selçuklu tarafı da üç yıl boyunca tabi olacaktı.¹⁶⁸

Sultan İzzeddin I. Keykâvus, Kıbrıs Kralı Hugues'ün mektubuna aynı yıl içinde karşılık göndermiştir. Sultanın mektubunda yine karşılıklı dostluk ve güveni pekiştiren bir üslup kullanılmıştır. Bu mektupta, karşı tarafın tebaasından herhangi bir kimsenin Selçuklu yönetimi altındaki topraklarda vefat etmesi halinde o şahsın tüm eşyasının müsadere edilmeksizin Krallığa geri gönderileceğı belirtilmiştir.¹⁶⁹

Korsanların Kıbrıs sahillerinde zarara yol açmaları ve bu hareketlerinin ardından yakalanmaksızın Selçuklu sahillerine sığınmaları halinde bunlar Selçuklu askerleri tarafından ele geçirilecek ve esir aldıkları insanlar ile yağmaladıkları emtia Kıbrıs Kralı'na iade edilecekti. Aynı şekilde Kıbrıs Latinlerine ait bir gemi Selçuklu sahillerinde kazaya uğradığı takdirde bu gemiden çıkan insan ve eşya da Krallığa iade edilecekti. Sultan, benzer bir durumda Kralın da aynı minval üzere hareket etmesini anlaşmanın bir gereğı olarak zikretmiştir.¹⁷⁰

1.2.2. Venediklilerle Yapılan Ticarî Antlaşma

IV. Haçlı Seferi, Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması ve başkenti İstanbul'un Latinlerin eline düşmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak İznik ve Trabzon'da kurulan Bizans uzantısı devletler eli ile yöre sakinleri arasında yine güçlü bir Bizans Devleti'nin tebaası olmak ümidi benzeri yok olmaya yüz tutmuş bazı kavram ve anlayışların Anadolu'nun Ege ve Karadeniz kıyılarında yeniden filizlenip güçlenme fırsatı bulduğu da söylenebilir.

¹⁶⁸ Turan, *Vesikalar*, s. 141.

¹⁶⁹ Turan, *Vesikalar*, s. 142.

¹⁷⁰ Turan, *Vesikalar*, s. 143.

Yine 1204 yılında İstanbul'u işgal edip burada kendi krallıklarını kuran ve Bizans'ın hâkimiyet sahasını paylaşan Latinler, eski Bizans soyluları eli ile kurulan bu iki devlet sebebi ile Anadolu içlerine sokulma fırsatı bulamamış ve denizyoluyla yaptıkları ticarete de aksamalar yaşanmıştır. Bu nedenle İstanbul'daki Haçlı liderleri hem Trabzon Rumlarıyla anlaşmanın yollarını aramışlar hem de İznik İmparatorluğu ile bir anlaşma yapmak zorunda kalmışlardır. İznik İmparatoru Theodoros Laskaris ile 1219 yılında akdedilen antlaşma, Latinlerin Ege kıyılarında daha rahat hareket edebilmelerine ve ticaret yapabilmelerine imkân sağlamıştır.¹⁷¹

Venedik adına *podesta* unvanıyla İstanbul'daki yönetimi sağlayan Jacobo Tiepolo, hemen ardından 1220 yılında, Selçuklu tahtının yeni sahibi Sultan I. Alâeddin Keykubad ile de bir ticaret anlaşması yapmış ve tebaası tacirlerin Anadolu'da iş tutmaları için çeşitli ayrıcalıklar elde etmiştir.¹⁷²

Latinlerin Anadolu içlerinde faaliyet göstermek için, İstanbul'a hâkim oldukları yıldan itibaren on beş yıl beklemeleri pek olası görünmemektedir. Hele Selçuklu yönetiminin ticareti canlandırmaya yönelik ardı ardına attığı adımlar, Kıbrıslılarla yaptıkları anlaşmalar, Venediklilerin kaçırmak istemeyecekleri bir fırsat yaratmış olmalıdır. Osman Turan'ın mezkûr kitabında kaydettiği bir husus da bunu kanıtlar. İki taraf arasında teati olunan anlaşma metninde geçen “*onlardan (Venediklilerden), merhum babasının ve kardeşinin ve kendisinin fermanı hükmüne göre yüzde ikiden başka bir şey almayalar.*” ifadesi, tıpkı Kıbrıslılarla olduğu gibi, Venediklilerle yapılan anlaşmanın da ilk kez Sultan I. Gıyâseddin'in saltanatı sırasında gerçekleştiği anlaşılır.¹⁷³

¹⁷¹ Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000), s. 155; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I: Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, (Ankara: TTK, 2020), s. 46; Serdar Çavuşdere, *Venedik, Papalık ve Türkler: 1243-1353*, (İstanbul: Yeditepe yay., 2017), s. 39.

¹⁷² Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri* s. 46.

¹⁷³ Turan, *Vesikalar*, s. 144; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, (Ankara: TTK, 1975), s. 333.

1220 tarihli bu metinde de karşılıklı güven tesis edilmesi altı çizilen bir husustur. Her iki taraf, hâkim oldukları sahillere karşı taraf gemisinin hasar alması halinde, geminin içindeki malları koruyacak ve akabinde geminin sahibi devlete teslim edeceklerdir.

Bir Venedik gemisi sair gemiler tarafından takip edildiği takdirde Selçuklu yönetimindeki sahillere sığınabilecektir. Ayrıca başka bir gemi Selçuklular tarafından ele geçirilir ve içinde Venedik tebaasından tüccarın yer aldığı görülürse, onlara ve onların mallarına herhangi bir suretle zarar verilmeyecektir.

Öte yandan Venedikliler, Selçuklu Devleti'nde ağır suçlar hariç Latinler ve diğer Hristiyanlar arasında vuku bulacak ayrılıklarda bir jüri toplayarak dava görme hakkını elde etmişlerdir. Hırsızlık ve katil suçları ise her zaman için Selçuklu mahkemelerinde görülecekti. Belirlenen %2'lik vergi oranına kıymetli taşlar, mücevherat ile altın ve gümüş dahil değildi. İthal edilen bu metallerden vergi alınmayarak herhalde ülkede yaşanması muhtemel altın-gümüş kıtlığının da önüne geçilmesi amaçlanmıştı.¹⁷⁴

Mütekabiliyet esası gözetilen bu antlaşma yeminle tasdik edilmiştir ve geçerlilik süresi iki yıl olarak belirtilmiştir. Venedikliler bu anlaşmayla Anadolu içlerinde güvenle alışveriş yapabilme hakkına erişmişlerdir. Selçuklular ise ülkedeki ticarî hareketliliği arttırarak üreticileri ve yaptıkları imalâtı teşvik etmiş, ayrıca ülkelerine yabancı para girişinin artmasını sağlamışlardır. Öte yandan Venedikli tüccara verilen imtiyazı, Türk tüccar da Venedik ve ona bağlı diğer yerlerde kullanabilecekti.¹⁷⁵

2. Güzergâhlar Boyunca Çeşitli Hizmet Yapılarının İnşası

Topraklarında ticarî faaliyetlerin gelişmesini amaç edinen ve bunun için siyasî ve askerî atılımlar yapan Selçuklu sultanları, gelişen ticarî faaliyetlerin aksamaması adına yol üzerinde güvenliğini arttıran bazı tedbirler de almışlardır. Güvenlik ve konaklama konuları yanında kervanların ihtiyaç duydukları hizmetleri onlara sunarak yolculukların güvenli ve konforlu hale gelmesini sağladılar. Bu nedenle sultanlar ve devlet erkânı kervanların

¹⁷⁴ Turan, *Vesikalar*, s. 144; Heyd, *Ticaret Tarihi*, s. 333.

¹⁷⁵ Cahen, *Anadolu*, s. 126.

kullandığı güzergâhlarda birer günlük merhalelerde kervansaraylar ve hanlar, gerekli yerlerde de köprüler inşa ettirmişlerdir.

2.1. Güzergâhlarda Kervansarayların İnşası ve Bunların İşleyişi

Şehirler ve ülkeler arasında ticaret yaparak milletlerarasındaki alım satım işlerini gerçekleştiren ve geçtikleri güzergâhlarda canlılığa vesile olarak aynı zamanda halkın ihtiyaçlarının giderilmesinde de etkili olan kervanların güvenliği bilhassa ticaret yolları üzerindeki devletler nezdinde önemli olmuştur. VIII-IX. yüzyıllarda askeri garnizon olarak teşekkül eden ribatlar zaman içinde kervanların güvenliğini sağlamak amacıyla hizmet eder hale gelmiştir ve bundan sonra kervansaray ismiyle de anılır olmuşlardır.¹⁷⁶

Ticaretin güvenli bir rota üzerinde seyredebilmesi adına fetihler gerçekleştiren ve bilhassa yabancı tüccarı Anadolu topraklarına çekmek amacıyla vergilerde büyük ölçekli indirimlere giden Selçuklu sultanları da bu tüccarın gerek can ve gerekse mal güvenliğini sağlamak üzere, ticaretin aktığı büyük yolları kervansaray ağlarıyla örmüştür. XII. yüzyılda Sultan İzzeddin II. Kılıç Arslan'ın saltanatı sırasında inşa ettirilmeye başlandıkları anlaşılan kervansarayların sayıları sonraki yüzyılda hızla artmıştır.¹⁷⁷

Selçuklu kervansaraylarının işleyişleri hakkında edindiğimiz bilgiler umumiyetle XIII. yüzyılda yaşamış büyük Selçuklu vezir ve devlet adamı Celâleddin Karatay'ın bânisi olduğu ve adını taşıyan Karatay Kervansarayı'na ait vakfiyeye dayanmaktadır.¹⁷⁸ Bir vakıf kervansarayının işleyişi hakkında bize ayrıntılı bilgiler vermesi sebebi ile bu belge hayli önemlidir. Ancak hali hazırda bu imkân dışında elde mevcut başka bir kaynağa sahip olamadığımızdan bu vakıf kervansaraydaki uygulamaların diğer kervansaraylarda

¹⁷⁶ Şebnem Eryavuz, “Kervansaray”, *DİA*, c. 25, (Ankara: TDV, 2002), s. 299 vd.

¹⁷⁷ Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 109; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, (İstanbul: Eren Yay., 1990), s. 4.

¹⁷⁸ Bu vakfiye Osman Turan tarafından aslı ve tercümesiyle birlikte neşredilmiştir. Bkz. Osman Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri III: Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, c. XII, S. 45, (Ankara 1948).

da benzer şekilde olduğunu farz etmek zorundayız. Ancak bulundukları yer ve vakfiyelerinde yazılı imkânların genişliği bu hususta şüphesiz farklılıklar olmasına açmaktaydı. Kervansaraylar genellikle üç gün süreyle ücretsiz konaklama imkânı sunan yerlerdir.¹⁷⁹ Ancak XIV. yüzyıl başında Kayseri Sultan Hanı ile Celâleddin Karatay Kervansarayı'nda yük başına ücret alındığına dair bir kayıt, değişen ahvalle ilgili olabilir.¹⁸⁰ Buna karşın şehirdeki hanlar ücreti mukabilinde hizmet vermektedir.

Kervansarayların inşasında öncelikli hedef tüccarın mallarını koruma altına almaktır. Bu nedenle vücuda getirilen binaların neredeyse bir kale ölçeğinde, büyük ve sağlam yapılar olduğu açıkça görülür. Dönem kaynaklarında buna ilişkin kayıtlar vardır. Meselâ Aksarayî, Alayî Kervansarayı (Aksaray Sultan Hanı)'nın burçlarını onartmak suretiyle bölgedeki güvenliğin gerek halk ve gerekse kervanlar nezdinde sağlandığını ifade etmiştir.¹⁸¹ Kervansaraylar şüphesiz yolculara ve kervanlara güvenlik sağlarken içlerinde bulunan muhafızlar ve çeşitli görevliler sebebi ile aynı zamanda çevrelerindeki halkın asayişini etkin şekilde temin etmekte idiler. Yine aynı kervansarayın bir asi tarafından ele geçirilmesi üzerine Moğol Noyanı İrencin komutasındaki 20.000 asker tarafından kuşatılan han bir türlü ele geçirilememiş ve Moğol komutanı uğradığı başarısızlık sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁸²

Kervansarayların inşasındaki bir diğer önemli amaç tüccarın hususi ihtiyaçlarının da karşılanmasıydı. Karatay Kervansarayı vakfiyesinden anlaşıldığına göre gelen herkes burada *misafir* edilirdi ki misafir sözcüğünden kasıt, verilen hizmet karşılığı herhangi bir ücret talep edilmediğidir. Müslim yahut gayrimüslim, grup halinde veya bireysel hareket eden yolcular, kadın-erkek, hür-köle herkes bu tesislerin hizmetlerinden faydalanabilirdi.

¹⁷⁹ Turan, "Selçuk Kervansarayları", s. 471-496; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s.358-363; 4 Mehmet Zeki Pakalın, "Kervansaray", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 2, (İstanbul: MEB Yay., 1993), s. 246; Şebnem Eryavuz, "Kervansaray", s. 299-302; s. 282; Selami Sönmez, "Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar)", *KKEFD/JOKKEF*, S. 15, (2007), s. 271-296.

¹⁸⁰ Pegolotti, s. 28.

¹⁸¹ Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 246.

¹⁸² Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 332.

Burada yolculara yemek verilir, ayakkabıları tamir edilir ve hatta hali vakti yerinde olmayan kimselere ayakkabı da temin edilirdi. Yolcuların yanında onların atlarına ve diğer hayvanlarına saman ve arpa verilirdi. Sağlık problemi olan yolcular kervansarayın kendi doktorları tarafından tedavi edilir ve ancak iyileşmesi halinde tekrar yolcu edilirdi. Cuma akşamları gelen misafire bal helvası dağıtılması da vakıf kervansaraylarında örneği görülen bir başka uygulamadır.¹⁸³ Tabiatı ile yukarıda da zikredildiği üzere kervansarayların tamamında aynı şartların bulunup bulunmadığı kesin olarak belli değildir.

Sultan Baybars'la birlikte Anadolu'ya gelen Memlük Devleti münşisi Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah b. Abdüzzâhir'in konakladığı Karatay Kervansarayı hakkındaki detaylı ve yol üzerinde gördüğü Alâeddin Kervansarayı'na dair nispeten yüzeysel malumatını içeren mektubunu el-Ömerî kitabında yayımlamıştır. “*Yaz kış buraya yolu düşen bir yolcunun rahat etmesi için her şey düşünülmüştü*” diyen İbn Abdüzzâhir, Moğolların bu hanın işleyişine dokunmadıklarını da ilave eder.¹⁸⁴

Müşterilerin ihtiyaçları kervansarayın bünyesinde yer alan dükkanlarda bunları işleten esnaf tarafından karşılanıyordu. Esnaf verdiği hizmetin karşılığını müşterilerinden değil, vakfın akarından temin ederdi. Karatay Kervansarayı vakfiyesinde bunlardan birkaçı sıralandıysa da hepsinin işlenmediği anlaşılmaktadır. Dahası yönetim ve hizmet alanına ait sayılan 11 meslekten yalnızca ayakkabıcı ve belki baytar *esnaf* olarak nitelenebilecek durumdadır.¹⁸⁵ el-Ömerî ise bunlara hamam, hastane ve ilaç eklemesini de yapar ki bundan burada bir eczacı olduğu da anlaşılmaktadır.¹⁸⁶

İbn Abdüzzâhir, Alâeddin Kervansarayı hakkında da bilgi vermiştir. Ancak Sultan Baybars bu handa değil de hanın yakınında bir bölgede konakladığından anlatımı ötekine göre daha sınırlıdır. Yine de Alâeddin Kervansarayı için “*Karatay hanıyla*

¹⁸³ Turan, “Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, s. 113 vd.

¹⁸⁴ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 137.

¹⁸⁵ Turan, “Celâleddin Karatay”, s. 113.

¹⁸⁶ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 137.

kıyaslanınca daha büyük bir binadır” demesiyle, Karatay Kervansarayı için zikredilen tüm hizmetlerin burada da mevcut olduğunu düşünebiliriz.¹⁸⁷ İbn Abdüzzâhir’in Alâeddin Kervansarayı’ndan bahis açmazdan evvel, Sivas’a doğru yol aldıklarını ifade etmesi ise mezkûr hanın Kayseri-Sivas arasında yer alan Sultan Hanı olması gerektiğine işaret etmektedir.¹⁸⁸

Birer vakıf eseri olan kervansarayların yönetimi birkaç aşamadan meydana gelen bir yönetim mekanizması tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu hiyerarşinin başında elbette Sultan bulunmaktadır. Ancak kadılar ve buna bağlı olarak Konya Kadısı, bütün vakıfları denetimi altında bulundurur. Vakıf idaresinin doğrudan üç görevli elinde olduğu anlaşılır. *Mütevelli* buranın yönetimini gerçekleştirirken, *müşrif* ise hem vakfı hem de mütevelliyi denetleyen bir makamdır, yani esasında müfettiştir. *Nazır* da vakıfta nezaret işleri ile ilgilenerek masraflara bakan bir görevlidir. Üçü de vâkıfın şartları gereğince atanan, vakıf idaresi için öneme haiz memuriyetlerdir.¹⁸⁹

Mütevelli, vakfın kuruluşu sırasında vâkıf tarafından belirlenirdi. Dilerse kendisi de bu görevi üstlenebilirdi. Belirlenen mütevelliden sonra kimin bu makama geçeceği yine vâkıf tarafından belirlenir. Karatay Vakfiyesinde bu durumda neredeyse her olasılık değerlendirilerek vakfın yönetimine kimin geçeceği belirlenmiştir.¹⁹⁰ Mütevelli bir kişi olabileceği gibi, belirlenen şartlara sahip olan birkaç kişiden oluşan bir heyet de olabilirdi.¹⁹¹ Mütevelli vâkıfın belirlediği şartlara göre vakfı yönetmekle yükümlüydü. Müşrifin denetimi ise işbu uygunluğun sağlanıp sağlanmaması hususundadır.

¹⁸⁷ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 142.

¹⁸⁸ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 141.

¹⁸⁹ Turan, “Celâleddin Karatay”, s. 113; Zehra Odabaşı, “Selçuklu Devleti’nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddin Karatay Vakıfları Örneği,” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012), s. 28.

¹⁹⁰ Turan, “Celâleddin Karatay”, s. 116.

¹⁹¹ Nazif Öztürk, “Mütevelli”, DİA, c. 32, (İstanbul: TDV, 2006), s. 218.

2.2. Akarsular Üzerinde Köprülerin Yapımı

Kervanların emniyet içerisinde ve mümkün olan en yüksek konfor seviyesinde yolculuklarını tamamlamalarını sağlamanın ticaret hacmini arttırmak için şart olduğunun farkına varmış olan Selçuklu sultanları, anlaşılan bu nedenle köprü yapımına da büyük bir ehemmiyet vermişlerdir. Bu husustaki en büyük yardımcılarından biri düzenli akışa sahip akarsular üzerinde taş köprüler inşası konusunda yüzlerce yıldır usta ve çıraklar arasında kuşaktan kuşağa aktarılmış bir tecrübe ve geleneğin Anadolu'daki mevcudiyeti idi. Ayrıca yarımadanın birçok noktasında bu tür imalatlar için kullanmaya elverişli mineral ve kayaçların bulunması da bu hususu kolaylaştıran bir başka etmendi.

Bu şekilde Selçuklu döneminde inşa edilmiş köprülerden bahsetmek gerekirse ilk olarak araştırmanın konusunu güzergâh üzerindeki tek büyük Selçuklu taş köprüsünü teşkil eden Kesik Köprü ile başlamak yerinde olacaktır. Konya-Kayseri-Sivas güzergâhının Avanos'tan Sivas'a kadar olan kısmı Kızılırmak'a neredeyse paralel bir şekilde onun güneyinde seyrederek. Yol, mezkûr nehir ile yalnızca Sivas'ın 5,5 km güneybatısında kesişmektedir. Burada yer alan ve inşa tarihinin XIII. yüzyıl olduğu saptanan Kesik Köprü'den geçerek şehre ulaşılmaktaydı. Kesik Köprü'nün takriben 7 km doğusunda, yine Kızılırmak üzerinde bulunan Eğri Köprü'nün de Selçuklular tarafından inşa edilmiş olduğu bilinmektedir. Ancak bu köprü Malatya yolu üzerinde olması nedeniyle konumuz olan Konya-Sivas-Kayseri güzergâhına bir etkisi bulunmamaktadır.¹⁹²

Konumuzu teşkil eden güzergâhın Kızılırmak üzerinde inşa edilmiş ve pek çoğu Selçuklu dönemine tarihlenen köprülerden yalnızca Kesik Köprü'den geçerek rotasını tamamlayabildiği yaptığımız saha çalışmasında tespit edilmiştir. Ancak güzergâh üzerinde Kızılırmak kadar büyük olmasa da başka bazı akarsular da yer alır. Bunlardan da birinci bölümde bahsedilmiştir. Mezkûr akarsulardan Aksaray'ın içinden akan Melendiz (Uluırmak) Çayı üzerinde Selçuklular tarafından inşa olduğu düşünülen üç adet köprü yer alır. İbrahim Hakkı Konyalı'nın da eserinde bahsettiği üzere bu köprüler doğudan batıya doğru sırasıyla Başköprü, Nakkaşlar ve Debbağlar adlarını

¹⁹² Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, s. 69-70.

taşımaktadırlar.¹⁹³ Evliya Çelebi burada bir Alaeddin Köprüsü'nün olduğunu kaydetmiştir.¹⁹⁴ Ancak araştırmalarımız sırasında hangisini kastettiği konusunda bir bilgiye ulaşamamıştır.

Foto 23. Başköprü, Aksaray (14.09.2021).

Aksaray'dan Kayseri'ye gelene değin bir daha herhangi bir akarsu ile karşılaşılmaz. Ancak Kayseri'yi geçtikten sonra, bugünkü Sivas yolunun 22. kilometresinde yolun 2 km kuzeybatısında Gömeç Köyü'nde köyün adını taşıyan bir köprü vardır. Aynı yolun 18. kilometresinde de bu sefer güneydoğu yönünde ve Bağpınar Köyü'nde bir Aşağı Köprü bulunmaktadır. Bugün yıkılmış olan bu köprünün de Gömeç Köprüsü ile benzer şekilde kervanlar tarafından kullanılan ikinci bir alternatif olduğu düşünülebilir. Ancak Aşağı Köprü'nün kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan Koramaz Vadisi'nin başlangıcında yer alması dolayısıyla Gömeç Köprüsü'ne nispetle engebeli bir arazide konumlanmış olduğu dikkati çeker. Bu nedenle Gömeç Köprüsü'nün daha sık tercih edildiği varsayılabilir.¹⁹⁵

¹⁹³ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, c. II, s. 1609.

¹⁹⁴ Evliya Çelebi, c. III, s. 260.

¹⁹⁵ 1/100.000 Ölçekli Kayseri K-35 Paftası, (Ankara: HGM, 1965).

Foto 24. Gömeç Köprüsü (23.10.2021).

Kayseri Sultan Hanı'nın geride bırakılması bilhassa da Gemerek'in geçilmesinin ardından rakımın giderek arttığı, civar arazilerin de sayıları artan akarsularla sulandığı görülür. Şarkışla içerisinde üç adet dere akmasına rağmen bunlardan herhangi birinin üzerine tarihi bir köprüye rastlanılmadığı yukarıda, birinci bölümde ifade edilmişti. Bunun nedeni olarak belki yaz aylarında yağışların azalması ile akarsuların gücünü yitirdiği ve böylece diğer yakaya geçiş için sığıkların kullanıldığı yani köprüye olan ihtiyacın ortadan kalktığı öne sürülebilir. Yahut geçici olarak ahşaptan kara köprüler yapıldığı ve bunların bugüne ulaşmamış oldukları da farz edilebilir. Ancak daha fazla bir şey söylemek için daha fazla saha araştırması yapmak gereklidir.

Şarkışla'nın ardından kuzeyli bir rota izlenerek devam edildiğinde Sivas'ın kendine has coğrafyası ve yükseltisi görünümüne egemen olur. İrili ufaklı akarsular ortaya çıkar ve bunların üzerlerinde köprüler olduğu görülür. Mesela Hanlı Köyü'nden Sivas'a değin geçen 40 km'de beş adet köprü tespit edilebilmiştir. Bu köprülerin çoğu hala kullanılabilir haldedir. Fakat küçük ölçekli bu köprülerin üzerine bir kitâbe bulunmaz, isimleri de yoktur. Bu nedenle bânileri hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunmadığı

gibi, yapım tarihlerini de tahmin etmek zordur. Yine de Kayseri-Sivas hattındaki ulaşımı geliştirmek amacıyla yapıldıkları ileri sürülebilir.

Netice itibariyle şurası çok açık görünmektedir ki, Selçuklu Sultanları ülkelerinin bayındır hale gelerek refah seviyelerinin artmasını ticaretle ilişkilendirmişlerdir. Bulundukları coğrafyanın jeopolitik avantajlarının farkında olan Sultanlar, Anadolu'nun uzun zamandan beri örtük kalmış potansiyelini ortaya çıkarmak gayesiyle önce siyasi atılımlar ve fetihler gerçekleştirmişler, ardından hazırladıkları bu ortamı imar faaliyetleriyle desteklemişlerdir. Coğrafi konumunun yanında yer üstü ve yer altı zenginliklerinden de mevcut şartlar altında en üst düzeyde faydalanmayı başaran Selçuklular, Anadolu'da mukim bulunan insanların yetenekleri sayesinde de gelişmiş bir üretim ağına sahip olabilmişlerdir, ki bu durum gelecek bölümde açıklanmaya çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULAŞIMIN GELİŞMESİNİN KONYA, KAYSERİ VE SİVAS'TAKİ TESİRLERİ

Oğuz-Türkmen kitlelerinin yurt arayışı ile Anadolu Yarımadası'na gelmeleri ve burada Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulması şüphesiz Türk-İslâm tarihi için bir hayli önemli gelişme olmuştur. Zira Müslüman Arapların Abbasî halifeleri eli ile sürdürdükleri İslâmiyet'i yayma ve koruma vazifesini artık Müslüman Oğuz-Türkmen grupları üstlenmişlerdir. Bu guruplar Anadolu'ya hicret edip geldiklerinde Bizans'ın İranlılar ve Müslüman Araplarla asırlardır süren mücadeleleri nedeni ile Anadolu'da bir hayli gerilemiş bir şehir yaşantısı söz konusu idi. Savaşların giderleri arttırmış olması ve devlet görevlileri arasındaki çekişmeler sebebi ile Bizans hâkimiyetindeki şehir ve kasabalara gereken önem verilememiş, ticarî faaliyetlerin aksaması da şehirlilerin bu konuda bireysel girişimde bulunmalarını imkânsız hale getirmişti. Gerçi Bizans İmparatorluğu IX. yüzyıldan itibaren bir toparlanma sürecine girmiş, kimi Anadolu şehirlerinde de görece birtakım gelişmeler meydana gelmişti, ancak mezkûr mücadeleler sırasında önemli ölçüde nüfus kaybetmişler, bu da sosyo-ekonomik açılardan toparlanmalarını engellemişti. Ayrıca savunmaları konusunda da gerekli iyileştirmeler yapılamamıştı.¹⁹⁶

Oğuz-Türkmen grupları 1071 yılında Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan'ın Malazgirt'te Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes karşısında elde ettiği zafer sonrası Anadolu'ya daha büyük kitleler halinde gelmeye başlamışlardı. Ancak onların Kutalmışoğlu Süleyman Şah önderliğinde tesis ettikleri Türkiye Selçuklu Devleti I. Haçlı Seferi sırasında durumdan yararlanan Bizans karşısında önemli toprak kayıplarına uğramış ve durumdan yararlanan Komnenos hanedanının kurucusu Alexios ve oğlu Ioannes karşısında uzun bir süre savunma durumunda kalmışlardır. Bu süreçte Orta Anadolu'da Dânişmendliler ile yaşanan rekabet de Selçuklu idarecilerini bir hayli zor

¹⁹⁶ Cecile Morrisson, “Anadolu’da Üretim ve Ticaret”, *Bizans Döneminde Anadolu*, (haz. Engin Akyürek ve Koray Durak), (İstanbul: YKY, 2021), s. 87-88; Speros Vryonis, *Küçük Aysa’da Orta Çağ Hellenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma Süreci*, (çev. İdem Erman), (İstanbul: Kalkedon, 2020), s. 25-26.

durumda bırakmıştır. Zira Anadolu’da Türk birliğinin sağlanmasını sadece Bizans değil, bu durumun gerçekleşmesi sonrası Suriye ve el-Cezîre’de olası bir Selçuklu rekabetinden çekinen komşu Türk ve Müslüman hükümdarlar da istememekte idiler. Ancak Sultan İzzeddin II. Kılıç Arslan’ın 17 Eylül 1176 tarihinde kazandığı Myriokephalon Zaferi ile Anadolu’nun artık bir Türk yurdu haline geldiği Bizans tarafından da anlaşılmıştır.¹⁹⁷

Bu dönemde 1101 ve 1147 yıllarında başka büyük Haçlı orduları da Anadolu’ya gelmişler ve bunların Anadolu üzerinden Kudüs’e yönelik ilerleyişlerini yine Selçuklu sultanlarının emrinde hareket eden ve türlü kahramanlıklar gösteren Oğuz-Türkmen kitleleri engellemeye çalışmışlardır. İlk önce vatan kabul ettikleri coğrafyayı korumak isteyen bu kitlelerin kararlılıkları aslında ilk Haçlı seferi sonrası Kudüs ve Filistin taraflarında yerleşme imkânı bulmuş Latinlerle mücadelelerini sürdüren Müslüman hükümdarların da lehine olmuştur. Zira her şeyden önce mücadele halinde oldukları Latinlerin takviye alıp güçlenmeleri engellenmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti’nin Bizanslılar, Dânişmendliler, Zengîler ve diğer yerel beylerle sürdürdüğü bu mücadeleler Anadolu genelinde istikrarlı bir medenî gelişimi 1176 tarihindeki söz konusu zafere kadar bir süre engellemiştir. Tabiatı ile bu çekişmelerin yaşandığı esnada güvenlik sorunları yaşandığından şehir ve kasabalarda hatta köylerde nüfus ve üretim artışı sağlanamamıştır. Bu sebeple mücadeleler sırasında zaman zaman rakipler birbirlerinin arazilerindeki yerleşik toplulukları kendi boş arazilerine sürüp götürmeyi bir çare olarak görmüşlerdir. Dolayısı ile coğrafi potansiyelin yeterli ölçüde değerlendirilemediği bu süreçte Anadolu’nun canlı ticarî faaliyetlere sahne olmadığını iddia etmek de mümkün görünmektedir.

XI. yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri sonucunda Yakındoğu’da birtakım Latin yönetimleri ortaya çıkmıştır. Avrupa’nın denizcilikte ilerlemiş toplulukları ile sıhri bağlantılara sahip yöneticileri ve çevreleri kısa sürede Doğu Akdeniz’de canlı bir ticaret

¹⁹⁷ Adnan Eskikurt ve Mehmet Akif Ceylan, *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Myriokephalon Zaferi, Konya-Bağirsak Boğazı-Miryokefalo 17 Eylül 1176*, (İstanbul: Çamlıca Yay., 2018), s. 56-57.

faaliyetinin başlamasını varlıklarının devamını garantileyeceğini hesap ettiklerinden çıkarları doğrultusunda sağlamış olmalıdırlar. Zaten hâkimi oldukları yörelerin ziraî kapasitesi ile daha fazla bir nüfusu besleme ve barındırma imkânları olmaması onları bu hususta zorlamış olmalıdır. Nitekim Nil Nehri sayesinde yılda birkaç kez ziraî ürün hasadı mümkün olan Mısır'a yönelik Haçlı seferlerini planlamaları da benzer gerekçelerle yapılmış olabilir. Bu süreçte Hint Okyanusu üzerinden Arap Yarımadası'na ulaşan emtia ile Yakındoğu'nun geleneksel yöntemler ile imal edilmiş ürünleri Latin tüccarlar tarafından Avrupa kentlerine ihraç edilmiştir. Böylece Doğu ile Batı arasında yüksek yoğunluğa sahip bir ticaret hattı meydana gelmiştir.¹⁹⁸

Antakya, Akka, Sayda gibi önemli liman kentleri üzerinden sürdürülen bu faaliyetler bu Haçlı yöneticileri ve çevrelerine büyük ekonomik imkânlar kazandırmıştır. Fakat bu kentler Haçlıları bölgeden çıkarmak isteyen Müslüman liderlerin zaman zaman hedefi olduklarından tahrip olunan yerlerinin bakımı ve onarımına büyük meblağlar harcanması gerekiyordu. Bununla birlikte elde edilen kazanç bu durumun bir felâket halini almasını önüyor olmalı idi ki, hâkim oldukları yerleri terk edip gitmek bir yana inatla korumaya çalışıyorlardı. Diğer yandan bu süreçte Antalya ve Alanya limanları da yükselen potansiyelleriyle dikkat çeken iki önemli merkez haline gelmişlerdi. Zira bu iki limana Karadeniz'in kuzeyinden getirilen emtia ile Doğu Akdeniz'den Avrupa limanlarına taşınan ticaret malları çeşitlilik kazandığından tâcirler için cazip bir durum ortaya çıkmıştı. Anadolu'nun güney sahillerinin bu potansiyeli elbette Selçuklu sultanlarının da dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim Anadolu Türk birliğinin tesisi sonrası ilk fırsatta bu kentleri ele geçirmeyi hedeflemişlerdir.¹⁹⁹

1. Şehirlerdeki Fizikî ve Beşerî Değişimler

XII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Anadolu'da istikrarlı bir siyasi ortamın başlaması, şehir hayatının gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Selçuklu sultanları sürekli olarak

¹⁹⁸ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, (çev. Mustafa Daş), (İstanbul: Yeditepe, 2018), s. 195-207; Morisson, "Anadolu'da Üretim ve Ticaret", s. 88.

¹⁹⁹ Turan, "Selçuklu Türkiye'si ve Dünya Ticareti", s. 86-87.

yarımadağa gelmekte olan Oğuz-Türkmen kitlelerini, benimsemiş oldukları konar göçer yaşam tarzından yerleşik yaşama geçmeye teşvik etmişlerdir. Onların uyguladıkları bu politika şehir hayatını geliştirmiş ve sonucunda ülkelerindeki üretimin artması da ticarî münasebetler üzerinde olumlu tesirler meydana getirmiştir.

Antalya ve Sinop'un birbiri ardına fetihleri ve akabinde Venedik ve Kıbrıs ile yapılan ticaret anlaşmaları, Anadolu'nun sahip olduğu potansiyeli artıran önemli gelişmelerdir. Yapılan bu hamleler sonrası sağlanan barış ortamı ile devlet erkânı kervansaray vb. tesisler inşası gibi cesur yatırımlara cesaret edebilmiş, böylece de kara ulaşımı ve ticarî faaliyetlerin güvenle yapılabilmesi imkânı sağlanmıştır. Böylece her milletten tüccar, kervanlarını güvenle Karadeniz'den Akdeniz'e ulaştırabilmiş, canlılık kazanan ticarî faaliyetlerden Anadolu'nun büyük bir kesimi yararlanmaya başlamış bu da günümüze ulaşan abidevî eserlerin yapılabilmesine olanak sağlamıştır.²⁰⁰

Bu çalışmanın saha çalışması sırasında Selçuklu dönemi şehirlerinde görülen gelişimin izahında şehir yaşamı, sınaî üretim ve ticaretin birlikte değerlendirilmesi gerektiği de gözlenmiştir. Anlaşılan Konya, Kayseri ve Sivas da birbirini besleyen ve geliştiren bu döngü sayesinde sur dışına doğru genişleme göstermiş üç büyük Türkiye Selçuklu şehridir. Şehirlerdeki gelişimin bir işareti sayılabilecek olan bu vaziyetleri, günümüze ulaşan maddî kültür kalıntıları tarafından da teyit edilmekte ve zikredilen yerleşmeleri pek çok dönem şehri arasında ön plana çıkartmaktadır.²⁰¹

1.1. Konya

Orta Anadolu'da merkezi bir konumda yer alan Konya, Anadolu'nun tarihöncesine uzanan devirlerinden itibaren önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Konya isminin de bu dönemlere uzandığı ve Frig dilinde *Kawania* şeklinde söylendiği tahmin edilmektedir.²⁰²

²⁰⁰ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, (İstanbul: İş Bankası Yay., 2018), s. 282; Morrişon, "Anadolu'da Üretim ve Ticaret", s. 90-91.

²⁰¹ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 144.

²⁰² Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklular Devrinde Konya*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985), s. 15.

Yunan hakimiyetiyle birlikte İkonium/İkonion olarak değişen isim, MÖ. 64-MS. 24 yılları arasında Anadolu'da yaşamış olan Yunan coğrafyacı Strabon'un eserinde de bu şekilde yer almıştır.²⁰³ İlk Müslüman coğrafyacılar burayı Kûniye imlasıyla kaydetmişler ve Selçuklular da bu isme yakın olarak Konya imlasını kullanmışlardır.²⁰⁴

İstanbul'un IV. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti olarak kabul edilmesi, buraya gelen yolların işlerliğini artırmıştır. Konya da Suriye-İstanbul güzergâhında yer alması dolayısıyla hareketliliği artan kentlerden olmuştur. Fakat devam eden süreçte Bizans'ın önce Sâsânîler ve sonrasında Müslüman Araplarla girdiği mücadeleler, diğer Anadolu şehirlerini etkilediği ölçekte Konya'yı da etkilemiş olmalıdır.²⁰⁵

Bizans hakimiyeti altındaki süreçte Konya'nın ticarî durumuna ilişkin kaynaklardaki bilgiler sınırlı olmakla birlikte, yukarıda da ifade edildiği üzere, Suriye ve Mezopotamya'dan İstanbul'a ulaşan güzergâhta bulunması sebebiyle, muhtemelen ticarî açıdan yerel bir öneme sahipti. Şehrin bu sırada genişliğinin ne ölçekte olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, muhtemelen Selçuklular döneminde de şehrin nüvesini oluşturan Alâeddin Tepesi ile sınırlı olduğu tahmin edilmektedir.²⁰⁶ Bizans dönemi kaynaklarının çoğunlukla İstanbul merkezli yazılmaları ve bu yüzyıllarda Anadolu ekonomik tarihine ilişkin yazılı kaynakların günümüze ulaşmayışı, Konya ve diğer Anadolu şehirlerinin ekonomik ve sosyal yaşantısına dair verileri sınırlamaktadır.²⁰⁷

²⁰³ Strabon, *Geographica (Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV)*, (çev. Adnan Pekman), (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2018), s. 66; Baykara, *Türkiye Selçuklular Devrinde Konya*, s. 15.

²⁰⁴ İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik (Yollar ve Ülkeler Kitabı)*, (çev. Murat Ağarı), (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019), s. 108; Tuncer Baykara, "Konya", *DİA*, c. 26, (Ankara: TDV, 2002), s. 182.

²⁰⁵ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 23-24.

²⁰⁶ Semavi Eyice, "Konya'nın Alâeddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Âit Bir Eser: Eflâton Mescidi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, c. 4, (1971), s. 271.

²⁰⁷ Speros Vryonis Jr., "Problems in the History of Byzantine Anatolia", *TAD*, c. 1, S. 1, (1963), s. 129.

Türklerin Konya önlerine gelişleri ilk olarak 1069 yılına rastlasa da kent gerçek anlamda Malazgirt Zaferi'nden sonra Türk hâkimiyetine girmiştir. Fakat Konya'nın asıl önem kazanması, 1097 yılında Selçuklu başkenti İznik'in Haçlıların eline geçmesiyle birlikte olmuştur. Bundan sonra Selçuklular Konya'yı başkent olarak kabul etmişlerdir ve şehir XI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren giderek artan bir yükselişe sahne olacaktır.²⁰⁸

Konya'nın bilhassa Sultan I. Mesud'un hakimiyeti ile öne çıktığı görülmektedir. I. Mesud'un saltanatından itibaren Selçuklu sultanları ağırlıklı olarak Konya'da ikamet etmişlerdir. İdarenin buradan gerçekleştirilmesi nüfusun hızla artmasını ve üretim teşkilatlanmasının da peyderpey gelişmesini sağlamıştır. Konya, siyasi merkez olmasını takip eden süreçte, tüketimin, üretimin, ekonominin, ticaretin ve kültür-sanat faaliyetlerinin de merkezi haline gelmiştir.²⁰⁹ Bu dönemde 1133 yılında İstanbul'dan hareketle İran'a giden dördü Hristiyan ve kalanı İranlı tüccardan oluşan takribi 400 kişilik bir ticaret kervanı kara saplanmıştı ve tüm tüccar hayatını kaybetmişti.²¹⁰ Konya'nın kervanın geçiş güzergâhının üzerinde ve olayın da Selçuklu toprakları içerisinde gerçekleşmiş olması ihtimal dahilindedir. Buradan hareketle bu erken tarihte Selçuklu topraklarında ticari faaliyetlerin başladığı tahmin edilebilir. Öte yandan hadise, kervansaray inşasının coğrafya için elzemliği hakkında da örnek teşkil etmektedir.

Sultan II. Kılıç Arslan'ın 1155-1192 tarihleri arasındaki saltanatı, Selçuklu tarihinde birçok açıdan önemli olduğu gibi, Konya tarihinde de mühim bir yere sahiptir. Bu dönemde şehirdeki imar faaliyetleri hız kazanmış ve birçok abidevi eser inşa edilmiştir. 1202 tarihli vakfiyesiyle Konya'nın ve genel olarak Selçuklu sosyal hayatının nispeten

²⁰⁸ Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 286; Tuncer Baykara, "Konya", *DİA*, c. 26, s. 183.

²⁰⁹ Safiyyü'd-dîn Abdü'l-mü'mîn b. Abdü'l-hakk el-Bağdadî, *Mesâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâi'l-Emnike ve'l Bikâ*, c. III, (çev. H. İbrahim Gökbörü), (Ankara: TTK, 2020), s. 120.

²¹⁰ Süryani Mihail, *Suryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi II. Kısım (1042-1195)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), (TTK'dan Basılmamış Çeviri, 1944), s. 101; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, (Ankara: TTK, 2003), s. 129-130; M. Sait Polat, "Selçuklular ve Beylikler Dönemi Türkiye'sinde Ticaret", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*, c. 1, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006), s. 370.

erken dönemlerine ışık tutan Altınapa Kervansarayı II. Kılıç Arslan dönemi eserlerindedir.²¹¹

Aksaray kenti de Konya ile Kayseri arasında bu dönemde, II. Kılıç Arslan'ın emriyle inşa edilmiştir.²¹² Onun hakimiyetinin son yıllarına denk gelen III. Haçlı Seferi orduları, şehri ve özellikle pazar yerlerini bir miktar tahrip etse de meydana gelen zarar vakit kaybedilmeden onarılmıştır. II. Kılıç Arslan'ın hakimiyetinin ardından halefleri arasında meydana gelen saltanat mücadelesine sahne olan Konya, ufak çatışmaların dışında büyük darbeler almamıştır. Sultan Kılıç Arslan'ın oğulları ve halefleri I. Gıyâseddin Keyhusrev ve Süleyman Şah dönemlerinde şehirdeki asayiş ve inşa çalışmaları devam etse de diğer Selçuklu şehirleri gibi Konya da en gösterişli zamanını Sultan II. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykûbad zamanlarında yaşamıştır. Bilhassa I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ikinci saltanat dönemi ile I. Alâeddin Keykûbad'ın saltanatının sonuna değin geçen otuz küsur yıllık dönem, Selçukluların refah seviyesinin arttığı, imar faaliyetlerinin hızlandığı bir dönem olarak ün kazanmıştır.

Bu döneme değin şehir nüfusu mütemadi bir artış halindeydi ve şehre yeni mahalleler eklenmekteydi. Bugünkü Alâeddin Tepesini çevreleyen eski surlar artık yeterli gelmemekteydi. Öte yandan haberleri gelen Moğol ordularına karşı da tedbir alınmalıydı. Bu nedenlerden ötürü Sultan Alâeddin Keykûbad 1221 yılında Konya ve beraberinde Sivas ve Kayseri'ye de yeni surlar yaptırarak şehirleri hem genişletti hem de olası bir kuşatmaya karşı tahkim ettirdi.²¹³ Nitekim İbn Bîbî'de geçen ifadelerle göre kentin “*süsten mahrum kılıç gibi sur süsünden mahrum kaldığını gören Sultan, yanındaki devlet emirlerine, ‘her ne kadar haşmetimiz ve canlar yakan kılıcımız*

²¹¹ Abdülkerim Özaydın, “Kılıcarslan II”, *DİA*, c. 25, (Ankara: TDV, 2002), s. 402; Ara Altun, “Altınapa Hanı”, *DİA*, c. 2, (İstanbul: TDV, 1989), s. 541.

²¹² İlhan Şahin, “Aksaray”, *DİA*, c. 2, (İstanbul: TDV, 1989), s. 291-292.

²¹³ Anonim Selçuknâme, s. 41; Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 36; Baykara, “Konya”, s. 183.

dünyanın etrafını saran bir sur olsa da yine de hırs ve tamah felâketine karşı tedbir almamız gerekir.’’ diyerek surların inşası için emir vermiştir.²¹⁴

Konya, Selçuklular zamanında bilhassa üzüm bağları ve meyve bahçeleri ile ünlenmişti.²¹⁵ Kentin yetiştirdiği önemli bir ürün *kamerüddin* isimli bir cins kayısı idi ki günümüzde *şekerpâre* olarak adlandırılan bu meyve, Selçuklu Devleti’nin ihraç ürünleri arasında yer almaktaydı.²¹⁶ XII. yüzyılın sonlarına ait bir kaynak, Konya’da Kamerüddin adında bir bahçeden söz eder.²¹⁷ Bu cins kayısının mezkûr bahçede üretilerek buradan ünlenmiş olması mümkündür. Konya’daki bu meyve ve sebze istihsaline karşın kente Aksaray’dan yük arabalarıyla birlikte meyve sebze taşınması da söz konusudur.²¹⁸ Bu kayıt, Konya ve çevresindeki tarımsal üretimin kentin büyüyen ihtiyacına yetişemediğine bir işarettir.

Canlı ticarî hayatı ve kalabalık nüfusuyla Konya, çarşı ve pazarları da bol olan bir kenttir. Çeşitli niteliklerde ve zamanlarda kurulan pazarların yanında, belirli esnaf gruplarının bir araya gelerek oluşturdukları daimî çarşılar da bulunmaktaydı. Şehir içindeki hanlar bu çarşıların içinde inşa edilmişti. Rükneddin Süleyman Şah döneminde 1202 tarihinde Konya’da inşa edilen Altınapa Kervansarayı’nın günümüze ulaşan vakfiyesindeki kayıtlarda görüldüğü üzere Konya’da iki adet büyük çarşı bulunmaktaydı. İlgili kayıta bu çarşılar Sûk-ı Atîk (Eski Çarşı) ve Sûk-ı Cedîd (Yeni Çarşı) olarak geçmektedir. Aynı yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Sâhib Ata

²¹⁴ İbn Bîbî, s. 275-276.

²¹⁵ İbn Bîbî, s. 275; İbn Battuta, s. 218; Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 98.

²¹⁶ Mehmet Şeker, *İbn Battuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, T.C. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001, s. 62.

²¹⁷ Abü'l-Hasan Ali b. Abi Bakr al-Harawî, *Kitâbü'l-İşârat ila Ma'rifeti'z-Ziyârât (Guide des Lieux de Pelerinage)*, (Fr. Çev. Janinne Sourdel-Thomine), (Damas: Institut Français de Damas, 1957), s. 132; İsmet Kayaoğlu, “el-Herevî’ye Göre XII. Yüzyılda Anadolu’da Ziyaret Yerleri”, *XI. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler: 5-9 Eylül 1990*, c. 2, (Ankara: TTK, 1994), s. 736.

²¹⁸ Hasan Çetinel, “el-Mağribî’nin Kitâb el-Coğrafya’sından Anadolu’ya Dair Anekdotalar”, Çeviri Makale, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 48, (Konya 2019), s. 587; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)*, (çev. Ramazan Şeşen), (İstanbul: Yeditepe, 2017), s. 305.

Fahreddin'in Konya'daki vakfına ait olan vakfiyesinde de Eski ve Yeni çarşılar zikredilmekte olup, o tarihlerde her iki çarşının da kullanılmakta olduğu anlaşılır.²¹⁹ Tuncer Baykara, Eski Çarşı'nın 1190 yılında Haçlılar tarafından tahrip edilen çarşı olduğunu belirtmektedir. Bu çarşılar Konya'da üretilen mallar haricinde şehre dışarıdan gelen ürünler de satılmaktaydı.²²⁰

Bu çarşı ve pazarlar, kaynaklarda genellikle esnaf gruplarının ismiyle veya satılan malların cinsleriyle zikredilmişlerdir. Buğday çarşısı,²²¹ odun pazarı,²²² şekerrîzân/şekerfurûşân (şekerciler) hanı,²²³ penbefurûşân (pamukçular),²²⁴ at pazarı,²²⁵ bezzâzistan (bezçiler hanı)²²⁶ pirinççiler hanı²²⁷ gibi han, çarşı ve pazarların Konya'da bulunduğu dönem kaynakları aracılığıyla bilinen çarşılardır.²²⁸ Selçuklu hakimiyetinin üzerinden takribi yirmi yıl gibi bir süre sonra Konya'yı ziyaret eden İbn Battuta, buradan sitayişle bahseder. Şehirdeki geniş caddeleri, düzenli çarşıları öven seyyah, zanaatkarların kendi meslek gruplarıyla aynı yerde dükkân açtığını da bildirmiştir.²²⁹

Selçuklular döneminde Konya kozmopolit bir görünüm arz etmektedir. Gelişmiş ve canlı ticarî faaliyetler bu görünümün önemli bir sebebidir. Fakat XIII. yüzyılın başlarından itibaren Moğolların Ön Asya'da gerçekleştirdikleri yıkıcı faaliyetler de Anadolu ve Konya'daki demografik yapıyı etkilemiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere,

²¹⁹ Sadi Bayram ve Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrü'd-Din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 13, (Ankara: 1981), s. 39.

²²⁰ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 56.

²²¹ Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 141.

²²² Bayram ve Karabacak, "Konya, İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", s. 38.

²²³ Eflâkî, s. 121 ve 464.

²²⁴ Eflâkî, s. 464.

²²⁵ Eflâkî, s. 244 ve 662; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), s. 51.

²²⁶ Merçil, *Meslekler*, s. 32.

²²⁷ Merçil, *Meslekler*, s. 75.

²²⁸ Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 58.

²²⁹ İbn Battuta, s. 218.

Azerbaycan, İran ve Türkistan'dan gelen ve genellikle Türkmen ve İranî unsurları içinde barındıran kitleler Anadolu'da çeşitli değişimlere yol açmıştır. Konya'da vakfedilmiş olan Celâleddin Karatay Medresesi'nin vakfiyesi dikkat çekici biçimde, Tebriz, Semerkand, Şiraz, Hoy, Nişâbur, Buhâra gibi İran şehirlerinden gelen kimselerce imzalanmıştı.²³⁰

Konya kentinin, Selçuklu Devleti hakimiyetine girmesi akabinde, hızlı bir gelişme sürecine girdiği görülür. Şehirdeki ekonomik çeşitlilik ve kültürel faaliyetler burasının XII-XIII. yüzyıllarda bir cazibe merkezi olarak zuhur etmesine vesile olmuştur. Şehre her yerden tacirler, ehli mutasavvıflar gelerek buradaki hareketliliğe hem katkı sağlamışlar hem de şehrin olanaklarından faydalanmışlardır.

Şehirdeki esnafın denetlenmesi ve teşkilatlanması XIII. yüzyıldan önce İğdişlerin elinde iken bu tarihten sonra Ahî teşkilatlanması meydana getirilmiş ve esnafın örgütlenmesi ve denetimi bu zümreler eliyle gerçekleştirilmiştir. İlerleyen bölümlerde izah edileceği üzere, ahîler, Konya'nın şehir yaşamında etkili bir yere sahip olmuştur. Onlar şehirdeki sosyal etkinliklerine ek olarak zaman zaman askeri ve idari gücü de ellerinde toplamışlardır.

Moğol istilası her ne kadar Türkiye Selçuklu Devleti'ne çeşitli olumsuz etkilerde bulunmuşsa da Moğolların bu istila döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Konya üzerinde doğrudan tahakküm kurmadığı ve haliyle şehir hayatına doğrudan olumsuz etkilerinin nispeten az olduğu tahmin edilebilir. Bununla birlikte özellikle Selçukluların yıkılışını takip eden süreçte Konya şehrinin, Türkiye Selçuklu egemenliği dönemindeki ticarî açıdan sahip olduğu uluslararası önemi yitirdiği dönem kaynaklarından anlaşılmaktadır.

Selçuklu hakimiyetinin sona erdiği 1308 tarihinden sonra XIV. yüzyılın ikinci çeyreği içerisinde Anadolu'ya gelen seyyahlardan İbn Battuta Konya'dan sitayişle bahseder. Caddeleri geniştir, dükkanları düzenlidir ve bu çarşılarda her türden esnaf

²³⁰ Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 144.

bulunmaktadır.²³¹ XV. yüzyılda yaşamış bir başka Avrupalı seyyah da Konya'yı büyük ve güzel bir şehir olarak niteler ve ticaretin gelişmişliğinden de bahseder.²³² Konya özelinde yüzyıl ara ile aktarılan bu iki gözlemcinin yorumu, Selçukluların Konya kentine yaptıkları alt ve üst yapı hizmetlerinin, üzerinden geçen zamana ve yaşanan çeşitli olumsuzluklara rağmen hemen silinmediğini gösterir.

Ancak bölgede yaşanan siyasi değişimler ticarî ve iktisadi ağırlığın Batı Anadolu'ya kaydığını göstermektedir. İbn Battuta ile hemen aynı dönemde yaşamış ve Akdeniz çevresinde gerçekleşen ticarî faaliyetlerin bir nevi el kitabını yazmış bulunan İtalyan tüccar Pegolotti, Akdeniz'de Ayas (Yumurtalık) ile Tebriz arasındaki güzergâhı açıklarken Konya'dan hiç bahsetmez.²³³ Konya şehir hayatını her ne kadar korumuş da olsa Selçuklu dönemindeki hareketliliğini bir parça yitirmiş görünmektedir. Öte yandan şehir, Selçukluların ardından şehre hâkim olan Karamanoğulları ile Osmanlılar arasındaki mücadelelere de sahne olur ve bu tarihlerde nüfusu azalır. Şehir, 1486 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından Osmanlı hakimiyetine katılmasının ardından yeniden bir toparlanma sürecine girmiştir.²³⁴

1.2. Kayseri

Antikçağlarda *Mazaka* ismiyle bilinen Kayseri, Strabon tarafından da bu isimle zikredilmiştir. Strabon'un aktardığına göre Mazaka kenti, Kapadokyalıların metropolü idi.²³⁵ Selçuklular zamanında da merkezi bir rol üstlenen Kayseri'nin, eskiçağlarda da hem siyasi hem de ticarî bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Roma hakimiyetine girdiği M.S. 17 yılından itibaren İmparator Augustus'a nispetle Caisareia ismini alan kent, bu

²³¹ İbn Battuta, s. 282.

²³² Bertranron de la Broquiere, *Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*, (çev. İlhan Arda), (İstanbul: Eren Yay., 2000), s. 184-185.

²³³ Pegolotti, s. 28.

²³⁴ Baykara, "Konya", s. 184.

²³⁵ Strabon, s. 8 ve 243.

güne değin aynı isimle anılmıştır.²³⁶ Kalabalık nüfusuyla Roman döneminin gelişmiş bir kenti olarak görülen Caserea ticarî olarak da faaldi ve erken Bizans döneminde de önemini korumuştur.²³⁷

Selçuklular öncesinde Kayseri'nin durumuna ilişkin somut veriler kaynaklarda yoktur. Malazgirt Savaşı ve öncesindeki olayların kaleme alındığı bir Bizans kroniğinde *Kapadokyalıların başkenti* diye anılan Kayseri kenti, metnin devamında anlatıldığına göre oldukça tahrip olmuştu.²³⁸ İbn Huzdazbih IX. yüzyılda Konya'yı Anadolu'da bir durak olarak gösterirken Kayseri'den hiç bahsetmez.²³⁹ Dönem kaynaklarının hakkında bilgi vermiyor oluşu, Kayseri'nin Bizans hakimiyetindeki son yüzyıllarındaki durumu hakkında tahminler yürütülmesini engeller. Ancak yine de daha önce de ifade edildiği şekilde, Bizans Anadolu'sunun VII-IX. yüzyıllar arasında uğradığı tahribattan Kayseri'nin de etkilenmiş olabileceği ileri sürülebilir.

Konya ile benzer zamanlarda Türk akınlarına sahne olan Kayseri, öncelikle Dânişmendlilerin eline geçmiştir. Bu Türk beyliğine bir süre başkentlik yapan şehir, Selçuklu egemenliğine II. Kılıç Arslan'ın saltanatı esnasında geçmiştir. Selçuklular, hakimiyetleri süresince Dânişmendlilerin başlattığı yapılaşma sürecini devam ettirmişlerdir ve Kayseri şehri zaman içinde dönemin en mamur Anadolu şehirlerinden biri olmuştur.²⁴⁰ Selçukluların ikincil başkenti konumunda bulunan bu büyük şehrin, Türkler tarafından yeniden ve tamamen kendi dünya görüşleri doğrultusunda inşa edildiği anlaşılmaktadır.²⁴¹

²³⁶ Nilay Çorağan Karakaya, “Kayseri’deki Roma ve Bizans Dönemi Eserleri”, *Erciyes’in Rüyası: Kayseri*, (haz. Filiz Özdem), (İstanbul: YKY, 2013), s. 61.

²³⁷ Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu’sunda Askeri ve İdari Bir Sistem: Thema Sistemi*, (Ankara: TTK, 2021), s. 263.

²³⁸ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, (çev. Bilge Umar), (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2008), s. 72.

²³⁹ İbn Hurdazbih, s. 108.

²⁴⁰ Mehmet İpşirli, “Kayseri”, *DİA*, c. 25, s. 96.

²⁴¹ El-Bağdadî, *Merasidü'l Ittilâ*, c. III, s. 124.

Selçukluların, neredeyse ilke edindikleri ticarî hayatı canlandırma politikaları doğrultusunda hızlı bir şekilde ülkenin her yanına kervansaray inşa ettikleri, yukarıda çeşitli vesilelerle zikredilmişti. İnşa edilen bu kervansaraylardan 24 tanesinin Kayseri ile Sivas arasında olduğu, çağdaş bir kaynak tarafından aktarılmış bir bilgidir.²⁴² Bu güzergâh, ilk bakışta bu kadar kervansaraya ihtiyaç duyulacak uzunlukta değil gibi görünmektedir. Ayrıca 24 kervansarayın tamamı tespit edilebilmiş de değildir. Ancak iki şehirde zaman içinde geliştirilen ticarî potansiyel, Kayseri'nin ev sahipliği yaptığı Yabanlu Pazarı'nın bölgeye getirdiği hareketlilik ve Selçuklu Sultanları ile devlet adamlarının kervansaray yapma konusundaki iştiağı göz önünde bulundurulduğunda aktarılan bu bilginin mübalağalı olma ihtimalini düşürmektedir. Osman Turan bu hanlardan ikisinin Sivas dahilinde olduğu görüşündedir.²⁴³

Kayseri, Selçukluların diğer büyük şehirlerinde olduğu gibi gelişmiş bir sanayiye sahipti. Örgütlenmiş esnaflar toplulukları tarafından imal edilen çeşitli cins ve niteliklerdeki ürünlerin imali şehirliler tarafından gerçekleştirilirdi. İmal edilen bu ürünler, kendilerine özel hanlarda yahut çarşılarda satılır ve buralar da çoğunlukla satılan malların cinsiyle anılırdı. Kayseri şehri dahilinde haberdar olduğumuz bu çarşı ve pazarlardan bazıları şunlardır; Debbağlar, Külâhdûzlar, Kasaplar,²⁴⁴ Boyacılar, Bakırcılar, Dokumacılar.²⁴⁵

Kayseri, Moğol istilasası sırasında önemli şekilde tahrip olmuştur. Köseadağ Savaşı'nın ardından kuşatılan şehir halkı direniş göstermişse de içeriden bir Ermeni'nin Moğollara

²⁴² Çetinel, “Anadolu’ya Dair Anekdotlar“, s. 587.

²⁴³ Osman Turan, “Selçuklular Zamanında Sivas Şehri”, *Selçuklular ve İslamiyet*, (İstanbul: Ötüken, 2010), s. 134; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Ötüken, 2014), s. 98-99.

²⁴⁴ Turan, “Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri”, s. 112; Vakfiyede Kasaplar Çarşısı'nın, şehrin Ayavasil Kapısı'nın yanında ve surların dışında bulunduğu vurgulanmıştır.

²⁴⁵ Merçil, *Meslekler*, s. 46 ,77, 83; Şenay Yanar, “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Kayseri’de Kültürel Hayat,” (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2008), s. 85-87.

yarım etmesiyle halkın mücadelesi sonuçsuz kalmıştır. Direnişi gerçekleştirenler arasında Ahî Evren'in de olduğu tahmin edilmektedir.²⁴⁶

Moğol istilasını elbette Kayseri üzerinde yıpratıcı bir etkiye sebep olmuştur. Fakat bu durumun beraberinde getirdiği bazı olumlu haller de yok değildir. Moğolların Ön Asya'daki hareketlilikleri, daha Köseadağ Savaşı'ndan önce Anadolu'da etkisini hissettirmeye başlamıştı ve onların önlerinden kaçan Türkmenler bu coğrafyaya kitleler halinde giriş yapmışlardı. Bu durum hem Kayseri'de hem de Anadolu'nun diğer büyük şehirlerinde Türk nüfusun artmasına da vesile olmuştur. Bu göçerlerin arasında ilim adamları ve ehli mutasavvıfların da bulunması Kayseri'deki kültürel hayatı canlandırmıştır.²⁴⁷

Gerek zikredilen göçler ve gerekse de merkezi konumuyla kozmopolit bir görünüm arz eden Kayseri, 1277 yılında Memlûk Sultan'ı Baybars'a ev sahipliği yapmıştı. Buradaki bir köşkte Selçuklu tahtına oturan Sultan Baybars, Yabanlu Pazarını da ziyaret ederek buradan alışveriş yapmıştır. Baybars'ın bu seferi sırasında Kayseri'de Cuma namazı kılınan bir camide, cemaatin tamamıyla Farsça konuştuğu Memlûk tarihçilerince kaydedilmiştir.²⁴⁸

Fakat 1277 yılı olayları²⁴⁹ sonrasında Moğollar Anadolu'daki tahakkümünü artırmışlar ve halkın üzerine ağır vergiler yüklemişlerdir. Gelişen kargaşa ortamında, Kayseri de diğer Selçuklu şehirleri gibi ciddi bir yıpranma sürecine girmiştir. Nitekim İlhanlıların

²⁴⁶ Mehmet İpşirli, “Kayseri”, *DİA*, c. 25, s. 96; Coşkun Alptekin, “Selçuklular Döneminde Kayseri”, *Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (haz. Osman G. Özgüdenli), (İstanbul: Yeditepe, 2021), s. 158.

²⁴⁷ Ahmet Akşit, “Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri,” (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996), s. 110.

²⁴⁸ İbn Abdüzzâhir, s. 336; el-Ömerî, s. 139.

²⁴⁹ Bu yıl İlhanlı ve Memlûkler arasında Elbistan Savaşı vuku bulmuş ve Moğollar bu savaşta büyük bir yenilgi almışlardır. İlhanlı hanı Abaka, bu yenilginin sorumlusu olarak gördüğü Muînüddin Süleyman Pervâne'yi öldürtmüş ve bundan sonra Selçuklular üzerinde idari ve ekonomik baskıları artırarak halka da yeni vergiler yüklemiştir. Bkz. Turan, *Türkiye*, s. 566 vd.; Muharrem Kesik, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, *DİA*, c. 31, (Ankara: TDV, 2020), 91-93; Kâzım Yaşar Kopraman, “Baybars I”, *DİA*, c. 5, (İstanbul: TDV, 1992), 221-223.

son öneminde Müstevfilik makamında bulunan ve bu vesileyle devlet vesikalarından yararlanarak kaleme aldığı eserinde Kayseri'ye dair kısıtlı bilgiler sunan Hamdullah Müstevfi el-Kazvîni, şehrin vergi gelirlerinin 140.000 dinar olduğunu açıklar.²⁵⁰ Eserde Konya ve Sivas şehirlerinin gelirleri belirtilmemiş olsa dahi, müellifin Anadolu'nun toplam gelirini 3,300,000 dinar olarak zikretmesi, bu iki şehrin toplam gelirinin takribi olarak 1,384,866 dinar olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.²⁵¹ Öte yandan Tebriz-Sivas güzergâhı üzerinde yer alan şehirlerden Erzincan'ın 332,000 dinar, Erzurum'un ise 222,000 dinar gelire sahip olması da bu noktada önemlidir. Sadece bu rakamlar dahi yaklaşık 60 yıllık bir süreçte Kayseri'de vuku bulan küçülmeyi gözler önüne sermektedir. Öte yandan Pegolotti de Ayas'tan sonra kuzeyli bir rota izleyerek Sis (Kozan) üzerinden Sivas'a giden yolda Kayseri'ye 40 km mesafede bulunan Karatay Hanı ve ardından Sultan Hanı'nı birer durak olarak gösterip Kayseri'den ise hiç söz etmemesi, bu yıllarda şehirdeki ticaret hacmindeki düşüşü göstermektedir.²⁵²

Kayseri, tarihindeki belki de en parlak günlerini Selçuklu hakimiyeti altında yaşamıştır. 60 ila 100 bin arasında olduğu tahmin edilen nüfusu ile çağının en kalabalık şehirleri arasında zikredilebilecek Kayseri, bugün hala Selçuklu izlerinin yoğun olarak hissedilmesine vesile olan yüksek işçilikli eserlerle donatılmıştı. Her ne kadar iktisadi ve ticarî anlamda küçüldüğünü ifade etsek de İbn Battuta, Kayseri'yi Anadolu'nun en büyük şehirleri arasında zikretmektedir ki bu durumda kent yaşamının olağan seyrinde devam ettiği düşünülebilir.²⁵³

1.3. Sivas

Sivas, geçmişî Paleolitik Döneme değin uzanan oldukça eski bir yerleşim yeridir. Asur Ticaret Koloni Çağı'ndan itibaren ticarî faaliyetler içerisinde aktif rol alan kent,

²⁵⁰ Müstevfi, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 98.

²⁵¹ Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası*, c. 1, (İstanbul 1931), s. 22-23.

²⁵² Pegolotti, s. 28; Cahen, *Anadolu*, s. 317.

²⁵³ İbn Battuta, s. 220.

Romalılar döneminde de etkinliğini artırarak devam ettirmiştir.²⁵⁴ Strabon'un bildirdiğine göre, Roma İmparatoru Pompeus M.Ö. 59 yılında bölgeyi hakimiyeti altına aldıktan sonra burada bazı şehirler kurmuştu ve bunlardan biri de Megalopolis adı verilecek olan Sivas'tı. Megalopolis sonraki süreçte, imparatora ithafen, Sebaste ismini almıştır.²⁵⁵

Roma döneminde Sivas'a ulaşan yollar, sonraki süreçte de benzer şekilde kullanılmıştır. Bizans İmparatorluğu döneminde de Sivas ve ona çıkan yollar önemini korumuştur.²⁵⁶ XII. yüzyılda şehir, Arap akınlarına karşı şehir güçlendirilmiş ve bir askeri birlik de yerleştirilmiştir.²⁵⁷ Buna karşın şehir, 781 yılında Emevîler tarafından ele geçirilmeye muvaffak olunduysa da bu fetih kalıcı olmamıştır.²⁵⁸

Sivas, 1071 yılının akabindeki süreçte Emir Dânişmend önderliğinde Türk hakimiyetine geçmiştir. Selçukluların şehir üzerindeki hakimiyetleri ise II. Kılıç Arslan devrinde vuku bulmuştur. Bu tarihten itibaren Selçukluların stratejik öneme sahip büyük şehirleri arasında gelişme gösteren Sivas, I. Alâeddin Keykûbad'ın imar faaliyetleri kapsamındaki yeni surların inşasıyla birlikte genişletilmiş ve tahkim edilmiştir.²⁵⁹ Kayseri ve Konya gibi Sivas da Türkler eliyle kendi hayat görüşleri doğrultusunda

²⁵⁴ Hülya Kaya Hasdemir, "Sivas'ın Tarihi Yolları: Tacir, Rahip ve Komutanın Ayak İzleri", *TAD*, c. 40, S. 69, (2021), s. 3.

²⁵⁵ Strabon, s. 43.

²⁵⁶ Hasdemir, "Sivas'ın Tarihi Yolları", s. 17.

²⁵⁷ Jean-Claude Cheynet, "Bizans Savunmada: Sınırların Sabitlenmesi (VII. yüzyıldan IX. yüzyıla), *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, c. 2, (ed. Jean-Claude Cheynet, çev. Aslı Bilge), (İstanbul: Ayrıntı yay., 2018), s. 44; Güneş, *Thema Sistemi*, s. 314.

²⁵⁸ Ömer Demirel, "Sivas", *DİA*, c. 37, s. 278.

²⁵⁹ Demirel, "Sivas", s. 278.

yeniden inşa edilmiştir.²⁶⁰ Sivas şüphesiz ki bu dönemde Selçukluların en kalabalık ve gelişmiş kentlerinden biridir.²⁶¹

Kent bilhassa XII-XIV. yüzyıllar arasında kuzey-güney ve doğu-batı yönlü ticaret yapan kervanların uğrak noktası olmuştur. Sivas'ta faaliyet gösteren; Şam, Irak, Mısır, İran coğrafyalarından ve Venedikli, Cenevizli, Kıpçak, Rus, Bulgar tüccarlar, kendi yörelerinden getirip sattıkları mallar yerine buradan ikame ettikleri yeni ürünlerle birlikte ülkelerine dönüyorlardı.²⁶²

Moğollar 1243 Köseadağ Savaşının ardından vakit kaybetmeksizin Sivas önlerine gelmişlerdi. Sivas kadısı Necmeddin Kırşehrî direnmenin beyhude olduğuna inanarak Moğol Noyanı Baycu ile anlaştı şehri ona teslim etti. Dolayısıyla şehir usulen üç gün süreyle yağma ettirilmesinin haricinde bir zarar görmemiştir.²⁶³ Esasen Moğolların gelişi ve İlhanlı Devleti'nin Tebriz merkezli olarak kuruluşu Sivas şehrinin büyümesine katkı sağlamış görünmektedir. Daha batıdaki konumuyla başkent Konya'nın ticarî ve ekonomik hacminin zamanla gerilediği görülürken, Sivas ise İlhanlı Devleti'nin 1353 yılındaki yıkılışına değin yükselen bir ivme ile artışına devam etmiştir.²⁶⁴ Nitekim daha önce Konya ve Kayseri bahislerinde söz ettiğimiz Pegolotti, bu iki şehrin bahsini dahi açmazken Sivas'ın ticarî yönleri hakkında bilgiler vermiş ve onu dönemin diğer önemli

²⁶⁰ Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Ötüken, 2010, s. 131.

²⁶¹ Safiyyü'd-dîn Abdü'l-mü'mîn b. Abdü'l-hakk el-Bağdadî, *Mesâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâi'l-Emnike ve'l Bikâ*, c. II, (çev. H. İbrahim Gökbörü), (Ankara: TTK, 2019), s. 260; Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", s. 139.

²⁶² İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, c. 12, s. 201; Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, (çev. Murat Ağarı), (İstanbul: Ayışığı Kitaplığı, 2019), s. 530; Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", s. 132; Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi*, s. 214.

²⁶³ Turan, *Türkiye*, s. 469.

²⁶⁴ Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", s. 131-132; Turan, "Selçuklu Türkiye'si ve Dünya Ticareti", *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 87; Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 30 ve 295; Koray Özcan, "Selçuklu Çağında Sivas: Ortaçağda Bir Anadolu-Türk Kentinin İşlevsel Kimliği Üzerine Hipotetik Yaklaşımlar", *Akademik Araştırma Dergisi*, S. 33, (2007), s.104; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, c. 22, (İstanbul: TDV, 2000), s. 102-105.

ticaret kentleriyle karşılaştırmıştır.²⁶⁵ İbn Battuta da aynı dönemde burasının Anadolu'daki en büyük şehirlerden olduğunu belirtmiş ve caddelerinin genişliği ile çarşılarının kalabalık oluşunu övmüştür.²⁶⁶

Kösedağ Savaşı öncesinde, yaklaşan Moğol ordularını Sivas'ta bekleyip buradan savunma yapmayı öne süren devlet adamları, bu gerekçelerini *Sivas'ın her türlü araç ve gereçle dolu olduğuna* isnat etmişlerdi.²⁶⁷ Sivas şehri hakikaten, bilhassa savaş aletlerinin üretim merkeziydi ve Selçuklu Devleti'nin en muhkem şehirlerinden biriydi. Zira şehrin surları 1221 yılında, Alaeddin Keykubad tarafından genişletilerek yeniden inşa edilmişti.²⁶⁸

XII. yüzyılda gelişen Selçuklu ticaretinde kendilerine yer edinen Venedikli ve Cenevizli tüccarlar, başkent Konya'nın yanı sıra Sivas'ta da temsilcilikler açmışlardır.²⁶⁹ Selçuklular şehre hâkim olduktan sonra pek çok han inşa ettirmişlerdir. Buraya ulaşan yollar üzerinde birçok kervansaray ve irili ufaklı derelerin bulunuşundan dolayı da köprüler inşa edilmiştir. Bilhassa Şarkışla'yı geçtikten sonra bu köprülerin bir kısmını görmek mümkündür. Çoğunlukla yıpranmış olsa da bazıları bugün dahi kullanılabilecek durumda olan bu köprüler yapıldığı çağda Sivas kentinin ulaşımını kolaylaştırmıştı. Sivas'tan Kayseri'ye giden güzergâh üzerinde ise, özellikle bugünkü Sivas ili dahilindeki yolda, ayakta olan bir kervansaray bulunmaması şaşırtıcıdır. Zira İbn Said'e göre XIII. yüzyılda bu hat üzerinde 24 adet kervansaray bulunmaktaydı. Yapıların ortadan kalkmalarındaki sebep yolun zaman içinde ıssızlaşması olabilir ancak

²⁶⁵ Pegolotti, s. 28, 62, 65, 89, 228.

²⁶⁶ İbn Battuta, s. 220.

²⁶⁷ İbn Bîbî, s. 496.

²⁶⁸ İbn Bîbî, s. 277; Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", s. 137; İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Rıdvan Nafiz Edgüer, *Sivas Şehri*, (haz. Recep Toparlı), (Ankara: TTK, 2020), s.79.

²⁶⁹ Turan, "Selçuklu Türkiye'si ve Dünya Ticareti", s. 91; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, (çev. Azer Yaran), (Ankara: Onur Yay., 1988), s. 75.

Timurlular Devleti'nin kurucu hükümdarı Timur'un şehri işgali, bu dezenformasyonun başlangıcını teşkil etmiştir.²⁷⁰

Selçuklular devrinde Sivas'ta, soğuk iklimine rağmen pirinç ve pamuk yetiştirildiği bilinmektedir. Etrafında bostan ve bahçelerin yer aldığı bilinen şehirde üretilen sebzelerden birinin bakla olduğu anlaşılmaktadır.²⁷¹ Hayvancılık faaliyetleri ise bugün olduğu gibi, şehrin ekonomik faaliyetlerinde önemli bir yere sahipti. Bu noktada dokumacılık, şehrin önde gelen sanayi kollarından birini teşkil etmiştir ve üretilen kumaşlar ve halılar buradan farklı yerlere ihraç edilmiştir.²⁷²

Selçuklu devrinde Yabanlu Pazarı'nda olduğu gibi Sivas'ta da köle satışları büyük yekûn tutmaktaydı.²⁷³ Pegolotti Sivas'ın giriş ve çıkışında her bir yük için 1 asper²⁷⁴ ve şehir içindeki hanlarda konaklamak için de yine yük başına 7 asper ödendiğini söyler.²⁷⁵ Şehre giriş için alınan ücretler, Moğollar tarafından 1277 yılı itibarıyla alınmaya başlanmıştır. Konaklama için şehir içlerindeki hanlar ise her zaman ücretine mukabil hizmet vermekteydi.

Sivas ticaret olanaklarının yanında, inşa edilmiş medreseleri dolayısıyla ilmi faaliyetleriyle de öne çıkmış bir şehirdir. Şehre 1270'li yıllarda peş peşe üç medrese inşa edildiği görülmektedir. Bu vakıf medreselerden olan ve Sahib Ata Fahreddin Ali'nin bânisi olduğu Gökmedrese'nin vakfiyesi Selçuklu Sivas'ının sosyal yaşantısı hakkında önemli bilgiler içerir.²⁷⁶ 1280 tarihli ve asıl vakfiyenin bir kopyası hüviyetindeki belgeye

²⁷⁰ Demirel, "Sivas", s. 279.

²⁷¹ Bayram ve Karabacak, "Konya, İmarek ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", s. 58.

²⁷² G. Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya): İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, (çev. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar), (İstanbul: Yeditepe yay., 2015), s. 197; Müstevfi, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 95; Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 361.

²⁷³ Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 361; Fatma Acun, "Şebinkarahisar", *DİA*, c. 38, (İstanbul: TDV, 2010), s. 393.

²⁷⁴ *Aspri*, Trabzon Rumları tarafından basılan gümüş sikke, dirhem.

²⁷⁵ Pegolotti, s. 28.

²⁷⁶ Özkan Ertuğrul, "Gökmedrese", *DİA*, c. 14, (İstanbul: TDV, 1994), 138-139.

göre Sivas'ta 12 çarşı, 6 han, 2 pazar bulunmaktadır.²⁷⁷ Vakfiyede, şehrin içinde üç adet ekmekçi dükkânının, üç adet tabgâh dükkânının, birer oduncu ve kürkçü dükkânının zikri geçer.²⁷⁸ Buna ek olarak Kazzaz Receb isimli bir esnafın ismini de anar ki ipek üretimi ya da satışıyla ilgilenen bir esnaf olduğu anlaşılır.²⁷⁹ Çeşitli meslek gruplarının ismiyle anılan çarşı ve pazarların bazıları kaydedilmiştir. Bunlar; bakkallar çarşısı, kasaplar çarşısı, attarlar çarşısı, demirciler çarşısı, sevvâkîn (pazarcılar) çarşısı, kassarlar (çamaşır yıkayıcılar) çarşısı,²⁸⁰ bıçakçılar çarşısı, koyun pazarı²⁸¹ ve buğday pazarı vakfiyede sayılanlar arasındadır.²⁸²

Sivas'ın yıllar içinde gösterdiği gelişmenin, İlhanlı Devleti'nin zuhurundan sonra ivme kazandığı yukarıda açıklandı. Daha önce de bahsi geçtiği üzere, Konya ve Sivas şehirlerinin vergi gelirlerinin toplamının 1,300,000 dinar dolayında olduğu, Müstevfî'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır.²⁸³ Bu miktar, diğer şehirlerle kıyaslandığında iki şehir için epey fazla görünmektedir. Ancak aynı ticaret güzergâhı üzerinde yer alan Erzincan ve Erzurum şehirlerinin 220,000 ila 330,000 dinarlık vergileri dikkate alındığında, Sivas kentinin bir değişim merkezi olarak konumu, bu miktardaki geliri mümkün kılabilir.²⁸⁴ Fakat burada elde edilen gelirlerin çoğunluğunun yerel halkın refahına katkı sağlamaktan ziyade doğrudan İlhanlıların kasasına ulaştığı hususiyetle belirtilmelidir.²⁸⁵

²⁷⁷ Bayram ve Karabacak, "Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", s. 36.

²⁷⁸ Bayram ve Karabacak, "Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", s.54, 56, 57, 58; Merçil, *Meslekler*, s. 61.

²⁷⁹ Bayram ve Karabacak, "Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", s. 56; Merçil, *Meslekler*, s. 43.

²⁸⁰ Bkz. Merçil, *Meslekler*, s. 42.

²⁸¹ Merçil, *Meslekler*, s. 54.

²⁸² Bayram ve Karabacak, "Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", s. 54-59; Merçil, *Meslekler*, s. 109, 132

²⁸³ Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 95.

²⁸⁴ Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s. 25.

²⁸⁵ Cahen, *Anadolu*, s. 316.

Selçuklu Sivas'ı, sahip olduğu bu ekonomik konum dolayısıyla farklı etnik kökenlerden insanlara ev sahipliği yapmıştır. Cenevizlilerin XIII. yüzyıl sonunda şehirde bir koloni kurmaları bilinen bir olgudur. Gökmedrese vakfiyesinde de Bugarlı/Bulgarî isimli bir medrese bulunmaktadır ki bu durum şehrin ticarî vasfıyla ilişkili olabilir.²⁸⁶ Sivas kentinin bu dönemde aşağı yukarı 57,000 nüfuslu olduğu tahmin edilmektedir.²⁸⁷ Bu tahmin doğruysa, Sivas, Selçuklu kentleri arasında en kalabalık ikinci şehir olarak kabul edilebilir.²⁸⁸

Selçuklular, Bizans'ın askeri garnizon olarak önemli ve stratejik öneme sahip Sebasteia şehrini, üretim ve ticaret temelleriyle kendi ekonomisine büyük hizmetler sunacak Sivas şehrine dönüştürmüşlerdir. Bu şehre ulaşan ve eski çağ medeniyetlerinden beri kullanılagelen, ancak zaman içinde ıssızlaşan yollar, bilhassa Kayseri yolu, Selçuklu sultanları ve devlet adamlarınca kurulan vakıflar, inşa edilen kervansaraylar ve köprülerle bayındır hale getirilmiştir. Bu sayede hem güzergâh hem de şehir, yalnızca Selçuklular için değil, bilinen dünyanın tüm insanları ve bilhassa tüccarları için önem arz eden bir konuma gelmiştir. Öyle ki, Selçuklu Devleti'nin işler hale getirdiği bu yollar, Moğol İlhanlı ekonomisi için de uzun yıllar hizmet etmiştir.

2. Şehirlerdeki Üretim ve Ticaret İmkânları

Anadolu coğrafyası, Selçuklu hakimiyeti esnasında yoğun bir üretim ve tüketim faaliyetine sahne olmuştur. Devletin ağırlık noktasının Orta Anadolu'da tezahür etmesi yıllar içerisinde artış gösteren bu hareketliliğin önemli etkenlerinden biri olmuştur. Anadolu'nun coğrafi konumu, üzerinde yaşayan insanların geleneksel olarak sahip oldukları bazı zanaat becerileri (halı/kilim ve kumaş dokumacılığı gibi) ile önemli yer altı kaynakları bu hareketliliği beraberinde getiren diğer etmenlerdir.

²⁸⁶ Bayram ve Karabacak, “Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri”, s. 54.

²⁸⁷ Bkz. Koray Özcan, “Anadolu Selçuklu Dönemi Yerleşme ve Kent Modelleri”, *İTÜ Dergisi/a*, c. 6, S. 1, (İstanbul 2010), s. 11.

2.1. Tarım ve Hayvancılık İmkânları

Selçukluların hakimiyet kurdukları İç ve Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz ile Akdeniz kesiminin bir kısmı, bugün olduğu gibi çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirildiği bereketli topraklara sahipti. Tarım ürünleri tahıllar, meyve sebzeler ile sanayide kullanılacak ham maddeler olarak sınıflandırılabilir.

Ülkede tahıl yetiştiriciliği ileri düzeydedir. Bilhassa buğday ve arpanın, kuraklık zamanları hariç, bol ve ucuz olduğu Ortaçağ kaynaklarında yer almıştır.²⁸⁹ Sivas, Konya, Ankara, Erzincan, Aksaray, Malatya gibi şehirler hububatın yetiştirildiği büyük merkezlerdi.²⁹⁰ Buğdayın insan yaşamında önemli ve Selçuklu ülkesinde de bol bulunan bir ürün oluşu nedeniyle bu malzeme zaman zaman Selçuklu Sultanları tarafından politika için bir araç olarak da kullanılmıştır. Nitekim 1211 yılında babası I. Gıyâseddin Keyhusrev'in bıraktığı tahta oturan İzzeddin Keykâvus, kendisini kuşatan kardeşi Alaeddin Keykûbad'ın müttefiklerinden Ermeni Kralı Leon'u bu ittifaktan ayırmak için ona 12 bin müd buğday teklif etmiş ve planında başarılı da olmuştur.²⁹¹

Zengin tahıl üretiminin yanında pirinç üretiminin ülkedeki boyutları tam olarak bilinmemektedir. Kızılırmak'ın suladığı verimli bir vadi üzerinde kurulan Sivas'ta Selçuklular zamanında pirinç üretiminin yapıldığı bilinmektedir.²⁹² İtalyan tüccar Pegolotti, XIV. yüzyılda ihraç Anadolu limanlarından ihraç edilen ürünler arasında pirinci de göstermiştir.²⁹³

Konumuz dahilindeki şehirlerden bilhassa Konya, Aksaray ve Sivas, bereketli tarım alanlarıyla Selçuklu döneminde öne çıkmışlardır. Başkent Konya'nın *kamerüddin* adıyla

²⁸⁸ Özcan, "Selçuklu Çağında Sivas", s. 106-107.

²⁸⁹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (çev. A. Sait Aykut), (İstanbul: YKY, 2018), 305;

²⁹⁰ Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 95, 96, 99

²⁹¹ İbn Bîbî, s. 146; Turan, *Türkiye*, s. 317.

²⁹² Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 95; Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, s. 197.

²⁹³ Pegolotti, s. 56.

meşhur kayısısı Selçuklular zamanında da kurutularak Mısır ve Şam'a ihraç edilmekteydi.²⁹⁴ Seyahatnamesini Selçukluların hakimiyetinden neredeyse 250 yıl sonra, XVI. yüzyılda kaleme alan Osmanlı Devleti'nin meşhur seyyahı Evliya Çelebi de Konya'nın ünlü kayısısından bahsetmektedir. Ancak ona göre *kamerüddin* ve *kamerüddevle* olarak iki kayısı çeşidi vardır.²⁹⁵ Evliya Çelebi'nin kaydı, Selçuklu toplumunda namı komşu ülkelere yayılan bu meyvenin önemini uzun süre muhafaza ettiğini bize göstermektedir.

Anadolu'da farklı birçok yerde üzümün ve eriğin birkaç çeşidi,²⁹⁶ badem ve incir,²⁹⁷ nar,²⁹⁸ limon²⁹⁹ gibi pek çok meyve yetiştirilmektedir. Bunlar kaynaklarda isimleri hususiyetle belirtilen ürünlerdir. Müelliflerin şehirlerdeki ürünlerden bahsederken ekseriyetle genel geçer ifadeler kullanmaları, bahsettikleri ürünlerin hangi meyve ya da tahıl olduğu sorusunu yanıtsız bırakmaktadır. Bununla birlikte Anadolu'da meyve yetiştiriciliğinin yukarıda zikredilenlerle sınırlı kalmayacağı açıktır. Örneğin İbn Saîd, Konya bahsinde, “*iri taneli leziz fıstıklar şehrin diğer bölgelerinden temin edilir*” demektedir ki buna göre Konya'nın tarım mahsulleri arasında fıstığın da olduğunu görürüz.³⁰⁰ Pegolotti de Anadolu'dan Avrupa'ya fıstık ithal edildiğini beyan etmiştir.³⁰¹

Selçuklular zamanında endüstriyel tarım ürünlerinin de yetiştirildiğini görmekteyiz. Konya, Sivas, Ankara gibi şehirlerde pamuk yetiştirildiği bilinen bir olgudur.³⁰² Bol su

²⁹⁴ İbn Battûta, s. 282; Çetinel, “Anadolu’ya Dair Anekdötler “, s. 586; Mehmet Şeker, *İbn Battuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001), s. 62.

²⁹⁵ Evliya Çelebi, c. III, s. 32.

²⁹⁶ Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 95, 96, 98, 99; İbn Battuta, s. 307

²⁹⁷ İbn Battuta, s. 275, 307

²⁹⁸ el-Ömerî, s. 159.

²⁹⁹ Çetinel, “Anadolu’ya Dair Anekdötler “, s. 586.

³⁰⁰ Çetinel, “Anadolu’ya Dair Anekdötler “, s. 586.

³⁰¹ Pegolotti, s. 58 ve 306.

³⁰² Müstevfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 98; G. Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya): İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, (çev. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar), (İstanbul: Yeditepe, 2015), s. 197.

ve sıcak hava isteyen pamuk bitkisinin Orta Anadolu şehirleri gibi az yağış alan ve kış aylarında sıcaklıkların eksi derecelerin ve kar yağışlarının görüldüğü yerlerde yetiştirilmesi çok emek isteyen bir uğraş gibi görünmektedir.³⁰³ 950-1300 yılları arasında tüm dünyada vuku bulan bir iklim değişikliği hadisesinin, Selçuklulara pamuk yetiştiriciliği için uygun zemini hazırlamış olabileceği ihtimal dahilindedir.³⁰⁴ Nitekim Aksarayî 1256 yılı kışında hiç yağmur ve kar yağmadığı ve havanın sıcak geçtiği şeklindeki ifadesi de bu ihtimalin uzak olmadığını göstermektedir.³⁰⁵ Pamuk üretimi, pamuklu dokumaların hem iç hem de dış pazarda rağbet görmesi nedeniyle Selçuklu ekonomisinde önemli bir yere haizdir. Bu hammadde kullanılarak dokunmuş kumaş çeşitleri ve bunların Selçuklu sanayisindeki yeri bir sonraki bölümde genel hatlarıyla incelenecektir.

Horasan ve Azerbaycan gibi bölgelerden Moğol baskılarıyla kaçarak Anadolu'ya sığınan ve konar-göçer bir yaşam tarzını benimseyerek çoğunlukla küçükbaş hayvancılıkla geçinen Türkmenlerin Anadolu'ya gelişleri bölgenin çehresi üzerinde değişimlere neden olmuştur. Türkmenlerin gelişleriyle hem ülkedeki küçükbaş hayvan sayısı hem de hayvancılıkla uğraşan zümrelerin oranı artış göstermiştir. Bunun sonucu olarak et ve süt fiyatları düştüğü gibi ülkede pamuğa ilaveten yün dokuma sanayii de gelişmiştir. Ayrıca dericilik de faal bir zanaat olarak toplumda etkin bir yere sahip olmuştur. Bununla ilgili olarak ileride bahsi geçecek olan Ahilik teşkilatı ve bu teşkilatın kurucusu olarak kabul edilen Ahî Evran, debbağların pîri idi.³⁰⁶

Selçuklular dokumalarında pamuk ve yünün yanı sıra ipek iplikler de kullanmışlardır ve hatta ham ipek ülkenin ihraç malları arasında zikredilmiştir. Fakat onların

³⁰³ Çiğdem İsoçu ve Hüseyin Başal, “Tam ve Kısıtlı Sulama Koşullarında Pamuk (*Gossypium hirsutum* L.) Döl Sıralarının Verim ve Lif Kalite Özelliklerinin Karşılaştırılması”, *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, c. 13, S. 2, (2016), s. 71.

³⁰⁴ M. Ali Özdemir, “İklim Değişimleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 2, S. 6, (2004), s. 180-181.

³⁰⁵ Aksarayî, (2000), s. 33.

³⁰⁶ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, Boy Teşkilâtı ve Destanları*, (İstanbul: TDAV, 2016), s. 174; Merçil, *Meslekler*, s. 54.

ipekböcekçiliğini fiilen nerede ve nasıl yaptıklarına dair tarihi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durumda Selçukluların hem ithal ettikleri ham ipeği Avrupa'ya gönderdikleri hem de ipekböceği üretimi yaptıkları iki ihtimal olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak Selçuklu toplumu gerek tarım ve gerekse hayvancılık faaliyetlerinde ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak bir üretime sahiptir. Tarımdan elde edilen bilhassa pamuk ile koyun ve keçi gibi hayvanlardan elde edilen yün, Selçuklu toplumu tarafından başarıyla kullanılmış dokuma sanayiinin temellerini oluşturmuşlardır.

2.2. Sanayi ve Madencilik İmkânları

Selçuklu Devleti bünyesindeki sınai üretim çoğunlukla şehir merkezlerinde yapılmaktaydı. Bu tezin konusunu teşkil eden Konya, Kayseri ve Sivas kentleri, daha önce de izah edildiği üzere, Selçukluların sanayisi gelişmiş büyük şehirlerini oluşturmaktaydı. Kumaş ve halı dokumaları, silah, cam ve bakır gereçlerin üretimi ile Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında gemi istihali Selçuklu sanayisinin bir kısmını içermektedir.

2.2.1. Sanayi

Selçuklu Devletinde dokuma sanayiinin hayli gelişkin olduğuna, pamuk üretimi ve küçükbaş hayvancılık bağlamında değinilmişti ve devam eden Türkmen göçlerinin bu sanayi kolundaki etkisinden de bahsedilmişti. Selçuklularda; aba, akbez, alaca, atlas, buhârin, kadife, beledî, çatma, çuha, diba, helâli, keçe, kemha, kutnu, sof, tûlbent, damasko gibi çeşitli kumaşlar farklı yörelerde üretilirdi.³⁰⁷ Yün, pamuk, ipek ve altın ile gümüş gibi metal iplikler kullanılarak imal edilen bu dokumalar, kullanım alanlarının ve kullanacak kişilerin niteliğine göre çeşitli kalitelerde, çoğunlukla evlerdeki kadınlar

³⁰⁷ Bu kumaşların çeşit ve özelliklerini görmek için bkz. Salman, “Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz”, *Sanat Dergisi*, S. 6, (2010).

tarafından ya da şehirlerdeki dükkanlarda ve saray atölyelerinde dokunurdu ve bu şekilde iç ve dış pazara dağıtılırlardı.³⁰⁸

Anadolu’da yetiştirilen tiftik keçilerinin yumuşak yünlerinden elde edilen dokumalar yabancı ülkelerin tüccarı tarafından rağbet görmekteydi. Bu kumaşların XII. yüzyılda Fransa ve İngiltere’ye ihraç edildiği bilinmektedir.³⁰⁹ Saf ipek yahut yün ya da pamuk karışımı ipek kumaşlar işlenerek alıcılarına ulaşıyorlardı. Marco Polo’nun koyu kırmızı rengine vurgu yaptığı bol miktarda ve farklı renk ve desendeki kumaşların tacirlere epey kâr getirdiği anlaşılmaktadır.³¹⁰

Anadolu’da üretilen ipek kumaşları Pegolotti *seta Turchi* ismiyle kitabının farklı yerlerinde zikreder.³¹¹ Eserde çeşitli isimlerle belirtilen “... *bu kumaşlar, turchini (turkuaz), parlak kırmızı, fıstık yeşili ve biraz da zümrüt yeşilinden olacak şekilde balyalanarak sınıflandırılır*”³¹² ve satışları bu şekilde gerçekleştirilirdi. Erzincan’da üretilmekte olan ünlü *buharin*³¹³ kumaşı kitapta *bucherami d’Arzinga/Erzincan buharini* ismiyle zikredilmiştir ve bir parçası Pisa’da 3 dinara satılmaktadır.³¹⁴ İbn Battuta’nın *Erzencânî*, Marco Polo’nun *hokeran* olarak bahsettiği değerli dokuma da aynı

³⁰⁸ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı*, (çev. Işık Ergüden ve Zühre İlkgelen), (İstanbul: Ötüken, 2019), s. 68; Rubruk, s. 36; Oktay Aslanapa ve Ernst Dies, *Türk Sanatı*, (İstanbul: İÜEF Yay., 1955), s. 259; Salman, “Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz”, *Sanat Dergisi*, S. 6, (2010), s. 14.

³⁰⁹ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 144; Osman Turan, “Selçuklu Türkiye’sinin İktisadi ve Medeni Yükselişi”, *Selçuklular ve İslamiyet*, (İstanbul: Ötüken, 2010), s. 81; Abdülhalik Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi”, *Belleten*, c. 64, S. 241, (Ankara 2000), s. 766.

³¹⁰ Marco Polo, s. 68; Bakır, “Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi”, s. 766.

³¹¹ Pegolotti, s. 208, 297, 300.

³¹² Pegolotti, s. 55.

³¹³ Buharin esasında Büyük Selçuklular döneminde Buhara’da dokunan bir kumaş türüydü. Buhara’nın bu değerli dokumasının Anadolu’da talep görmüş olabileceği ve buna istinaden Erzincan’daki tezgahlarda da aynı çeşit dokumanın üretildiği tahmin edilebilir. Bkz. Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 340 ve 360.

³¹⁴ Pegolotti, s. 208.

kumaştır.³¹⁵ Ayriyeten kemha, tiftik, kadife³¹⁶ ve skarlet (Selçuklu kaynaklarında saklatun veya ıskarlet)³¹⁷ gibi doğu ülkelerinde sıklıkla dokunan kumaşlar da ihraç malları arasında gösterilmiştir.³¹⁸

XIII. yüzyılda Anadolu’da yaşamış meşhur mutasavvıf Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî de üretilen çeşitli kumaşları önemli ticaret metaları arasında gösterir.³¹⁹ Buna karşın dışarıdan da kumaş ithalatı yapılmıştır. Örneğin atlas (saten) kumaşın Bizans’tan ithal edilen cinsi *İstanbulî* olarak adlandırılmıştır.³²⁰ İbn Battuta’ya İzmir’de İtalya’nın Amalfî kentinden ithal olunmuş *melef* isimli bir kumaş hediye edilmişti.³²¹

Doğu ve Batı’da rağbet gören Anadolu işi dokumalar bir zaman sonra taklit de edilmişlerdir. Venedik ve Ceneviz atölyeleri Selçuklu saray atölyelerinde dokunarak metal işlemlerin yapıldığı kadife kumaşların üretimlerini gerçekleştirmişlerdir.³²² Yukarıda, bilhassa İtalya’dan ithal olunan kumaşların, Selçuklu dokuma sanayiinden devşirilmiş kumaşlar olması mümkündür.

Öte yandan Anadolu kumaşları ve hammaddeleri yalnızca Avrupa ya da Müslüman ülkelere değil, aynı zamanda Bizans’a da ihraç edilmekteydi. Türklerin XV. yüzyılda dokumaya başlayacakları taftayı Bizanslı zanaatkarlar, Selçuklu ipeklerini kullanarak üretmekteydiler.³²³

³¹⁵ İbn Battuta, s. 287; Marco Polo, s. 69; Kate Fleet, “The Turkish Economy, 1071-1453”, *The Cambridge History of Turkey: Vol. 1 Byzantium to Turkey, 1071-1453*, (ed. Kate Fleet), (New York: Cambridge University Press, 2009), s. 243.

³¹⁶ *Cammocca ve velluti*, Pegolotti, s. 36,

³¹⁷ İbn Bîbî, s. 85, 148; Pegolotti, s. 55, 58.

³¹⁸ Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 360; Fleet, “The Turkish Economy”, s. 243.

³¹⁹ Esen Küçükerdebil, “Mevlânâ’nın Gözüyle XIII. yüzyıl Anadolu’sunda Toplumsal Yaşam,” (Yüksek Lisans Tezi, FSMVÜ, 2018), s. 99.

³²⁰ İbn Bîbî, s. 61, 148.

³²¹ İbn Battuta, s. 393; Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 261; Salman, “Geleneksel Kumaş Sanatımız”, s. 19.

³²² Salman, “Geleneksel Kumaş Sanatımız”, s. 19.

³²³ Fleet, “The Turkish Economy”, s. 243.

Denizli pamuk dokuma konusundaki bugünkü değerine daha Selçuklular zamanında da sahipti. Burada altın işlemeli, çok güzel ve kaliteli kumaşlar üretilmektedir. Rum kadınlar tarafından evlerde dokunan bu kumaşların da ticarete yeri olduğu muhakkaktır.³²⁴

Kumaş dokumacılığının yanında, en az onun kadar değerli bir diğer Anadolu Türk zanaatı halı dokumacılığıdır. Öyle ki Marco Polo'ya göre dünyadaki en iyi halılar burada dokunmaktaydı. Onun övgüyle söz ettiği halılardan bir takım örnekler günümüze de ulaşmıştır ve Türk İslam Eserleri Müzesinde sergilenmektedir.³²⁵ Selçuklu Sarayı bünyesindeki dokuma atölyeleri bu büyük ölçekli halıları üretmekteydi. Sivas ve Kayseri de halı üretiminde mühim bir yer teşkil ediyorlardı. Halı dokumaları Türkmenler eliyle gerçekleştirilmektedir.³²⁶ Bilhassa Aksaray'da üretilen halıların güzelliği meşhurdu.³²⁷ Burada üretilen halı ve kilimlerin Suriye, Irak, Çin, Hindistan ve diğer Türk ülkelerine gönderildiğini İbn Battuta vasıtasıyla öğrenmekteyiz.³²⁸

Deri işlemeciliği Türk zanaatkarlarının mahir oldukları bir uğraştı. Sivas, Konya ve Kayseri gerek deri işlemeciliğinde ve gerekse bu uğraşın yan kollarında ilerlemişlerdir. I. Gıyâseddin Keyhusrev'in hakimiyeti döneminde Anadolu'ya gelerek Kayseri'ye yerleşen Ahî Evran, debbağ esnafının pîri olarak nam salmıştı. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi Konya'daki çeşit çeşit renklerde üretilen sahtiyanları överek bu renklerin burada yetiştiren bitkilerden elde edildiğini de hususiyetle belirtir. Çağdaşı Kâtip Çelebi de Cihannümâ'sında bu zanaata değinerek bu çiçeğin adının *debbağ çiçeği* olduğunu bize aktarır. Evliya Çelebi'ye göre Konya'nın debbağları *yedi iklimde bulunmayan*

³²⁴ İbn Battuta, s. 278.

³²⁵ Marco Polo, s. 68; Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 242.

³²⁶ Çetinel, "Anadolu'ya Dair Anekdotlar", s. 585.

³²⁷ Çetinel, "Anadolu'ya Dair Anekdotlar", s. 587; Cahen, *Anadolu*, s. 120-121.

³²⁸ İbn Battûta, s. 284; Marco Polo, 68; Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 361; Şeker, *İbn Battuta'ya Göre Anadolu*, s 62;

meziyetlere sahiplerdir.³²⁹ Anadolu’da deri işlemeciliğinde ileri gelen şehirlerin Kayseri, Kastamonu ve Diyarbakır olduğu bilinmektedir. Sivas ve Konya ise boyama işleminde öne çıkmaktaydılar.³³⁰

Türkiye Selçukluları, her türlü savaş araç ve gereçlerini kendi imalathanelerinde imal ediyorlardı. Özellikle Sivas şehri, silah sanayinin merkezi durumundaydı. Türklerin “kara buğra” veya “kara buğa” adını verdikleri büyük mancınıklar burada yapılıyordu. Bazı şehirlerde bulunan okçular çarşısında da Selçuklu ordusunun başlıca hafif silahı olan ok ve yaylar yapılıp satılmaktaydı.³³¹ Bununla birlikte Selçukluların silah ithalatı yaptıkları da bilinmektedir.³³² Kaynaklarda silah sanayiine dair çeşitli meslek isimleri yer almışsa da bu insanların işlerini ne şekilde yaptıkları anlatılara yansıtılmamıştır.³³³

2.2.2. Madencilik

Selçuklu dönemi Anadolu’sundaki maden işletimi hakkında Anadolu’nun yerli kaynakları bilgi aktarmamaktadır. Bu konuda edindiğimiz kısıtlı bilgiler çoğunlukla seyahatnameler aracılığıylaadır. Bunlara göre Selçuklu topraklarında gümüş, şap, bakır, demir, lacivert taşı (lapis lazuli) ve tuz çıkartılmaktaydı.

Sikke basımında kullanılmasından dolayı bahsi geçen madenler arasında gümüş en ön sırada yer almaktadır. Bu kıymetli madenin Kütahya Gümüşköy, Gümüşhane³³⁴, Lülüve

³²⁹ Evliya Çelebi, c. III, s. 32; Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 22; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 168.

³³⁰ Ahmet Saim Arıtan, “Türk Deri İşlemeciliği Bağlamında Türk Cild San’atı”, 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri*, c. 1, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008), s. 127.

³³¹ Salim Koca, “Türkiye Selçuklularının İzledikleri Ekonomik Politikalar”, *Türkler*, c. 7, (Ankara: 2002), s. 526.

³³² İbn Bîbî, s. 311.

³³³ Bkz. Merçil, *Meslekler*, s. 205-206.

³³⁴ İbn Battuta, s. 287; Gümüşhane’de bulunan gümüş madenlerinin Selçuklular zamanında işletilmediği, bu madenin açılmasının ancak XVI. yüzyılda Osmanlılar eliyle gerçekleştirildiğine dair görüş için bkz. A. A. M. Bryer, “The Question of Byzantine Mines in the Pontos: Chalybian

(Ulukışla)'de, Amasya Gümüşhacıköy'de ve Kayseri'nin Sarız ilçesinde ³³⁵ çıkartıldığını bilmekteyiz. ³³⁶ Köseadağ Savaşı'nın hemen akabinde, 1245 yılında Selçuklu ülkesini ziyaret eden Simon de St. Quentin, Türkiye'de işletilen 6 ila 10 adet gümüş madeninin işletildiğini duyduğunu söyler.³³⁷ el-Ömerî ise yukarıda sayılan madenlerden Lülüve, Gümüş (Gümüşhacıköy), Kümişşehir (Gümüşköy?) ve Bayburt (Gümüşhane) olmak üzere dört madenin Moğolların Anadolu'yu terk edişlerine değin işlerliklerini sürdürdüğünü kaydetmiştir.³³⁸

Bir madenden günlük olarak 10.000 soldanus yani dinar elde edildiğini ifade eden St. Quentin, akabinde Sultanın bu üretimden toplamda 400.000 *iperberus* ³³⁹ kazandığını hesaplar.³⁴⁰ Anadolu'daki bu belirgin gümüş istihali, XIII. yüzyıl başından itibaren ortaya çıkan gümüş krizine karşı Selçukluları büyük oranda korumuştur.³⁴¹

St. Quentin gümüşün yanı sıra, Selçukluların çıkarmakta olduğu demir, bakır, şap, lapis lazuli gibi diğer madenlerin de isimlerini verir. Bunlar arasında demir madenlerinin sayısının çok fazla olduğunu söylese de net bir rakam ya da daha detaylı bir bilgi

Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and the Mummy of Cheriana”, *Anatolian Studies*, vol. 32, (Ankara 1982), s. 140.

³³⁵ Faruk Sümer, “Selçuklular Devrinde Madenler”, *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (İstanbul: 1989), s. 163.

³³⁶ Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 360; Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi*, s. 154; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 168.

³³⁷ Simon de St. Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006, s. 49.

³³⁸ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 145, 153 ve 157; Cahen, *Anadolu*, s. 121; Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 360.

³³⁹ Hyperpyron/ὐπέρπυρον. I. Aleksios Komnenos döneminde tedavüle girmiş ve zaman içinde giderek değeri düşse de yaklaşık 200 yıl kadar kullanımına devam edilmiş altın-gümüş alaşımlı Bizans parası. Detaylı bilgi için bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), (Ankara: TTK, 2015), s. 446; Cecile Morrisson, “Bölüm XII: Para, Finans ve Ticaret”, *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, c. 2, (ed. Jean-Claude Cheynet, çev. Aslı Bilge), (İstanbul: Ayrıntı yay., 2018), s. 295.

³⁴⁰ St. Quentin, s. 49.

³⁴¹ Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi*, s. 154.

vermez. Ancak Selçuklularda demir üretimine dair daha detaylı bir bilgimiz olmaması hasebiyle onun verdiği bu kısıtlı bilgi de bizim için önemlidir.³⁴²

*Madencilik beşiği*³⁴³ olarak nitelenen Anadolu, M.Ö. 2. binyıldan itibaren³⁴⁴ demir madenin çıkartılıp işlendiği bilinen, bu konuda öncü bölgelerdendir ve bu durumda Selçuklular da elbette üzerinde yaşadıkları coğrafyanın geleneklerini devam ettirmiş olmalıdırlar.

Bugün Sivas Divriği’de işletilmekte olan büyük bir demir yatağının³⁴⁵ Selçuklu döneminde bilinip bilinmediğine dair bir malumatımız yoktur. Yine de Quentin’in bahsettiği madenlerden birinin belki burada olduğu düşünülebilir. Buna ek olarak el-Ömerî de Karamanoğulları’nın topraklarında *kendilerine büyük avantaj ve önemli gelirler sağlayan* bir demir madeni olduğunu söylemesi önemlidir.³⁴⁶ Yeri tam olarak bilinmiyor olmasına rağmen Toros dağlarının yakınında çıkartıldığı tahmin edilmektedir.³⁴⁷ Pegolotti Antalya’dan ihraç edilen mallar arasında demiri de zikretmektedir.³⁴⁸ Buradan, Selçukluların demir istihsalinde kendi ihtiyaçlarının üstüne çıktıkları görülebilir.³⁴⁹

³⁴² St. Quentin, s. 50.

³⁴³ Ünsal Yalçın, “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış”, *MT Bilimsel: Yer Altı Kaynakları Dergisi*, S. 9, (2016), s. 4.

³⁴⁴ Ünsal Yalçın, “Early Iron Metallurgy in Anatolia”, *Anatolian Studies*, vol. 49, (1999), s. 177.

³⁴⁵ MTA Genel Müdürlüğü, *Demir Yatakları Haritası*, https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/images/b_h/demir.jpg, [Erişim Tarihi: 30.01.2022]

³⁴⁶ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 147.

³⁴⁷ Sümer, “Madenler”, s. 162; Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 360; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 168.

³⁴⁸ Pegolotti, s. 58.

³⁴⁹ Buna karşın son yıllarda Kubâdâbâd Sarayı ve başka bazı kazılarda çıkarılan hurda demir yığınlarının, Selçuklulardaki demir çıkarımının azlığına işaret edebileceğine dair farklı bir görüş için bkz. Alptekin Yavaş, “Ortaçağ’da Hurda Demir Kullanımı”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 10, (Konya 2019), s. 23.

Selçuklu ticaret hayatında en etkili maden şüphesiz ki şaptır. Selçuklularda yaygın bir kullanıma sahip olmayan bu maden, Avrupa’da dokuma sanayiinde kullanılmaktaydı ve Ortaçağ’da en kaliteli ve bol biçimiyle Anadolu’dan elde edilmekteydi. Bu vesileyle seyahatnamelerde ismi sıklıkla zikredilmekte olduğundan hakkındaki bilgilerimiz de diğer tüm madenlere nazaran daha geniştir.

Sultan Alâeddin Keykûbad döneminde Selçuklu hakimiyetine katılan Karahisar-ı Şarkî (Köğonya), Selçuklu Türkiye’sinin en kaliteli ve bol şapının üretildiği mevkiidir.³⁵⁰ Öyle ki ismi de bu madene istinaden zaman içinde Şebinkarahisar olarak şekil değiştirmiştir. Simon de St. Quentin, bu madenin gümüş madeni kadar değerli olduğunu söyler.³⁵¹ Buradaki şap üç farklı kalitede işlenmekteydi. “*Biri; en değerlisi olan Şebinkarahisar kaya şapı, diğeri; 2/5’i kaya şapı ve 3/5’i toz şap karışımından oluşan ikinci kalite ve üçüncü olarak da bir miktar toz şap.*”³⁵² Böylece Şebinkarahisar şapı 7 günde Giresun’a ulaştırılır ve buradaki limandan Avrupa ülkelerine ihraç edilirdi.³⁵³

Şebinkarahisar şapını Kütahya şapı takip eder. Pegolotti’ye göre, yıllık 12 bin kantar çıkartılan Kütahya şapı, kaya şapı ile toz şapın karışımından oluşur. Elde edilen bu maden 14 günlük kara yolculuğuyla Antalya’ya getirilmekteydi.³⁵⁴

Hayli meşakkatli bir uğraş olan şap madenlerinin hem işletmesini hem de ticaretini büyük oranda Cenevizliler organize etmekteydi. Selçuklularsa yalnızca onların bu faaliyetlerinden vergi alıyorlardı. XIII. yüzyılın ortasında, Ceneviz ve Venedikli iki ortak tüccar, şap ticaretinin tamamını tekellerinde toplamışlardı ve fiyatlarını da istedikleri gibi yönetmekteydiler.³⁵⁵

³⁵⁰ Köymen, Büyük Alâeddin Keykubad ve Zamanı, s. 266; Haşim Karpuz, *Şebinkarahisar*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989), s. 5.

³⁵¹ St. Quentin, s. 50.

³⁵² Pegolotti, s. 369.

³⁵³ Pegolotti, s. 369; Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), s. 80.

³⁵⁴ Pegolotti, s. 369-370.

³⁵⁵ Rubruk, s. 191; Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 360; Cahen, *Anadolu*, s. 120.

Anadolu yanında Mısır’da da şap üretimi söz konusu olmasına rağmen, belki fiyatların yüksekliğinden, belki de ocakların verimsizliğinden buradaki şap ticareti gölgede kalmıştı.³⁵⁶ XIV. yüzyılda Foça ve Ayasuluk’tan ihraç edilen ve buraların isimleriyle anılan şapların kalitesi Kütahya ve Şebinkarahisar şaplarına nispetle daha düşüktü.³⁵⁷ Şap, Avrupa dokuma sanayiinde önemli bir yere sahip olmasına ek olarak ticarete de risksiz bir üründür. Pegolotti Türkiye’deki şap çeşitleri ve özelliklerinin yanı sıra ticarî meta olarak şapın nasıl muhafaza edilmesi hususunda da değerli bilgiler aktarmıştır:

*“Şap taşı suyun temas etmeyeceği bir yerde tutulduğunda hiç bozulmayan bir ticaret malıdır; eğer uzun bir süre saklanması gerekiyorsa, çuvala konulmaz, çuvalın yıpranmaması ve bozulmaması için çuvala konulmadan ayrı bir depoda korunurlar. Şap taşını, verileceği veya satılacağı zaman, bir yerden başka bir yere ya da bir yerden başka bir ülkeye taşımak gerektiğinde çuvallanabilirler. Şapın muhafaza edildiği yer ister çuvalın içinde olsun ister çuvalın dışında olsun, o şap taşının nem almaması, bozulmaması için, en iyi tahta sundurmaların altındaki depolarda ya da neme karşı dayanıklı, yerden yükseltilmiş ve yerle teması kesilmiş depolarda saklanır. En değerli şap büyük, beyaz renkli, şeffaf olur, bu da ne tür bir şap olduğuna bağlıdır; iri taş halinde, toz halinde, toprak halinde ve kum halinde olan şaplar vardır.”*³⁵⁸

Avrupa tekstil piyasası, ihtiyaç duyduğu şap madenini XV. yüzyıla değin Anadolu’dan karşılamıştır. Ancak bu tarihte İtalya’da şap madeni keşfedilmesiyle birlikte Avrupalı tacirler yönlerini buraya çevirmişlerdir.³⁵⁹

Anadolu’da bolca bulunan diğer önemli bir maden bakırdır. Kap kacak yapımı haricinde para basımında da kullanılan bakır madeni ortaçağda Erzincan, Kastamonu ve

³⁵⁶ Cahen, *Anadolu*, s. 121.

³⁵⁷ Pegolotti, s. 43 ve 369; Sümer, “Selçuklular Devrinde Türkiye’de Madenler”, *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4, (İstanbul 1989), s. 163-164.

³⁵⁸ Pegolotti, s. 369.

³⁵⁹ Fleet, “The Turkish Economy”, s. 242.

Diyarbakır gibi yörelerde çıkartılmaktadır.³⁶⁰ Diyarbakır Ergani’de işletilen bakır madeni 1122 yılının sonunda bulunmuştur.³⁶¹ Ortaçağ kaynakları Kastamonu ve Erzincan’dan çıkarılan madenlerin üzerinde durmuşlardır. Simon de St. Quentin üç bakır madeninden bahsetse de yerlerini belirtmez.³⁶² Erzincan’da bugün hala devam eden bakırcılık zanaatı Ortaçağlarda da meşhurdur ve bunların ticareti de yapılmaktaydı.³⁶³

Ayriyeten Anadolu’da işletilmekte olan sekiz de tuzla bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Konya’da bir lapis lazuli madeni olduğunu biliyoruz ancak bu maden âtıl vaziyette ve üstü kapalı olarak beklemekteydi.³⁶⁴

Sonuç olarak Selçuklular, yakın coğrafyasına kıyasla bilhassa gümüş ve şap madenlerinde kayda değer bir üretim gerçekleştirmekteydi. Bu madenlerden bakır ve demir kendi iç sanayisinde kullanılırken, bunlardan elde edilen ürünler dış pazarlara sunulmuştur. Ayrıca imal edilen madeni ürünlerin yanında şap ve demir gibi madenler hammadde olarak da dış ticarete yer almış ve Selçuklu ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır.

2.3. Çarşı ve Pazarlar

Toplumların tümünde olduğu üzere, Selçuklu toplumunda da toplumun farklı kesiminden farklı insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesini sağlayacak çeşitli alışveriş mekanları bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı halkın temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ve her gün işleyişine devam eden dükkanlardan meydana gelen çarşılar ve haftalık kurulan pazarlarken diğer bir kısmı ise daha büyük ve toptan alışverişlerin yapılmasına olanak sağlamak üzere kurulan pazarlardır. Tüccarlar

³⁶⁰ Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 360; Sümer, “Madenler”, s. 162; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 159.

³⁶¹ İbnü’l-Esir, *El-Kâmil fi’t-Tarih*, (çev. Abdülkerim Özeydin), c. 10, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), s. 478.

³⁶² St. Quentin, s. 50.

³⁶³ İbn Battuta, s. 287; Sümer, “Madenler”, s. 162.

³⁶⁴ St. Quentin, s. 50.

faaliyetlerini fuar veya panayır niteliğindeki bu büyük pazarlara göre düzenlemekteydiler.³⁶⁵

Çarşılar şehir merkezlerinde yer alan ve meslek gruplarının beraberce konuştuğu sıralı dükkanlara sahip mekanlardır. Şehir merkezlerinde yer alan hanlar da benzer şekilde bir işlev üstlenirler. Bu çarşı ve hanlar içinde barındırdıkları esnafın isimlerine veya satılan ürünlere nispetle anılırlardı.

Bu tip organizasyonlar arasında Yabanlu Pazarı, Selçuklu dönemi kaynaklarının ismini en fazla zikrettiği pazardır. İlkbaharda kurulan ve 40 gün boyunca yerli yabancı büyük tüccar gruplarının ağırlandığı bir fuar olan Yabanlu Pazarı, Selçuklu sultanlarının canlı bir ticaret ağı oluşturmak için uyguladıkları sistemli ekonomik politikanın önemli bir neticesi olarak uzun yıllar faaliyetini sürdürmüştür.³⁶⁶

Yabanlu Pazarı'nın Kayseri'nin 60 km doğusunda, Celâleddin Karatay Kervansarayı'na 20 km mesafede kurulduğu tahmin edilmektedir. Gümüş madeninin ve bir de darphanenin bulunduğu Sarız'a çok yakın mesafede olması dikkat çekicidir. Faruk Sümer, bu pazarı konu edinen monografisinde Yabanlu isminin, pazara çok sayıda yabancı tüccarın rağbet etmesi özelliğinden kaynaklandığını ifade etmiştir.³⁶⁷ Osman Turan ise şehrin uzağındaki konumu nedeniyle pazarın bu isimle anıldığını belirtmiştir.³⁶⁸

Bu pazarın bir başka tarihî önemi ise Memlûk Sultanı Baybars'ın burada satılan köleler arasında yer almış olmasıdır. 1277'de Anadolu seferinde Kayseri'ye gelen Baybars, kendi geçmişinde mühim yeri olan bu pazara gelerek alışveriş yapmıştır.³⁶⁹

³⁶⁵ Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 360.

³⁶⁶ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 142; Ağarî, *Kazvinî ve Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*'i, s. 616; Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, (İstanbul: TDAV, 1985), s. 15; Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi*, s. 308.

³⁶⁷ Sümer, *Yabanlu Pazarı*, s. 16.

³⁶⁸ Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 364.

³⁶⁹ Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi*, s. 309.

Yabanlu Pazarı hem ele alınan güzergâha yakınlığı hem de kapsamı ve içeriğine dair bilgilerin bolca bulunması açısından çalışmada özel bir yere sahiptir. Fakat buna ek olarak, farklı pazarların varlığından da haberdarız. Azine Pazarı bu diğer pazarlara bir örnektir ve Sivas’tan Sinop ve Samsun’a giden yol üzerinde Amasya’nın takribi 20 km güneydoğusunda, günümüz Tokat-Amasya yolu yakınında kurulmuştur.³⁷⁰ Kayseri-Samsun güzergahında Yozgat’ın yaklaşık 25 km güneydoğusunda Ziyaret Pazarı, Konya-İstanbul güzergahı üzerinde Konya’nın 80 km kuzeybatısında yer alan bugünkü Ilgın İlçesi’nde Yılgun Pazarı, varlığından haberdar olduğumuz diğer önemli Selçuklu pazarlarıdır.³⁷¹

Selçuklu piyasasında elbette çoğunlukla Anadolu topraklarında bulunan, yetiştirilen, üretilen ürünler satılmaktaydı. Ancak yukarıda bahsedilen büyük ve dönemlik kurulan pazarların *panayır* niteliğinde olduğu vurgusu, bu organizasyonlarda farklı ülke mallarının da hem ülke piyasasına dağıldığı ve hem de farklı ulustan tüccarların da bu mal değişiminden istifa ettiklerine dikkat çekmek içindir.

Bir önceki bölümde Selçukluların sahip olduğu hammaddelerden ve neler ürettiklerinden bahsettik. Buna göre Selçuklu pazarlarından hammadde olarak; yıkanmış ya da yıkanmamış ham yün,³⁷² ham ipek,³⁷³ bakır, kalay, kereste,³⁷⁴ mazi,³⁷⁵ kenevir,³⁷⁶ çivit, karabiber, balmumu, badem,³⁷⁷ fındık,³⁷⁸ fıstık,³⁷⁹ tahıl, şap vb. ihraç edilmekteydi.³⁸⁰

³⁷⁰ Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 364; Esra Yılmaz, “XII. ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu’da İpek Yolu”, *JUHS*, c. 3, S. 1, (2020), s. 79.

³⁷¹ Yılmaz, “XII. ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu’da İpek Yolu”, s. 79.

³⁷² Pegolotti, s. 34.

³⁷³ Pegolotti, s. 297 ve 300.

³⁷⁴ Çetinel, “Anadolu’ya Dair Anekdotlar”, s. 585; Pegolotti, s. 294.

³⁷⁵ Pegolotti, s. 34, 58 ve 306.

³⁷⁶ Pegolotti, s. 376.

³⁷⁷ İbn Battuta, s. 275.

³⁷⁸ Pegolotti, s. 56 ve 58.

³⁷⁹ Pegolotti, s. 58 ve 306.

³⁸⁰ Fleet, “The Turkish Economy”, s. 251.

İşlenmiş ürün olarak ise; parça halinde tartılarak satılan ipekli, pamuklu ve yünlü kumaşlar, şeker, sabun,³⁸¹ at, halılar,³⁸² seramik, cam vb. eşya Selçuklu çarşı ve pazarlarında satılmakta olan ürünlerden bazılarıdır.

Köle, kürk, misk³⁸³ ve bal gibi ürünler Karadeniz'in kuzeyinden ve Rusya'dan ketenler getirilerek Selçuklu pazarlarına sokulurdu.³⁸⁴ Hindistan'dan getirilen baharat ve kumaş, Bağdat'ın işlemeli ipek kumaşları³⁸⁵, Hint ve Yemen'den kılıçlar,³⁸⁶ Arap atları,³⁸⁷ Horasan'ın değerli kılıçları, kap kacakları ve demirleri³⁸⁸ Selçuklu pazarlarında bulunmaktaydı.³⁸⁹

Köleler Selçuklu pazarlarındaki ehemmiyetli ürün kalemlerinden biriydi. Kadın ve erkek genç köleler buradan farklı ülkelere dağılırdı. Bu köleler, vücutlarına işlenen çeşitli işaretlerle ayrılırlardı. Yüzleri dağlanır, kulaklarına küpeler ve ayaklarına da halhallar takılırdı. Ayrıca hür insanlardan ayrılmaları için farklı kıyafetler giymeleri sağlanırdı.³⁹⁰ Selçuklu toplumundaki kölelerin umumiyetle Karadeniz'in kuzeyinden getirilen Kıpçak ve Rus kökenli olduğu bilinmektedir.³⁹¹ Ancak bunun yanı sıra Rum köleler³⁹² ve nadiren de olsa Çinli köleler³⁹³ de görülmekteydi.

³⁸¹ Pegolotti, s. 58.

³⁸² Çetinel, "Anadolu'ya Dair Anekdotlar", s. 585.

³⁸³ İbn Bîbî, s. 309.

³⁸⁴ İbn Bîbî, s. 183.

³⁸⁵ Yılmaz, "XII. ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da İpek Yolu", s. 80.

³⁸⁶ İbn Bîbî, s. 308.

³⁸⁷ İbn Bîbî, s. 183, 257.

³⁸⁸ İbn Bîbî, s. 311; Esra Yılmaz, "XII. ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da İpek Yolu", s. 80.

³⁸⁹ Koca, "Türkiye Selçuklularının İzledikleri Ekonomik Politikalar", s. 523; Esra Yılmaz, "XII. ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da İpek Yolu", s. 79-80.

³⁹⁰ Küçükkerdebil, "Mevlânâ'nın Gözüyle XIII. yüzyıl Anadolu'sunda Toplumsal Yaşam," s. 99.

³⁹¹ İbn Bîbî, s. 85.

³⁹² İbn Bîbî, s. 257.

³⁹³ İbn Bîbî, s. 308.

Selçuklu pazarlarının kıymetli bir diğer ürünü de özenle yetiştirilmiş iyi cins, çevik atlardır. Sultan II. Kılıç Arslan Bizans İmparatoru Manuel Komnenos’a değerli *yörük atlar* hediye etmişti.³⁹⁴ el-Ömerî’ye göre Kastamonu atları bin ve hatta bin küsur dinara alıcı bulmaktaydı. Kastamonu bu konuda markalaşmıştı ve yüksek fiyat itirazı yapan kişi, atın menşeinin burası olduğu belirtilerek satıcılar tarafından ikna edilebiliyordu.³⁹⁵ İbn Battuta Kastamonu’da at pazarına gitmiş olsa da özel olarak bu pazarı ve hayvanların niteliğini anlatmamıştır. Fakat orada kendisine hediye edilen *yaman mı yaman bir doru kısrak* belki meşhur Kastamonu atlarından biri olabilir.³⁹⁶

Selçuklu piyasasında ağırlıklı olarak dirhemler, yani gümüş paralar dolaşımdadır. Fakat ekonomik büyümenin gerçekleştiği XIII. yüzyılın başından itibaren dinar kullanımı da yaygınlaşmıştır. Bakır paralar (*fels*) ise günlük alışverişte yerel halk tarafından kullanılmak üzere piyasaya sürülmekteydi.³⁹⁷

Anadolu’da Selçuklu hakimiyeti süresince 59 adet darphane işletildiği ifade edilmektedir.³⁹⁸ Konya, Sivas, Kayseri gibi büyük şehirler para basımının ana merkezi durumundaydı. Bunlara ek olarak bilhassa gümüş ve bakır madenleri yakınlarındaki darphanelerde de geniş ölçekli sikke darpları gerçekleştirilmiştir. Örneğin yukarıda, işletilen bakır yataklarıyla öne çıktığı zikredilen Erzincan ve Diyarbakır piyasadaki felslerin basıldığı merkezlerdir.³⁹⁹ Aynı şekilde Gümüşhane, Amasya-Gümüşhacıköy,

³⁹⁴ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (çev. Fikret Işıltan), (Ankara: TTK, 2020), s. 85.

³⁹⁵ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 146-147.

³⁹⁶ İbn Battuta, s. 305; Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 363; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 304.

³⁹⁷ İbrahim Artuk, “Fels”, *DİA*, c. 12, (İstanbul: TDV, 1995), s. 309.

³⁹⁸ Reyhan Şahin, “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Para Basım Faaliyetleri,” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), s. 141.

³⁹⁹ Şahin, “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Para Basım Faaliyetleri,” s. 47 ve 52.

Kayseri-Sarız gümüşten mamul dirhemlerin basıldığı yerlerdi. Buna karşın dinar sırasıyla Konya, Sivas, Musul ve Malatya’da basılmıştır.⁴⁰⁰

İlk dirhem ve dinarlar II. Kılıç Arslan zamanında basılmıştır. Bu dirhemler, İslam ülkelerinde yaygın olduğu haliyle 14 kırat ağırlığında basılmıştır. 14 kırat ölçüsü, şer’i olarak aynı zamanda 1 dirhem’in de karşılığıdır ve gümüş paraların ismi de aslında buraya dayanmaktadır.⁴⁰¹ Alaeddin Keykûbad devrindeki iktisadi büyüme döneminde dirhemlerde de iyileştirme yapılmış ve vezinleri 16 kırata çıkartılmıştır. Moğolların Anadolu’ya girmesiyle bir on yıl daha olağan 14 kırat ölçüsünde basılan dirhemler, 1252 yılında Sivas’ta IV. Rükneddin Kılıç Arslan adına basılanlarla birlikte düşürülmüştür. 1257’de II. İzzeddin Keykâvus’un siyasi birliği sağlamasından sonra dirhemlerde normal vezne dönülmüştür.⁴⁰²

II. Kılıç Arslan zamanında dinar basılmasının akabinde diğer Selçuklu sultanları da dinar bastırmaya devam etmişlerdir. Fakat burada da Sultan I. Alaeddin Keykûbad’ın dönemindeki refah hem basılan dinarların çokluğuyla hem de bu dinarların vezinlerinin yüksekliğiyle kendini gösterir. İlk kesilen dinarların ölçüsü 2,86 grama tekabül ederken Sultan Alaeddin’in Alâi dinarları arasında 5,23 grama ulaşanları dahi vardır.⁴⁰³

Günlük alışverişlerde kullanılan felsler esas olarak anlam itibariyle dirhem’in 1/96’sına tekabül eden bir ölçü birimi olarak bilinmektedir. Bu kadar küçük boyuttaki gümüşün kesilerek piyasada sağlam bir şekilde dolaşması mümkün olmadığından, bu orana denk geldiği varsayılan bakır paralar, herhangi bir ölçüye bağlı kalmaksızın basılarak çarşı ve pazarlarda kullanıma sunulmuştur. Gelecekte Osmanlılar tarafından *mangır* olarak anılacak bu paralar, Ortaçağ İslam dünyasında Latince *follis* kelimesinden türemiş olan

⁴⁰⁰ Şahin, “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Para Basım Faaliyetleri,” s. 131, 133 ve 134.

⁴⁰¹ Ahmet Altıntaş, “Selçuklu Türkiyesinde Para”, *Türkler*, c. 7, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), s. 587; Halil Sahillioğlu, “Dirhem”, *DİA*, c. 9, (İstanbul: TDV, 1994), s. 369.

⁴⁰² Altıntaş, “Selçuklu Türkiyesinde Para”, s. 587.

⁴⁰³ Altıntaş, “Selçuklu Türkiyesinde Para”, s. 586.

fels kelimesi ile bilinirdi. Yalnızca yerel kullanım için üretilen bu sikkeler doğrudan merkez tarafından denetlenmezdi.⁴⁰⁴

Selçuklu piyasalarında kendi kestirdikleri sikkelerin haricinde, komşu ülkelerin paralarının kullanıldığı da bilinmektedir. Abbasî, Mısır ve Halep dinarları,⁴⁰⁵ Bizans solidus, asper ve hyperperusları ve Floransa'nın florileri ile Selçuklu Anadolu'sunda işlem yapılmaktaydı.⁴⁰⁶

Selçuklu pazarlarında ağırlık ölçüsü olarak rıtl, hacim ölçüsü olarak da müd (mudd) yaygın olarak kullanılan ölçü birimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁷ Uzunluk ölçüsü olarak da arşın/gez kullanılmaktaydı.⁴⁰⁸ Diğer İslam ülkelerinde olduğu üzere altın ve dinarlar miskal ile; gümüş ve dirhemler ise *dirhem* ölçü birimiyle ifade edilmekteydi.⁴⁰⁹ Bunlara ek olarak mesela sikkelerin ve değerli taşların ölçülmesinde kırat; kuru meyve ve hububatın ölçümünde kile kullanılmaktaydı.⁴¹⁰ Batman, Türklere ait olduğu bilinen bir ağırlık ölçüsüydü ve XIV. yüzyılda Batı Anadolu'da kullanılmaktaydı. Bir Latin ağırlık ölçü birimi olan kantar da Türkiye Selçukluları tarafından kullanılmıştır.⁴¹¹ Eski bir Pers hacim ölçüsü olan *kafizin* ise yaygın olmasa da XIV. yüzyılda Batı Anadolu'da kullanıldığı bilinmektedir.⁴¹²

⁴⁰⁴ Artuk, “Fels”, s. 309-310; Altıntaş, “Selçuklu Türkiye'sinde Para”, s. 590.

⁴⁰⁵ İbn Bîbî, s. 146.

⁴⁰⁶ Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, s. 223; Yaşar Bedirhan, “Türkiye Selçuklularında Para ve Devletin Para Politikası”, *TOD*, S. 19, (Uşak 2014), s. 314.

⁴⁰⁷ Cengiz Kallek, “Müd”, *DİA*, c. 31, (İstanbul: TDV, 2020), s. 455; Cengiz Kallek, “Rıtl”, *DİA*, c. 35, (İstanbul: TDV, 2008), s. 52.

⁴⁰⁸ İbn Bîbî, s. 62.

⁴⁰⁹ İbn Bîbî, s. 202, 257; Cengiz Kallek, “Miskal”, *DİA*, c. 30, s. 182; Sahillioğlu, “Dirhem”, s. 369.

⁴¹⁰ Cengiz Kallek, “Kile”, *DİA*, c. 25, (Ankara: TDV, 2002), s. 568; Cengiz Kallek “Kırat”, *DİA*, c. 25, (Ankara: TDV, 2002), s. 437.

⁴¹¹ Pegolotti, s. 55; Cengiz Kallek, “Kantar”, *DİA*, c. 24, (İstanbul: TDV, 2001), s. 317.

⁴¹² Pegolotti, s. 306; Cengiz Kallek, “Kafiz”, *DİA*, c. 24, (İstanbul: TDV, 2001), s. 155.

Pegolotti ve el-Ömerî, Anadolu’da kullanılan ölçü birimlerinden bahsetmişlerdir ve bunları çeşitli yerlerle kıyaslayarak hem çağdaşlarını hem de bizi, bu ölçülerin içerikleri hakkında bilgilendirmişlerdir. Resmi olarak belirlenen bir birim olmadığı için, yukarıda ismi verilen ve pek çok yerde kullanılan ölçüler farklılıklar göstermiştir ve bu durum haliyle kafa karışıklığına neden olmuştur.

Pazarlarda, satılan ürünlerin ölçümünde ve satışında bazı usuller benimsendiği görülmektedir. Mesela çuvala konularak tartılan ürünlerde çuvalın darasının alınmadığı bilinmektedir.⁴¹³ Buharin gibi değerli ve işlemeli kumaşlar parça olarak satılmaktaydı. Bu değerli kumaşın içerisinde muhafaza edildiği ahşap sandık da alıcıya karşılıksız olarak verilirdi.⁴¹⁴ Fakat diğer kumaşlar uzunluk hesabıyla yahut tartılarak ölçülmekte ve bu şekilde ücretlendirilmekteydi. Pegolotti’nin *accono* ismiyle belirttiği bu ölçü, Selçuklular ve sonrasında da Osmanlılar tarafından kullanılan endazedir.⁴¹⁵

Arşın, farklı türlere sahip ve metrik sisteme geçtiğimiz XIX. yüzyıla değin yaygın olarak kullanılagelmiş bir ölçü birimidir. Arşın da diğer ölçüler gibi farklılıklar gösteren bir birimdir. Arşının kumaş için kullanılan türüne çarşı arşını ya da *endaze* denilmektedir ve yaklaşık olarak 65 cm’ye tekabül eden bu birim, Pegolotti’nin bahsettiği *accononun* tam karşılığı olmalıdır.⁴¹⁶

Selçuklu hakimiyeti altındaki dönemde Anadolu’da genel bir bolluk dönemi yaşandığı görülmektedir. Selçuklu Anadolu’sundaki bolluk hali XIV. yüzyılda Beylikler Dönemi olarak isimlendirilen dönemde de aynı şekilde tezahür etmiştir. Mezkûr dönem Anadolu’sunu kitabına konu edinen el-Ömerî, bu durumdan sık sık söz etmiştir. Aynı dönemde Anadolu’ya ziyaret gerçekleştiren İbn Battuta da aynı şekilde bu konuya vurgu yapmıştır.

⁴¹³ Pegolotti, s. 34.

⁴¹⁴ Pegolotti, s. 34 ve 58.

⁴¹⁵ Pegolotti, s. 55.

⁴¹⁶ Mehmet Erkal, “Arşın”, *DİA*, c. 3, (İstanbul: TDV, 1991), s. 412; ayrıca bkz. Kubbealtı Lugatı, “Endâze” maddesi: <http://lugatim.com/s/endaze> [Erişim: 18.02.2022]

Yaşanan refah ve ucuzlukta Selçuklu Sultanlarının halkın refahını artıracak tedbirleri büyük oranda etkindir. Şehir hayatı geliştirilmiş ve iyi işleyen bir üretim zinciri kurulmuştu. Yapılan fetihler ülkenin istihsalini artıracak belirli bir plan çerçevesinde düzenlenmiştir ve bu fetihlerden gelen ganimetlerle satılan malların ucuzlamış olduğu göze çarpmaktadır. el-Ömerî de bu konudaki tespitini şöyle aktarmıştır: “*Diyar-ı Rum’da gıda maddelerinin fiyatları ucuzdur. Bunun çeşitli sebepleri vardır: Düşük vergi, bol mera, aktif ticaret ve deniz limanları.*”⁴¹⁷

İbn Bîbî bu bağlantıya ilişkin açık bir örnek vermektedir. 1216 yılında Ermeniler üzerine yapılan Sis seferinde Hancin Kalesi’nin ele geçirilmesiyle “*O kadar ganimet almışlardı ki Kayseri’ye ulaştıklarında orada bir baş inek veya öküzü iki dirheme, beş altı baş koyun bir dirheme, güzel yüzlü bir Ermeni erkek ya da kadın köle elli dirheme kadar düştü.*”⁴¹⁸

İbn Battuta da yukarıda belirtilenlere yakın bir ücreti Kastamonu için zikretmiştir. İbn Battuta, 2’şer dirhem vererek irice bir koyun, kendilerine yetecek kadar ekmek ve bal alabilmişti. Bir dirheme Kastamonu’nun meşhur keşanesinden ve cevizinden almış ve on iki kişi oldukları halde fazlaca yetmişti. Kışın ortasında bir yük odun ise bir dirheme satılmaktaydı. İbn Battuta bu şartlarda Kastamonu’yu kendi gördüğü memleketler arasındaki en ucuz yer olarak işaret etmiştir.⁴¹⁹

Yukarıdaki belirtilen iki önemli aktarım, şüphesiz ki Selçuklu ve sonrasında Beylikler dönemi Anadolu’su için ortalama fiyatları göstermemektedir. Bu meblağlar, kendilerinin de ifade ettiği üzere *çok ucuzdur*. İbn Battuta ile hemen aynı dönemde eserini kaleme alan el-Ömerî, aktarımlarını yalnızca duyduklarına isnat etse de bize aktardıkları daha kapsayıcı ve ortalama olarak kabul edebileceğimiz fiyatlardır. Onun eserinde irice bir koyun en fazla 12 dirhem etmektedir, ki bu da ona göre gayet uygun bir ücrettir. Balın

⁴¹⁷ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 144.

⁴¹⁸ İbn Bîbî, s. 195; Turan, *Türkiye*, s. 336; Fleet, “The Turkish Economy”, s. 251.

⁴¹⁹ İbn Battuta, s. 304.

rıtlı 3 dirhem, bir müd buğday veya arpa 15 dirhem, bir rıtl et 1 dirhem, Denizli’de üretilen birkaç çeşit narın bin tanesi ise bir dirhemdir.⁴²⁰

Anadolu’da kimi ürünler, para etmeyecek kadar ucuzdur. İbn Battuta’ya Kastamonu’da bir köyün buğdayı hibe edilmiştir. Ancak o, satacak kimse bulamadığı için bu ürünü orada kendilerine iştirak eden bir hacıya bırakmak durumunda kalmıştır.⁴²¹ Buna benzer bir durum *Mesâlik*’te de geçmektedir. Anadolu’da yaygın olarak koyun yetiştirilmesi ve hemen herkesin süt sağdığı besili koyunlarının bulunması nedeniyle ülkede özellikle bahar aylarında süt ve süt ürünleri para eder mallar değiller ve kimse de bunlardan para almazdı.⁴²²

Bu dikkat çekici ucuzluk, kimi araştırmacılar tarafından dikkat çekici bir şekilde nakdin yokluğuyla bağdaştırılmıştır.⁴²³ Hem İbn Battuta hem de el-Ömerî, bu dönem Anadolu’da yürürlükte olan paraların değerinin, Mısır ve diğer ülkelere nazaran daha düşük olduğunu zaten beyan etmişlerdi. Ayrıca Beylikler Döneminde para basım faaliyetleri de Selçuklular dönemiyle kıyaslanamayacak kadar düşmüştür. Fakat süt ve buğday gibi kimi ürünlerin tamamen ücretsiz olarak verilmesi durumunda bu ürünlerin istihsalindeki fazlalık göz ardı edilmemelidir.⁴²⁴

Selçuklular genel olarak *bâc* ismini verdikleri vergileri hem esnaftan hem de gümrük noktalarında tüccardan temin etmişlerdir.⁴²⁵ Haçlı müverrihi Willermus Tyrensis’e göre, Selçuklular daha I. Kılıç Arslan zamanından beri çevre ülkelerden ve İstanbul boğazından geçen gemilerden vergi toplamaktaydılar.⁴²⁶

⁴²⁰ el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 144, 158 ve 159.

⁴²¹ İbn Battuta, s. 305.

⁴²² el-Ömerî, *Mesâlik*, s. 145.

⁴²³ Morrisson, “Anadolu’da Üretim ve Ticaret”, s. 92.

⁴²⁴ Turan, *Türk İslam Medeniyeti*, s. 369.

⁴²⁵ Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), s. 16.

⁴²⁶ Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği: Başlangıcından Kudüs’ün Zaptına Kadar*, (çev. Ergin Ayan), (İstanbul: Ötüken, 2016), s. 116; Fleet, “The Turkish Economy”, s. 252.

Vergiler, seleflerinde adet olduğu üzere, Selçuklularda da aynî ve nakdî olmak üzere iki farklı usulde toplanmaktaydı. Aynî vergiler, bilindiği gibi üreticiden bizzat üretilen ürünün bir kısmının devlete intikal edilmesiyle toplanmış olurdu. Çiftçiler ve zanaatkarlar, ekseriyetle 1/40 olarak belirlenmiş bu orana uygun olarak mahsullerini memurlara teslim ederlerdi.⁴²⁷

Nakdî vergiler ise mal yerine sikke olarak devlet hazinesine aktarılmışlardır. Tâcirler ülke giriş çıkışlarında kendilerinden alınan gümrük vergilerini, I. Gıyâseddin Keyhusrev döneminde %2 olarak belirlenen tutarda nakit olarak ödemişlerdir.⁴²⁸ XIII. yüzyıl başında belirlenen bu oran beylikler döneminde de uygulanmakla beraber, zaman zaman %4'e de çıkarılmıştır. Nitekim Pegolotti'ye göre Kıbrıslılar XIV. yüzyılda Antalya'ya giriş çıkışlarda 2 asperlik bir ücret ödemekteydiler.⁴²⁹

Selçuklulardan Kıbrıs'a giden ürünlerden de benzer oranda vergi alındığı, 1236 tarihli Kıbrıs Kralına ait bir belgede de gözlenmektedir. Buna göre satılmak üzere Anadolu'dan Kıbrıs adasına getirilen emtiadan %1 oranında vergi alınacaktı.⁴³⁰ Pegolotti Antalya'da 20 kile/1 müd buğday için 6 asper ödendiğini ifade eder. Fakat hemen ardından bu tutara nakliye, depolama gibi maliyetlerin de dahil olduğunu açıklamaktadır.⁴³¹

Bâc, Selçuklularda kapsayıcı bir terim olmakla birlikte özel olarak pazar vergisi anlamında da kullanılmıştır.⁴³² Bu terim, aynı zamanda, tüccardan alınan vergi için de kullanılmıştı. Nitekim Mevlâna, Muînüddin Süleyman Pervâne'ye yazdığı bir mektupta, aynı zamanda damadı olan tacir Şihâbeddîn'in bâcdan muaf tutulmasını istemişti.⁴³³

⁴²⁷ Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 366.

⁴²⁸ Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, s. 63.

⁴²⁹ Pegolotti, s. 58; Fleet, "The Turkish Economy", s. 253; Baykara, "Toplum ve Ekonomi", s. 366.

⁴³⁰ Turan, *Vesikalar*, s. 118.

⁴³¹ Pegolotti, s. 58; Fleet, "The Turkish Economy", s. 253.

⁴³² Celal Yeniçeri, "Bâc", DİA, c. 4, s. 411.

⁴³³ Mevlâna Celâleddîn, *Mektuplar*, (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), (İstanbul: İnkılâp, 1999), s. 44; Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, s. 64; Merçil, *Meslekler*, s. 188.

Selçuklular, yolların güvenliğini sağlamak üzere *bedrekaciyân* tabir edilen memurlar görevlendirmişlerdi ve bu memurların ücretlerini de *bedreka* isimli vergiler yoluyla sağlamaktaydılar.⁴³⁴ Ticaretle uğraşan Seyid Cemaleddin'e bir menşur verilerek onun *bâc*, *bedreka* ve *cevâz-ı râh* vergilerinden muaf tutulması sağlanmıştı. Ayrıca bu menşur, vergi memurlarının ve *bedrekaciyân*'ın Seyyid Cemâleddin'e iyilikle muamele etmelerini de emretmekteydi.⁴³⁵

Selçuklu vergilerini toplayan memurlar çeşitli isimlerle anılmaktadır. Şehirlerde vergileri toplayan *ığdışler* bu memurlardandır. Fakat ığdışlerin görevlerinin yalnızca vergileri toplamaktan ibaret olmadığı, genel olarak şehirlerdeki ticarî ve mali hayatın düzeninden de sorumlu oldukları ve şehir halkını temsil eden bir konumda bulundukları da burada belirtilmelidir.⁴³⁶ Bu konumlarına uygun biçimde ığdışler şehir yaşamında tacirlerle benzer maddi olanaklara sahip görünmektedir. Bu kıyaslama esasında Menâkıbü'l-Arifin'de geçen bir anlatıya dayanmaktadır. Eflâkî, Mevlânâ'dan naklen; *tacirlerin ile ığdışlerin evlerinin zanaatkarların evlerinden yüksek ve büyük olduğunu* kaydetmiştir.⁴³⁷ Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi büyük şehirlerde *ığdışbaşlar* bulunması, bu oluşumun kendi içinde bir hiyerarşiye ve müesseseseleşmiş bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Yukarıda ticarî hayatın düzeninden sorumlu olduğu ifade edilen bu memurlar, şehirlerine gelen tacirlerle de doğrudan ilgilenmekteydiler.⁴³⁸ Nitekim Mevlâna, Sivas ığdışbaşısının tüccardan vergi toplarken haddi aştığını, bu sefer

⁴³⁴ Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, s. 322-325; Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, s. 18.

⁴³⁵ Turan, *Vesikalar*, s. 54-55; Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair", *IX. Türk Tarih Kongresi: 21-25 Eylül 1981*, c. II, (Ankara: TTK, 1988), s. 690; Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, s. 63.

⁴³⁶ Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî, *Rûsûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il*, (Haz. Cevdet Yakupoğlu ve Namiq Musalı, *Selçuklu İnşa Sanatı: Gunyetü'l Kâtib ve Münîyetü't-Tâlib ve Rûsûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il*), (Ankara: TTK, 2018), s. 156.

⁴³⁷ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Menâkıbü'l-Arifin)*, (çev. Tahsin Yazıcı), (İstanbul: Kabalcı, 2006), s. 224.

⁴³⁸ ığdışlık hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Selçuklu Tarihinde ığdışler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (İstanbul 1985), S. 35, s. 9-27; Tuncer Baykara, "Selçuklular Devrinde ığdışlik ve Kurumu", *Belleten*, c. 60, S. 229, (Ankara 1996), s. 681-693.

II. İzzeddin Keykâvus'a yazdığı bir mektupta dile getirmiş ve İğdişbaşının bu hususta uyarılmasını istemiştir.⁴³⁹

Buna mukabil *bâcdâr*, *bâcbân* terimleri, bâc vergisini toplayan görevlileri ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. *Câbî*, *ummâl* ve *muhassıl* da vergi toplayan memurları ifade eden başka kavramlardır.⁴⁴⁰

Selçuklularda, diğer İslam ülkelerinde de olduğu gibi, çarşı-pazarların denetimi muhtesibin denetimindeydi. Muhtesib, yukarıda anlatılmaya çalışılan sikkelerin, ölçü aletlerinin, fiyatların kısacası çarşı-pazarlarda esnafın ve müşterilerin adilane alışveriş yapabilmeleri için gerekli tüm denetimleri yaparlardı. Muhtesibler kendi içlerinde hiyerarşik bir düzene sahiplerdi ve emirleri altında çalışmakta olan arîf, emin ve reis gibi yardımcılara da sahiplerdi ve denetimlerini bu görevliler aracılığıyla gerçekleştirirlerdi.⁴⁴¹

2.4. Yerli-Yabancı Tâcirler ve Faaliyetleri

Selçuklularda sinai üretim ve mamul ürünlerin satışı, XIII. yüzyıldan itibaren Ahîlik teşkilâtı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Kökeni fütüvvet teşkilatı olan Ahîliğin Selçuklularda tezahür etmesinin ilk adımı I. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında gerçekleşmişti.⁴⁴² Abbasi Halifesi Nâsır-Lidînillah, Sultan Gıyâseddin Keyhusrev ile iletişime geçerek bu teşkilatın Anadolu'da da yayılabilmesi için adım atmıştır. Sultan I. Gıyâseddin'in halefleri I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykûbad, bizzat fütüvvet teşkilatının bir üyesi olmalarıyla Ahîliğin Anadolu'daki tesisi büyük oranda gerçekleştirmiştir.⁴⁴³

⁴³⁹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 138.

⁴⁴⁰ Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, s. 114-115; Kenanoğlu, "Vergi", s. 53.

⁴⁴¹ el-Hôyî, *Rûsûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il*, s. 157; Cengiz Kallek, "Hisbe", c. 18, (İstanbul: TDV, 1998), s.138.

⁴⁴² Köymen, *Büyük Alâeddin Keykubad ve Zamanı*, s. 257.

⁴⁴³ Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 99; Ziya Kazıcı, "Ahîlik", *DİA*, c. 1, (İstanbul: TDV, 1988), s. 540.

Ahîlik teşkilatlanmasının temellerinin atılmasını sağlamak amacıyla Şihabeddin es-Sühreverdî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Evhadüddin-i Kirmanî gibi mutasavvıflar bu süreçte Anadolu'ya gelmişlerdir. Bunlar arasında Şeyh Nasîruddin Mahmûd el-Hûyî yani Ahîliğin Anadolu'daki kurucusu olarak bilinen Ahî Evran da bulunmaktaydı.⁴⁴⁴

Bundan sonra başta Konya olmak üzere büyük şehirlerdeki varlıkları hızla artan ahîler, Selçuklu toplum yaşamında ekin bir yere sahip olmanın yanında siyasi hayatta da sözleri geçen bir konuma gelmişlerdir.⁴⁴⁵ Konya'da Ahî Ahmed Şah adında, şehirdeki ahîlerin lideri olduğu anlaşılan ve *elinin altında binlerce asker ve rindler topluluğu* bulunan bir kişi, Eflâkî'ye göre, Konya'yı Moğol kuşatmasından kurtarmayı başarmıştı.⁴⁴⁶

1243'teki Köseadağ Savaşı'nın ardından Kayseri'yi kuşatan Baycu Noyan'a karşı da ahîler direniş gerçekleştirmişlerdi. Bu esnada debbağlar çarşısının da ismi zikredilmektedir ve bu durumda Ahî teşkilatlanmasının Anadolu'daki kurucusu “debbağ esnafının pîri” olarak tanınan Ahî Evran'ın da bu savunmacılar arasında olduğu zannedilebilir.⁴⁴⁷

Anadolu'ya gelişi 1205 olarak tahmin edilen Ahî Evran umumiyetle Kırşehir ile özdeşleşmişse de Kayseri kuşatmasının yaşandığı esnada ismi geçen debbağlar çarşısı onun öncülüğünde kurulmuş olmalıdır.⁴⁴⁸ XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış ve hakkındaki menkıbelerin *Vilâyetnâme* ismiyle derlendiği Türkmen şeyhi Hacı Bektâş-ı Velî'nin, Ahî Evran ile yakın ilişki kurduğu, bu menkıbelerden anlaşılmaktadır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ KAZICI, “Ahîlik”, s. 540.

⁴⁴⁵ Köymen, *Büyük Alâeddin Keykubad*, s. 258.

⁴⁴⁶ Eflâkî, s. 456.

⁴⁴⁷ İbn Bîbî, s. 502; İlhan Şahin, “Ahî Evran”, *DİA*, c. 1, (İstanbul: TDV, 1988), s. 529.

⁴⁴⁸ Şahin, “Ahî Evran”, s. 529-530.

⁴⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *DİA*, c. 14, (İstanbul: TDV, 1996), s. 455 ve 458; Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, *DİA*, c. 14, (İstanbul: TDV, 1996), s. 471-472.

Vilâyetnâme'ye göre Ahî Evran Kayseri'de yedi çeşit sahtiyan boyamaktaydı fakat daha önce muaf tutulduğu verginin istenmesi üzerine buradan hareketle Kırşehir'e gitmişti.⁴⁵⁰

XIV. yüzyılda gerçekleştirdiği Anadolu seyahati süresince umumiyetle ahî tekkelerinde konaklayan İbn Battuta, bu sınıf hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Konya'da İbn Kalemşâh'ın, Kayseri'de ise Ahî Emir Ali'nin tekkesinde konaklayan seyyah, bu kişilerin misafirperverliklerinden hoşnut kalmıştı. Sivas'a gitmek için yola koyulduğunda ise daha şehrin girişinde iki farklı ahî grubundan kendi dergâhlarında kalmaları için teklif almıştı ve onların kalmayı tercih ettikleri Ahî Bıçakçı, daha sonra elde ettikleri *başarı* neticesinde diğerlerine “caka” satmıştı.⁴⁵¹ İbn Battuta'nın bu anlatısına göre, büyük şehirlerde birden fazla bulunan ahî grupları bir nevi rekabet halindeydi.

İlerleyen dönemde Selçuklu yönetiminin peyderpey zayıflamasıyla beraber, ahîlerin zaman zaman siyasi otoriteleri tehdit eder bir konuma geldikleri gözlenir. Eflâkî'ye göre, Konya'da Mustafa isimli bir ahî, toplumdaki saygınlığı ve muhtemelen teşkilat içindeki rütbesi arttıkça halka zulmeden bir tavır takınmaya başlamış ve anlaşılan yapılan uyarılar da bu tutumunu değiştirmeye yetmemişti ki Karamanoğlu Yahşi Han da bu ahî üzerine yürüyerek onu öldürmek -bertaraf etmek- zorunda kalmıştı.⁴⁵²

İbn Battuta ise şehirde kadının olmaması halinde ahîlerin idareci konumuna geçerek şehri yönettiğini ifade etmektedir. Ona göre bu insanlar hükümdar gibi hareket etmekteydi.⁴⁵³ Ahîlerin toplumsal yaşamda şehre gelen yabancıların konaklamasında görev üstlendikleri anlaşıyor. Buna ek olarak onlara yiyecek temin etme ve

⁴⁵⁰ *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-nâme”*, (haz. Abdülbâki Gölpınarlı), (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2019), s. 51.

⁴⁵¹ İbn Battuta, s. 285-286.

⁴⁵² Eflâkî, s. 612.

⁴⁵³ İbn Battuta, s. 285; Köymen, “Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası”, s. 617.

güvenliklerini sağlama gibi sorumlulukları üstlerine aldıkları yine İbn Battuta'nın Ahîlik hakkında söylediklerindendir.⁴⁵⁴

Selçuklu piyasasında Ahîler şehir içlerindeki alım satımı gerçekleştirirken tâcirler ise hem şehirlerarası hem de ülkeler arasındaki alım satım ile ilgileniyorlardı. Selçuklu tâcirleri Suriye, Irak ve Mısır gibi İslam ülkeleri ile İstanbul ve Kuzey Karadeniz'de Kırım'a giderek buralarda alışveriş yapmaktaydılar. Venedikliler ile yapılan antlaşmada *mütekabiliyet* yani karşılıklılık ilkesi benimsenmesi, Türk tüccarının da İtalya'da ticaret faaliyetleriyle meşguliyetini düşündürebilir.

Kösedağ Savaşı'ndan sonra, 1253 yılında İstanbul'dan Suğdak'a giden Wilhem von Rubruk, bu kentin ticarî öneminden bahsederken, “*Türkiye'den tâcirler gelir ve kuzeye doğru seyahat etmek isterler*” diyerek Selçuklu tüccarının Karadeniz'in kuzeyindeki etkinliğine işaret eder.⁴⁵⁵

1204-1211 yılları arasında Anadolu'da bulunduğu tahmin edilen mutasavvıf Evhadüddîn-i Kirmânî'ye, tâcir olan bir müridi gelmiş ve oğlunun da tâcir olmak istediğini söylemiş ve ondan, tehlikelerle dolu bu işten oğlunu vazgeçirmesini istemişti. Fakat Evhadüddîn-i Kirmânî gencin önünü kesmemelerini tembihleyince tâcir baba beraberinde yedi balya kumaşla birlikte oğlunu İstanbul'a göndererek ticaret yapması için yolunu açmıştı.⁴⁵⁶

Selçuklu tüccarının ticarî faaliyetlerinin Suriye'ye de ulaştığını, Memlûk tarihçilerinin Suriye'ye giden Selçuklu tüccarının 1274'te Göynük'te Ermeni kralı tarafından saldırıya uğradığına ilişkin kayıtlarından anlamaktayız.⁴⁵⁷ Aynı kaynakta saldırının akabinde

⁴⁵⁴ İbn Battuta, s. 275.

⁴⁵⁵ Rubruk, s. 36.

⁴⁵⁶ Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, (İstanbul: Kardelen Yay., 2005), s. 182-183; Nihat Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, *DİA*, c. 11, (İstanbul: TDV, 1995), s.519; Merçil, *Meslekler*, s. 188.

⁴⁵⁷ İbn Şeddâd, *Baypars Tarihi: al-Melik al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, (çev. M. Şerefüddin Yaltkaya), (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), s. 145-146; İbn Abdüzzâhir,

Baybars'ın 1275'te Kilikya'ya girmesi ve Sis, Tarsus ve Adana'yı zapt etmesinden de anlaşılacağı üzere Selçuklular ile Memlûkler arasındaki ticaret, Memlûkler açısından da önemli bir yere sahiptir.⁴⁵⁸

Yine Eflâkî'nin anlatımına göre, dönemin varlıklı isimlerinden olduğu anlaşılan Hoca Mecdeddin, mallarının ticaretini daha küçük ölçekli tâcirler aracılığıyla yaptırmaktadır. Onun adına ticaret yapan bu tüccar Karamanlı Türkmenler tarafından saldırıya uğramış ve Hoca Mecdeddin'in 50 bin dirhem değerindeki kumaşı yağma edilmişti. Onun bu zararı Karamanoğlu Mehmed Bay tarafından tazmin edilmiştir.⁴⁵⁹

Menâkıbu'l-Ârifin'de geçen bir başka hikâye, *Frengistan'da* bulunan Tebrizli bir tâcirin varlığıdır.⁴⁶⁰ Bu anlatı, menkıbe hüviyetinde olması dolayısıyla kesin doğru kabul edilebilecek bir konumda değildir. Üstelik bahsi geçen tâcir Selçuklu vatandaşı da değildir. Ancak yine de Doğulu tüccarın Avrupa'daki varlığına zayıf da olsa örneklik teşkil etmesi bakımından önemlidir.

Aşağıda üzerinde durulacak olan, bilhassa İtalyanların Anadolu içlerindeki etkin ticarî faaliyetlerinin, Selçuklu tacirlerinin uluslararası mecradaki ticaretlerini kısıtladığı görülmektedir.⁴⁶¹ Venedik ve Cenevizli tüccarın Selçuklu ülkesindeki varlıklarına ilişkin çeşitli anlatımlar bulunmasına karşın, Müslüman ve Türk tâcirlerin bilhassa Avrupa'daki varlıklarına dair açık kanıtlar bulunmamaktadır. Yine de yukarıda Eflâkî'ye dayanarak aktarılan Frengistan'daki Tebrizli tâcir ve Venediklilerle yapılan ticaret anlaşmasında vurgulanan *hakların mütekalibiyeti* ibaresi, Selçuklu tüccarının da Venedik'te ticaret yapabileceğine dair bir işaret olarak kabul edilebilir.

Kâtibinin Gözünden Sultân Baybars (er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîret el-Melik ez-Zâhir), (çev. Aydın Usta), (İstanbul: Yeditepe, 2021), s. 313.

⁴⁵⁸ Osman Turan, “Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”, s. 151; Keleş, *Bahrî Memlûkler*, s. 274.

⁴⁵⁹ Eflâkî, s. 379-380; Turan, *Türkiye*, s. 532.

⁴⁶⁰ Eflâkî, s. 129.

⁴⁶¹ Morisson, “Anadolu'da Üretim ve Ticaret”, s. 91.

Neticede tüm bu nedenler, yani gerek Anadolu'nun coğrafi konumu ve gerekse de Selçuklu sultanlarının ticarî faaliyetleri artırmaya yönelik sistematik faaliyetleri bilinen dünyanın her yerinden pek çok tüccarı buraya çekmişti. Selçukluların tüccarı himaye eden politikaları sonucunda, Alâeddin Keykûbad devrinde bazı yabancı tâcirler Selçuk ülkesine gelerek Sultan'dan yardım istemişlerdi. Bu tüccardan ilki Hazar geçidinde mallarını kaybetmişti. İkincisi ise Halep'ten Anadolu'ya gelirken Kilikya Ermenilerinin saldırısına uğramış ve bunun sonucunda tüm emvalini kaybetmişti. Sonuncusu ise Antalya yerlilerindendi ve Mısır'a ulaşmak üzere denize açıldıklarında Latinlerin saldırılarına uğramışlardı.⁴⁶² İbn Bîbî'nin bu kaydında, Selçuklu ülkesinin dünyanın dört bir yanıyla ticarî temas halinde bulunduğu dair sembolik bir anlatım bulunduğu da gözlenmektedir. Nitekim Sultan Alâeddin, tacirlerin zararlarını ikame ederek vakit kaybetmeksizin bahsi geçen bölgelere ordular göndermiştir.

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere Venedik ve Cenevizli tüccarlar da Anadolu'da etkin bir ticaret ağı kurmuşlardı. İtalyan tüccarların bu bölgede XIII. yüzyılda başlayan ticarî faaliyetleri, XIV. yüzyılda Beylikler Döneminde ve sonrasında Osmanlı Devleti yönetiminde de devam etmiştir. XIII. yüzyılın ortasında Anadolu'da bulunan Wilhelm von Rubruk, Selçuklu ülkesinde önemli bir ticarî mal olan şap ticaretini ortaklaşa yürüten Venedikli ve Cenevizli iki tüccar hakkında önemli bilgiler aktardığı daha önce şap bahsinde ifade edilmişti. Bu anlatıya göre Nicolaus de Santo Siro isimli Cenevizli ve Bonifatius de Molendino isimli Venedikli ortaklar şap ticaretinin tekeline ellerinde bulundurmaktaydı.⁴⁶³ Aynı kaynak, Suğdak kentinde Rusya'dan ve diğer kuzey ülkelerinden tâcirlerin bulunduğunu ve bunların, beraberlerindeki değerli kürkleri satmak üzere Türkiye'ye gittiklerini aktarır.⁴⁶⁴ Bu tâcirler mallarını, Sivas ve Yabanlu Pazarı'nda satıyor olmalıydılar.⁴⁶⁵

⁴⁶² İbn Bîbî, s. 318-319.

⁴⁶³ Rubruk, s. 191.

⁴⁶⁴ Rubruk, s. 36.

⁴⁶⁵ Merçil, *Meslekler*, s. 61.

Tüccarlar Anadolu'ya, Akdeniz'de Antalya ve Alanya ile Karadeniz'de Sinop ve Samsun limanları üzerinden gelmekteydiler. Fakat Selçukluların siyaseten zayıfladıkları XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Ermeni Krallığının hakimiyetinde bulunan ve Adana'nın güneydoğusunda yer alan Ayas/Yumurtalık limanı da ticaret kervanlarının hareket güzergâhına dahil olmuştur.⁴⁶⁶ Nitekim muhtemelen buradan Anadolu'ya çıkmış ve Kilikya üzerinden Selçuklu ülkesine doğru gitmekte olan ve Hristiyanlara ait olduğu belirtilen büyük bir ticaret kafilesi, Ereğli'de 300 Türkmen atlısının saldırısına uğrayarak yağmalanmıştı.⁴⁶⁷

Selçuklu ülkesinde İranlı, bilhassa Tebrizli tüccarın varlığı XIV. yüzyılın mühim eseri Menâkıbü'l-Ârifin'de geçmektedir.⁴⁶⁸ Bu tâcirlerden birinin ismi Altunaba Vakfiyesinde de zikredilmektedir.⁴⁶⁹ Tebriz'in ticaret yolları üzerinde önemli bir merkez olduğundan daha önce çeşitli sebeplerle bahsedilmişti. Dolayısıyla Anadolu'nun Konya, Kayseri, Sivas gibi önemli ticaret şehirlerinde Tebrizli tüccara sıklıkla rastlanması olağan bir durumdu. Bunun yanı sıra Şam ve Musullu, İskenderiyeli tüccarın da Anadolu'ya yoğun bir ilgisi olduğu gözlenmektedir.⁴⁷⁰

Alâeddin Keykûbad döneminde Şemseddin Ömer Kazvinî Anadolu'ya gelerek burada ticaretle uğraşmıştır. Buradan aldığı kumaşları Moğol Hanı Ögedey'in sarayına satan tâcir, bu ticaretiyle epey kâr elde etmişti ve bu sırada Han'ın güvenini de kazanmış

⁴⁶⁶ Turan, “Selçuk Kervansarayları”, s. 108; Polat, “Selçuklular ve Beylikler Dönemi Türkiyesinde Ticaret”, s. 369.

⁴⁶⁷ Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, c. II, (İng. Çev. Ernest A. Wallis Bugde, Türkçe Çev. Ömer Rıza Doğrul), (Ankara: TTK, 1999), s. 595-596; Turan, “Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”, s. 150; Bahattin Keleş, *Bahrî Memlûkler: İktisadî ve Ticarî Hayat*, (İstanbul: Siyer Yay., 2018), s. 273.

⁴⁶⁸ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev. Tahsin Yazıcı), (İstanbul: Kabalcı Yay., 2020), s. 127 vd.

⁴⁶⁹ Osman Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri I.: Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyyesi ve Hayatı”, *Belleten*, c. 11, S. 42, (Ankara 1947), s. 224.

⁴⁷⁰ İbn Battuta, s. 274.

olacak ki Ögedey Han onu Sultan Alâeddin'e gitmesi üzere elçi olarak vazifelendirmişti.⁴⁷¹

Kaynaklarda yer alan bu çeşitli örnekler göstermektedir ki, Selçuklu hâkimiyeti altındaki Anadolu her anlamda canlı bir toplumsal yaşama sahne olmuştur. Bu canlılık yalnızca Selçuklu tebaasını değil, başka coğrafyaların insanlarını da kendisine çekmiştir. Böylece Anadolu bilhassa tâcirler için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Burayı hem bir pazar hem de güvenli bir güzergâh olarak gören ticaret erbablarının yolları buradaki merkezlerde birleşmiştir.

⁴⁷¹ İbn Bibi, s. 437-438; Merçil, *Meslekler*, s. 189.

SONUÇ

Selçukluların sevk ve idaresinde konar-göçer Oğuz-Türkmen kitlelerinin Anadolu'yu yurt tutmaya başladıkları XI. yüzyıldan önce, Anadolu Yarımadası merkezi konumuna ve tüm jeopolitik niteliklerine rağmen bir hayli nüfus kaybedip yer yer ıssız bir coğrafya haline gelmiş idi. Bizans İmparatorluğu'nun Sâsânîler ve Müslüman Araplar ile girdiği mücadelelerin bir sonucu olan bu durum mezkûr devletin X. yüzyıl itibariyle bir toparlanma sürecine girmesine rağmen gelişmelerin etkisinin Anadolu'nun taşıdığı potansiyeli ortaya çıkaracak ölçüde olmadığı anlaşılmaktadır.

Selçukluların gelişlerini takip eden süreçte ise bilhassa Myriocephalon Savaşı'nın (17 Eylül 1176) akabinde, Anadolu Yarımadası ilmî, medenî vb. konularda hızla yükselişe geçmiştir. Bu yükselişte, coğrafi şartlarla birlikte, Selçuklu Sultanlarının politikalarını bu koşulları en iyi şekilde analiz ederek belirlemeleri de etkili olmuştur. Meselâ Selçukluların komşularıyla ticarî ilişkiler sürdürdükleri yollardaki güvenliği tehdit eden ve ticarete engel olan Kilikya Ermenileri ile Trabzon Rumları üzerine seferler düzenleyerek onları kendilerine tâbî kılmışlardır.

Selçuklular bu yükselişin temini için öncelikle ülkenin genelindeki güvenliği sağlamak yoluna gitmişlerdir. Bu amaçla ana yollar üzerinde kervansaraylar inşa edilmiştir. Çalışmada ele alınan Konya, Kayseri ve Sivas güzergâhında 17 adet kervansaray ve kervansaray kalıntısı tespit edilmiştir. İbn Bîbî, Aksarâyî gibi Selçuklu kaynaklarında isimleri zikredilen Hoca Mesud Kervansarayı, Latif Kervansarayı, Pervâne Ribatı gibi pek çok kervansarayın yeri, daha önce yapılan çalışmalar ile tespit edilmişti. Ancak yerleri tespit edilemeyen Lala Kervansarayı ile Sünnetli Han'ın yerleri için bazı önermeler çalışma içinde sunulmuştur. Fakat yine kaynakların zikrettiği Dîh-i Sûra Han için bir tahmin yürütülememiştir. Buna karşın Lala Kervansarayı'nın Sivas'ın Hanlı isimli köyünde olabileceği tahmin edilmiştir. Kayseri ile Ankara arasında yer aldığını İbn Bîbî'den öğrendiğimiz Sünnetli Kervansarayı'nın ise 2018 tarihli bir makale ile varlığı duyurulan, Suvermez Kervansarayı olabileceği öne sürülmüştür.

Günümüzde Konya ile Kayseri güzergâhında 14 adet kervansaray bulunmaktadır. Bu kervansarayların arası zaman zaman 6 km gibi oldukça yakın bir mesafeye düşmektedir. Kayseri ile Sivas arasında ise yalnızca 3 adet kervansaray bulunsa da Selçuklu dönemi kaynaklarında bu güzergâhta 24 adet kervansarayın mevcut olduğu kaydedilmiştir. Bu sayı, bahse konu kervansarayların aralarında takribi 8 km'lik mesafenin oluşacağı da öngörüldüğünde mümkün görünmektedir. Kaldı ki bu 8 km'lik mesafe, yolun bir önceki kısmı olan Konya-Kayseri yolundaki menziller arasındaki mesafeyle de örtüşmektedir. Kervansarayların bu kadar yakın mesafelerde inşa edilişi, yolun kalabalık ve kervansarayların misafir edebileceği yolcu kapasitesinin sınırlı olmasıyla ilişkilidir.

Selçuklular bu inşa faaliyetlerinin getirdiği güven ortamına istinaden ticaretle meşgul olan yerli ve yabancı tâcirlerle çeşitli teşvikler vermişler, gümrük vergilerini düşürmüşler, ayrıca onların mallarını kendi güvenceleri altına almışlardır. Bu sayede uluslararası ticarete yer edinen Selçuklular; Arap, Farisi, İtalyan, Frank, Rus, Bulgar, Kıpçak gibi farklı kökenlere sahip tâcirlerle ev sahipliği yapmıştır. Bu süreçte Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki liman kentlerini de kontrolleri altına alarak ülkelerini denizlerde faaliyet gösteren bir konuma ulaştıran Sultanlar sayesinde Anadolu yolları her geçen gün daha işlek bir hal almıştır.

Selçukluların ticareti geliştirmeye yönelik faaliyetleri esasında Sultan İzzeddin II. Kılıç Arslan zamanında başlamıştır. Onun 1182 yılında Antalya'yı fetih teşebbüsü, başarısız olmuş olsa da Selçukluların ticaret limanlarına hâkim olmaya yönelik ilk adımlarından biri olması sebebiyle önem arz etmektedir. Bundan sonra Sultanlar hem yaptıkları seferler hem de kurdukları diplomatik temaslarla ticaretin gelişmesine katkıda bulunmaya devam etmişlerdir. Meselâ Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in Kıbrıs Kralı ve Sultan I. Alâeddin Keykûbad'ın da Venedikliler ile yaptıkları ticaret antlaşmaları, bu ülkeler başta olmak üzere, farklı coğrafyalardan tâcirleri Anadolu Yarımadası'na çekmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Selçuklu öncesinde Anadolu şehirleri, oldukça dar bir alana sıkışmış şekilde kale şehir görünümündeydi. Selçukluların gelişleriyle artan nüfus

ve alınan güvenlik tedbirleri sayesinde canlanan şehir hayatı, Doğu'dan gelen sürekli göçler vesilesiyle gelişimini her geçen gün devam ettirmiştir. Moğolların Ön Asya'daki faaliyetleri nedeniyle yurtlarını terk eden Türkmenler ve bazı İranî grupların, kitleler halinde Anadolu'ya muhaceretleri, yarımada şehirlerindeki canlanmayı artırarak devam ettirmiştir.

Göçerler arasında elbette tâcirler ve diğer sanat erbabından kimseler de olmalıdır. Nitekim Tebrizli tâcir olgusu dönem eserlerinde yer almaktadır. Bu tâcirler de Selçukluların aktif ticarî faaliyetleri dolayısıyla Anadolu Yarımadası'nı tercih etmiş olmalıdırlar. Fakat buradaki etkileşimin karşılıklılığı nazar-ı dikkate alınmalıdır. Bu göçler yalnızca muhacirlere değil, aynı zamanda Selçuklu şehir yaşantısına da katkı sağlamıştır. Ancak bu göçler neticesinde şehirlerde bir etnik değişim de göze çarpmaktadır. Göç eden Farsi unsurların yoğunlaşmaları sonucunda şehirlerde Farsça kullanımı artırmıştır. Göç eden Türkmen unsurlar ise memleketteki halı dokuma sanayiinde hissedilir bir gelişmeye vesile olmuşlardır. Bu zanaat dalı, Selçukluların ihraç ürünleri arasında en değerlilerini meydana getirmiştir.

Moğolların 1243 yılında Anadolu'ya resmen girmeleri ise şehirlerdeki değişimi belirgin bir biçimde meydana çıkarmıştır. Bu dönemden itibaren ülkedeki ağırlık merkezlerinde değişimler ve kaymalar meydana gelmiştir. Sivas ve Kayseri'nin ekonomik açıdan Konya'ya nazaran ağırlık kazanmaları Moğol tahakkümü ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu dönemden itibaren Konya, siyasi merkez olarak kalmasının yanında daha çok bir ilim ve tasavvuf merkezi olarak görünür olmuştur. Asya genelindeki Moğol egemenliğinin neticesinde ortaya çıkan ticarî ve ekonomik bütünlüğün etkisiyle, Kayseri ve Sivas şehirleri ticaret hacimlerini genişletmişler ve Anadolu'da birer ekonomik merkez olarak zuhur etmişlerdir. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Moğollar tarafından katledildiği 1277 yılına değin sürecin bu şekilde işlediği, bu tarihten itibaren ise Konya ve Kayseri'nin düşüşe geçtiği gözlenmektedir. Sivas'ın gerek gelir ve gerekse ticarî faaliyetler nezdinde zirve dönemini yaşadığı bu tarihlerde Konya ve Kayseri, kuzey-güney yönlü hareket eden ticaret kervanlarının durak noktası dahi olmaz hale gelmiştir.

Moğolların istilasý süresince bilhassa ekonomik anlamda zorlanan Konya ve Kayseri, Selçukluların fiili hakimiyetlerini kaybettikleri süreçte siyasî çekişmelere de sahne olarak iyice yıpranmışlardır. Parçalanmış bir siyasi yapı içerisinde Anadolu Beylikleri'nin mücadele alanları haline gelen şehirler, daha sonra 1400-1402 yıllarında Emîr Timur'un istilasına uğramışlardır. Bu istiladan en büyük zararı gören Sivas'ın hayli tahrip olduğu bilinmektedir. XV. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından Anadolu'da sağlanan sükûnet, pek tabii ki söz konusu şehirlerin toparlanmaları için bir fırsat olmuştur. Selçuklular zamanında yaşadıkları o parlak yılların izlerini bugün dahi taşıyan bu Orta Anadolu kentleri takip eden yıllarda o seviyeye bir daha ulaşamamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

Abü'l-Hasan Ali b. Abi Bakr al-Harawi. *Kitâbü'l-İşârat ila Ma'rifeti'z-Ziyârât (Guide des Lieux de Pelerinage)*. Fransızcadan Çeviren Janinne Sourdel-Thomine. Damascus: Institut Français de Damas, 1957.

ACUN, Fatma. “Şebinkarahisar.” *DİA*. c. 38. İstanbul: TDV, 2010: 393-395.

Ahmed Eflâkî. *Menâkıbü'l-Arifîn (Ariflerin Menkıbeleri)*. Çeviren Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı, 2006.

AĞIRAKÇA, Ahmet. “Müneccimbaşı, Ahmed Dede.” *DİA*. c. 32. İstanbul: TDV, 2006: 4-6.

AKA, Ali Sabri. “Konya Şehrinin Kuruluş ve Gelişimini Etkileyen Coğrafi Faktörler”. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2007.

AKA, İsmail. “Aksarâyî, Kerîmüddin.” *DİA*. c. 2. İstanbul: TDV, 1989: 293.

AKŞİT, Ahmet. “Türkiye Selçukluları Devrinde Kayseri Şehri.” Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, 1996.

el-ALEVÎ, Abdülaziz. “İbn Fazlullah el-Ömerî.” *DİA*. c. 19. İstanbul: TDV, 1999: 483-484.

ALPTEKİN, Coşkun. “Selçuklular Döneminde Kayseri.” *Selçuklu ve Atabeglikler Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Haz. Osman G. Özgüdenli. İstanbul: Yeditepe, 2021: 153-159.

ALTINTAŞ, Ahmet. “Selçuklu Türkiyesinde Para.” *Türkler Ansiklopedisi*. c. 7. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002: 386-392.

ALTUN, Ara. “Altınapa Hanı.” *DİA*. c. 2. İstanbul: TDV, 1989: 541.

ARITAN, Ahmet Saim. “Türk Deri İşlemeciliği Bağlamında Türk Cild San’atı.” 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildirileri*. c. 1, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008: 121-136.

ARTUK, İbrahim. “Fels.” *DİA*. c. 12. İstanbul: TDV, 1995: 309-311.

ASLANAPA, Oktay ve Ernst Diez. *Türk Sanatı*. İstanbul: İÜEF Yay, 1955.

ATA, Ramazan. “Osman Turan’a Göre Anadolu Selçuklu Devleti Zamanında Aksaray.” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. c. 15. S. 57 (2016): 568-578.

ATALAY, İbrahim. *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1982.

ATEŞ, Erhan. “Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184-1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları.” *TİD*, c. 32, S. 2 (2017): 363-390.

AVCI, Oğulcan. “Anadolu Selçuklu Devleti Adamlarının Yaptırdıkları Kervansaraylar.” Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, 2016.

AZAMAT, Nihat. “Evhadüddîn-i Kirmânî.” *DİA*. c. 11. İstanbul: TDV, 1995: 518-520.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî. *Bezm u Rezm: Eğlence ve Savaş*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2014.

BAKIR, Abdülhalik “Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi.” *Belleten*, c. 64, S. 241. Ankara: TTK, 2000: 749-826.

BAŞ, Ali. “Obruk Hanı.” *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. ed. Hakkı Acun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 347-357.

BAYKARA, Tuncer. *Türkiye Selçuklular Devrinde Konya*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

BAYKARA, Tuncer. “Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair.” *IX. Türk Tarih Kongresi: 21-25 Eylül 1981*. c. 2. Ankara: TTK, 1988: 687-695.

BAYKARA, Tuncer. “Selçuklular Devrinde İğdişlik ve Kurumu.” *Belleten*, c. 60, S. 229. Ankara: TTK, 1996: 681-693.

BAYKARA, Tuncer. “Konya.” *DİA*. c. 26. İstanbul: TDV, 2002: 182-187.

BAYKARA, Tuncer. *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.

BAYKARA, Tuncer. “Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi.” *Türkler Ansiklopedisi*. c. 7. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002 :323-357.

BAYRAM, Mikâil. *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*. İstanbul: Kardelen Yayınları, 2005.

BAYRAM, Sadi ve Ahmet Hamdi Karabacak. “Sahib Ata Fahrü'd-Din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri.” *Vakıflar Dergisi*, S. 13. Ankara (1981): 21-69.

BEDİRHAN, Yaşar. “Türkiye Selçuklularında Para ve Devletin Para Politikası.” *TOD*, S. 19. (2014): 307-327.

Bertranron de la Broquiere. *Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*. Çeviren İlhan Arda. İstanbul: Eren Yayınları, 2000.

BEYDİLLİ, Kemal. “Moltke, Helmuth von.” *DİA*. c. 30. İstanbul: TDV, 2005: 267-268.

BLESSİNG, Patricia. *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası: Rum Diyarında İslami Mimari, 1240-1330*. İstanbul: KÜY, 2018.

BOZKURT, Nahide. *Abbâsîler (750-1258)*. İstanbul: İSAM, 2017.

BOZKURTOĞLU ÖZCAN, Özge. “Lusignanlar Döneminde Kıbrıs-Antalya İlişkileri (1192-1489).” Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, 2017.

BRYER, A. A. M. “The Question of Byzantine Mines in the Pontos: Chalybian Iron, Chaldian Silver, Koloneian Alum and the Mummy of Cheriana.”, *Anatolian Studies*, vol. 32. (1982): 133-150.

CAHEN, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çeviren Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

CAHEN, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. Çeviren Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.

CHEYNET, Jean-Claude. “Bizans Savunmada: Sınırların Sabitlenmesi (VII. yüzyıldan IX. yüzyıla).” *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*. c. 2. ed. Jean-Claude Cheynet. Çev. Aslı Bilge. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018: 21-80.

ÇAKIROĞLU, Hülya. “Müferricü’l-Kurub’a Göre Selahaddîn Eyyûbî Sonrası ve El-Melikü’l-Âdil Dönemi (H.590-615/M.1194-1218).” Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2008.

ÇAVUŞDERE, Serdar. *Venedik, Papalık ve Türkler: 1243-1353*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.

ÇETİNEL, Hasan. “El-Mağribî’nin Kitâb El-Coğrafya’sından Anadolu’ya Dair Anekdotlar.” *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 48. (2019): 581-588.

ÇORAĞAN KARAKAYA, Nilay. “Kayseri’deki Roma ve Bizans Dönemi Eserleri.” *Erciyes’in Rüyası: Kayseri*. haz. Filiz Özdem. İstanbul: YKY, 2013: 61-113.

ÇULPAN, Cevdet. *Türk Taş Köprüleri*. Ankara: TTK, 1972.

DEMİREL, Ömer. “Sivas.” *DİA*. c. 37. İstanbul: TDV, 2009: 278-282.

DENİZ, Bekir. “Ağzıkara Han.” *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. ed. Hakkı Acun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 321-345.

DENİZ, Bekir. “Alay Han.” *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. ed. Hakkı Acun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 51-75.

DENİZ, Bekir. “Aksaray Kalesi.” *Selçuklu Medeniyetleri Araştırma Dergisi*. S. 2. Konya, (2017): 225-256.

DURSUN Şükrü ve Remzi Duran, “Anadolu Selçukluları Dönemi Konya Ticaret Yolları.” *Yeni İpekyolu Dergisi Özel Sayısı Konya Kitabı XVI: Konya Ticaret Tarihi*. c. 1. (2018): 127-146.

DURSUN, Şükrü. “Anadolu Selçuklu Dönemi Avanos-Kayseri Kervan Yolunda Bir Durak Noktası: Suvermez Kervansarayı, Mescidi ve Sarnıçları.” *International Journal of History*. c. 10. S. 4. (2018): 37-57.

DURUKAN, Aynur. “Aksaray Sultan Hanı.” *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. ed. Hakkı Acun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 141-159.

Ebü'l-Fidâ. *Takvîmü'l-Büldân (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası)*. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.

EĞRİ, Mehmet. “Aksaray Kent Coğrafyası.” Yüksek Lisans Tezi. Aksaray Üniversitesi, 2013.

ERAVŞAR, Osman. *Yolların Tanıkları Anadolu Selçuklu Hanları*. Eskişehir: T.C. Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2017.

ERDMANN, Kurt. *Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts: Erster Teil*. Berlin: Verlag Gebr Mann, 1961.

ERKAL, Mehmet. “Arşın.” *DİA*. c. 3. İstanbul: TDV, 1991: 411-413.

ERTUĞRUL, Özkan. “Gökmedrese.” *DİA*. c. 14. İstanbul: TDV, 1994: 138-139.

ERYAVUZ, Şebnem. “Kervansaray.” *DİA*. c. 25. Ankara: TDV, 2002: 299-302.

ESKİKURT, Adnan. “Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları.” *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 33. (2014): 15-40.

ESKİKURT, Adnan ve Mehmet Akif Ceylan. *Selçuklu-Bizans Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Myriokephalon Zaferi, Konya-Bağırsak Boğazı-Miryokephalon 17 Eylül 1176*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.

ESKİKURT, Adnan. “Kubâdâbâd Sarayı’nın İnşasında Rol Oynayan Tesirlere Dair Genel Bir Değerlendirme.” *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler*. c. 2. (2021): 104-127.

ESKİKURT, Adnan. “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Kent Yerleşmeleri ve Çevre.” *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir*. İstanbul: 2015: 55-65.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya- Kayseri- Antakya- Şam- Urfa- Maraş- Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. c. 3. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

EYİCE, Semavi. “Konya’nın Alâeddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Âit Bir Eser: Eflâtun Mescidi.” *Sanat Tarihi Yıllığı*. c. 4. (1971): 269-302.

EYİCE, Semavi. “Akbaş Hanı.” *DİA*. c. 2. İstanbul: TDV, 1989: 222.

FLEET, Kate. *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004: 227-265.

FLEET, Kate. “The Turkish Economy, 1071-1453”, *The Cambridge History of Turkey: Vol. 1 Byzantium to Turkey, 1071-1453*. ed. Kate Fleet. New York: Cambridge University Press, 2019.

GORDLEVSKİ, Vladimir. *Anadolu Selçuklu Devleti*. Çeviren Azer Yaran. Ankara: Onur Yay., 1988.

GÖKSOY, İsmail Hakkı. “Eğirdirli Seyyah Karçınzade Süleyman Şükrü: Hayatı, Seyahati ve Eserleri.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 39, (2017): 9-39.

GÖRÜR, Muhammet. “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu.” *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. ed. Hakkı Acun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 473-531.

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*. Çeviren Ömer Rıza Doğrul. c. 2. Ankara: TTK, 1987.

GÜNEŞ, Cüneyt. *Bizans Anadolu'sunda Askeri ve İdari Bir Sistem: Thema Sistemi*. Ankara: TTK, 2021.

Hacı Bektâş-ı Velî, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-nâme.”* haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp, 2019.

HACIGÖKMEN, Mehmet Ali. “I. Alaeddin Keykubat’ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma.” *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, c. 2, S. 1 (2012): 121-130.

HAFNER, Franz. “Son Beş Bin Yıl İçerisinde Anadolu’da Orman Durumu.” Çeviren Refik Baş. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, c. 18. S. 2 (1968): 211-224.

Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvînî. *Nüzhetü'l-Kulûb*. İngilizce Çeviren G. Le Strange. Leiden: E. J. Brill, 1919.

HEYD, Wilhelm. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Çeviren Enver Ziya Karal. Ankara: TTK, 1975.

HEYET. *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*, Kayseri: TC. Kayseri Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009.

HEYET. 1972 *Rasat Yıllığı*. Ankara: DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, 1973.

Hasan b. Abdülmü'min el-Hôyî, *Selçuklu İnşa Sanatı: Gunyetü'l Kâtib ve Münyetü't-Tâlib ve Rûsûmu'r-Resâ'il ve Nücûmu'l-Fezâ'il*. haz. Cevdet Yakupoğlu ve Namiq Musalı. Ankara: TTK, 2018.

Ioannes Kinnamos. *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı*. yay. haz. Işın Demirkent. Ankara: TTK, 2001.

İbn Abdüzzâhir. *Kâtibinin Gözünden Sultân Baybars (er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîret el-Melik ez-Zâhir)*, Çeviren Aydın Usta, İstanbul: Yeditepe, 2021.

İbn Battûta. *İbn Battuta Seyahatnamesi*. Çeviren A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

İbn Bîbî. *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme) II. Tercüme*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2020.

İbn Hurdâzbih. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik (Yollar ve Ülkeler Kitabı)*, Çeviren Murat Ağarı, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2019.

İbn Şeddâd. *Baypars Tarihi: al-Melik al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, Çeviren M. Şerefüddin Yaltkaya. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.

İbnü'l-Esîr. *El-Kâmil fî't-Tarih*, Çeviren Abdülkerim Özaydın ve Ahmet Ağırakça. c. 10, 12. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

İbn Fazlullah el-Ömerî. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l-Ebsar*. Çeviren Ahsen Batur. İstanbul: Selenge, 2014.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent. "Anadolu." *DİA*. c. 3. İstanbul: TDV, 1991: 109-110.

İPŞİRLİ, Mehmet. "Kayseri." *DİA*. c. 25. Ankara: TDV, 2005: 96-101.

İSOTÇU, Çiğdem ve Hüseyin Başal. “Tam ve Kısıtlı Sulama Koşullarında Pamuk (*Gossypium hirsutum* L.) Döl Sıralarının Verim ve Lif Kalite Özelliklerinin Karşılaştırılması.” *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. c. 13, S. 2 (2016): 70-77.

KALLEK, Cengiz. “Hisbe.” *DİA*. c. 18. İstanbul: TDV, 1998: 133-143.

KALLEK, Cengiz. “Kantar.” *DİA*. c. 24. İstanbul: TDV, 2001: 317-320.

KALLEK, Cengiz. “Kafiz.” *DİA*. c. 24. İstanbul: TDV, 2001: 155-157.

KALLEK, Cengiz. “Kile.” *DİA*. c. 25. Ankara: TDV, 2002: 568-571.

KALLEK, Cengiz. “Kırat.” *DİA*. c. 25. Ankara: TDV, 2002: 437-439.

KALLEK, Cengiz. “Miskal.” *DİA*. c. 30. İstanbul: TDV, 2005: 182-183.

KALLEK, Cengiz. “Rıtl.” *DİA*. c. 35. İstanbul: TDV, 2008: 52-55.

KALLEK, Cengiz. “Ticâret.” *DİA*. c. 41. İstanbul: TDV, 2012: 134-144

KALLEK, Cengiz. “Müd.” *DİA*. c. 31. İstanbul: TDV, 2020: 455-457.

KANDIR, Hesna. “Tükenmenin Eşiğinde Nadir bir Tür: Anadolu Yaban Koyunu.” *Ayrıntı: Göller Bölgesi Ekonomi ve Kültür Dergisi*. c. 4, S. 42 (2016): 7-10.

KARAÇAĞ, Abdullah. “Avanos Sarı Han.” *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. ed. Hakkı Acun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 211- 235.

KARAKAYA, Enis. “Horozlu Han.” *DİA*. c. 18. İstanbul: TDV, 1998: 243-244.

KARPUZ, Haşim. *Şebinkarahisar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989.

KAYA, Selim. *I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara: TTK, 2006.

KAYA, Selim, “Süleyman Şah II.” *DİA*. c.38. İstanbul: TDV, 2010: 105-108.

KAYA HASDEMİR, Hülya. “Sivas’ın Tarihi Yolları: Tacir, Rahip ve Komutanın Ayak İzleri.” *TAD*. c. 40, S. 69 (2021): 1-27

KAYAOĞLU, İsmet. “el-Herevi’ye Göre XII. Yüzyılda Anadolu’da Ziyaret Yerleri.” *XI. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler: 5-9 Eylül 1990*. c. 2, Ankara: TTK, 1994: 733-740

KAZICI, Ziya. “Ahîlik.” *DİA*. c. 1. İstanbul: TDV, 1988: 540-542.

KAZVİNÎ. *Âsârü’l-Bilâd ve Ahbâru’l-İbâd*. Çeviren Murat Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitaplığı, 2019.

KENANOĞLU, Macit. “Vergi.” *DİA*. c. 43. İstanbul: TDV, 2013: 52-58.

KELEŞ, Bahattin. *Bahrî Memlûkler: İktisadî ve Ticarî Hayat*. İstanbul: Siyer Yay., 2018.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı. *Müsameretül Ahbâr*. Çeviren Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2000.

KESİK, Muharrem. *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi: Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*. Ankara: TTK, 2003.

KESİK, Muharrem. “Muînüddin Süleyman Pervâne.” *DİA*, c. 31. Ankara: TDV, 2020: 91-93.

KOCA, Salim. “Türkiye Selçuklularının İzledikleri Ekonomik Politikalar.” *Türkler*. c. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002: 519-534.

KONYALI, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*. c. 2, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası. 1974.

KONYALI, İbrahim Hakkı. *Konya Tarihi*, Konya: Memleket Gazetesi, 2007.

KOPRAMAN, Kâzım Yaşar. “Baybars I.” *DİA*. c. 5. İstanbul: TDV, 1992: 221-223.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.

KÖYMEN, Mehmet Altay. “Türkiye Selçuklu Devletinin Ekonomik Politikası.” *Belleten*. c. 50, S. 198 (1986): 613-620.

KÖYMEN, Mehmet Altay. *Büyük Alâeddin Keykubad ve Zamanı*. yay. haz. Salim Koca ve Sinan Tarifci. İstanbul: Kronik, 2020.

KAFESOĞLU, İbrahim. *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken, 2014.

KUŞÇU, Ayşe Dudu. “Selçuklu Deniz Ticaretinin Anadolu Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonundaki Rolü”, *International Conference on Eurasian Economies 2016*. ed. S. Sarı, A. H. Gencer ve İ. Sözen. İstanbul: Beykent University Publications, 2016: 330-335.

KÜÇÜK, Ayşegül. “Erciyes Dağı (Kayseri) ve Çevresindeki Doğal Ortam-İnsan İlişkileri.” Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 2018.

KÜÇÜKERDEBİL, Esen. “Mevlânâ’nın Gözüyle XIII. yüzyıl Anadolu’sunda Toplumsal Yaşam.” Yüksek Lisans Tezi. FSMVÜ, 2018.

LE STRANGE, Guy. *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya): İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*. Çeviren Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar. İstanbul: Yeditepe, 2015.

MAHİROĞULLARI, Adnan. *Seyyahların Gözüyle Sivas*, Sivas: Özlem Kitabevi, 2016.

Marco Polo. *Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı*. Çeviren Işık Ergüden ve Zühre İlkelen. İstanbul: Ötüken, 2019.

MERÇİL, Erdoğan. *Türkiye Selçuklularında Meslekler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat., 2020.

MERÇİL, Erdoğan. *Selçuklularda Vergiler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.

Mevlâna Celâleddîn, *Mektuplar*. haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp, 1999.

MOLTKE, Helmuth Von. *Feldmareşal Helmuth Von Moltke'nin Türkiye Mektupları*. Çeviren Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

MORRİSSON, Cecile. “Para, Finans ve Ticaret”, *Bizans Dünyası: Bizans İmparatorluğu (641-1204)*, c. 2, ed. Jean-Claude Cheynet. Çeviren Aslı Bilge. İstanbul: Ayrıntı, 2018.

MORRİSSON, Cecile. “Anadolu’da Üretim ve Ticaret”, *Bizans Döneminde Anadolu*. haz. Engin Akyürek ve Koray Durak. İstanbul: YKY, 2021.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikleri)*. haz. Ali Öngül. İstanbul: Kabalcı, 2017.

Nikephoros Bryennios. *Tarihin Özü*. Çeviren Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2008.

NİCOL, Donald M. *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*. Çeviren Gül Çağalı Güven. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000.

Niğdeli Kadı Ahmet, *El-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik*. Çeviren Ali Ertuğrul. c. I. Ankara: TTK, 2015.

Nicetas Choniata. *Historia*. haz. Immanuel Bekker. Bonn: Impensis ed. Weber, 1835.

Niketas Choniates. *O City of Byzantium, Annales of Niketas Choniates*. İngilizceye Çeviren Harry J. Magoulas. Detroit: Wayne State University Press, 1984.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. Türkçeye Çeviren Fikret Işıltan. Ankara: TTK, 2020.

OCAK, Ahmet Yaşar. “Hacı Bektâş-ı Velî”, *DİA*. c. 14. İstanbul: TDV, 1996: 455-458.

OCAK, Ahmet Yaşar. “Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi”, *DİA*. c. 14. İstanbul: TDV, 1996: 471-472.

ODABAŞI, Zehra. “Selçuklu Devleti’nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddin Karatay Vakıfları Örneği.” Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2012.

ORHONLU, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı*. İstanbul: Eren Yay., 1990.

OSTROGORSKY, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çeviren Fikret Işıltan. Ankara: TTK, 2015.

ÖKSE, Tuba. “Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları, *Bilig*, S. 34 (2005): 15-32.

ÖNGE, Mustafa. “Zazadin Han (Sadeddin Köpek Kervansarayı).” *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. ed. Hakkı Acun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 195-209.

ÖZAYDIN, Abdülkerim. “İbn Bîbî.” *DİA*. İstanbul: TDV, 1999: 379-382.

ÖZAYDIN, Abdülkerim. “Kılıcarslan II.” *DİA*. c. 25. Ankara: TDV, 2002: 399-403.

ÖZAYDIN, Abdülkerim. “Hamdullah el-Müstevfi.” *DİA*. c. 15: İstanbul: TDV, 1997: 454-455.

ÖZBEK, Yıldırım. “Tuzhisarı Sultan Hanı.” *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. ed. Hakkı Acun. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007: 175-193.

ÖZCAN, Koray. “Selçuklu Çağında Sivas: Ortaçağda Bir Anadolu-Türk Kentinin İşlevsel Kimliği Üzerine Hipotetik Yaklaşımlar.” *Akademik Araştırma Dergisi*. S. 33, (2007) 100-112

ÖZCAN, Koray. “Anadolu Selçuklu Dönemi Yerleşme ve Kent Modelleri.” *İtü Dergisi/a*. c. 6. S. 1. (2010) 3-15.

ÖZDAL, Ahmet N. *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*. İstanbul: Selenge, 2016.

ÖZDEMİR, Mehmet Ali. “İklim Değişmeleri ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler.” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. c. 2. S. 6. (2004) 173-192.

ÖZDOĞAN, Kazım. *Kayseri Tarihi*. Kayseri: Erciyes Matbaası, 1948.

ÖZERĞİN, Muharrem Kemal. “Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları.” Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1960.

ÖZERĞİN, Muharrem Kemal. “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları.” *Tarih Dergisi*. c. 15. S. 20 (1965): 141-170.

ÖZGÜÇ, Tahsin ve Mahmut Akok. “Sarıhan.” *Belleten*. c. 20. S. 79. (1956): 379-384.

ÖZTÜRK, Nazif. “Mütevelli.” *DİA*, c. 32. İstanbul: TDV, 2006: 217-220.

PAKALIN, Mehmet Zeki. “Kervansaray.” *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. c. 2. İstanbul: MEB yay., 1993.

PEGOLOTTİ, F. B. *La Pratica Della Mercatura*. ed. Allan Evans. Cambridge, Massachusetts: The Mediaeval Academy of America, 1936.

PİRENNE, Henri. *Ortaçağ Avrupa’sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Çeviren Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: İletişim, 2018.

PİYADEOĞLU, Cihan. *Sultan Alp Arslan: Fethin Babaası*. İstanbul: Kronik, 2018.

POLAT, M. Sait. “Selçuklular ve Beylikler Dönemi Türkiyesinde Ticaret.” *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*. c. 1. ed. Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006: 369-377.

POUJOULAT, M. B. *Voyage a Constantinople dans l'Asie Mineure, en Mesopotamie, a Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egypte*. Paris: Ducollet, Libraire-Editeur, 1840.

Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. Çeviren İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejani. Ankara: TTK, 2013.

Safiyü'd-dîn Abdü'l-mü'mîn b. Abdü'l-hakk el-Bağdadî. *Merâsidü'l-İttılâ' Alâ Esmâi'l-Emnike ve'l Bikâ*. c. 2-3. Çeviren H. İbrahim Gökbörü. Ankara: TTK, 2019.

SAHİLLİOĞLU, Halil. “Dirhem.” *DİA*. c. 9. İstanbul: TDV, 1994: 368-371.

SALMAN, Fikri. “Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz.” *Sanat Dergisi*. S. 6 (2010): 13-46.

SARRE, Friedrich. *Küçükasya Seyahati 1895 Yazı: Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*. Çeviren Dârâ Çolakoğlu. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret AŞ Yayınları, 1998.

Selçuknâme (Târih-i âl-i Selçuk). Çeviren Halil İbrahim Gök. Ankara: Atıf Yayınları, 2014.

SEVİM, Ali. “Keyhusrev I.” *DİA*. c. 25. İstanbul: TDV, 2002: 347-349.

SEVİM, Ali. *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*. Ankara: TTK, 2002.

SEVİM, Ali. *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*. Ankara: TTK, 2014.

SEYYİD, Eymen Fuâd. “Fâtımîler.” *DİA*. c. 12. İstanbul: TDV, 1995: 228-237.

Simon de St. Quentin. *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006.

SOMUNCU, Mehmet. “Kayseri Şehrini Kuruluşu ve Gelişmesi.” *TUCAUM*, S. 4 (1993): 127-146.

SOMUNCU, Mehmet. “Palas Ovası’nda Coğrafya Gözlemleri.” *TUCAUM*, S. 5 (1996): 183-212.

SÖNMEZ, Selami. “Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar).” *KKEFD/JOKKEF*. S. 15 (2007): 270-296

SPULER, Bertold. *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. Çeviren Cemal Köprülü. Ankara: TTK, 1957.

Süleyman Şükrü. *Seyahatü’l-Kübra*. yay. haz. Hasan Mert. Ankara: TTK, 2013.

SÜMER, Faruk. *Yabanlu Pazarı*. İstanbul: TDAV, 1985.

SÜMER, Faruk. “Selçuklu Tarihinde İğdişler.” *Türk Dünyası Araştırmaları*. S. 35 (1985): 9-27

SÜMER, Faruk. “Selçuklular Devrinde Türkiye’de Madenler”, *MÜFEF Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (1989): 159-164.

SÜMER, Faruk. “Kaykâvus I.” *DİA*. c. 25. İstanbul: TDV, 2002: 352-353.

SÜMER, Faruk. “Anadolu Selçukluları.” *DİA*. c. 36, İstanbul: TDV, 2009: 365-371.

SÜMER, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, Boy Teşkilâtı ve Destanları*. İstanbul: TDAV, 2016.

Süryani Mihail. *Suryanî Patrik Mihail’in Vakainamesi II. Kısım (1042-1195)*. Çeviren Hrant D. Andreasyan. 1944.

Strabon, *Geographica (Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV)*. Çeviren Adnan Pekman. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay., 2018.

ŞAHİN, İlhan. “Ahî Evran.” *DİA*. c. 1. İstanbul: TDV, 1988.

ŞAHİN, İlhan “Aksaray”, *DİA*, c. 2, (İstanbul: TDV, 1989), s. 291-292.

ŞAHİN, Reyhan. “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Para Basım Faaliyetleri.” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 2017.

ŞEKER, Mehmet. *İbn Battuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.

ŞIKOĞLU, Emrah. “Nevşehir Şehir Coğrafyası.” Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2017.

TABAKOĞLU, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh, 2012.

TAESCHNER, Franz. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. Çeviren Nilüfer Epçeli. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.

TANERİ, Aydın. “Ertokuş.” *DİA*. c. 11. Ankara: TDV, 2002: 312-313.

TAŞABAT, Celal. “Sivas’ta Şehirsel Gelişme.” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2006.

TEKCAN, Ahmet Recep. *Anadolu Selçuklu Devleti Merkezi Şehirlerinden Konya ve Kayseri’de Şehir Hayatı*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2012.

TOGAN, Zeki Velidi. “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti.” *Türk Hukuk ve İktisat Mecmuası*. c. 1 (1931): 1-43.

TOGAN, A. Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. İstanbul: İş Bankası Yay., 2018.

TURAN, Osman. “Selçuk Devri Vakfiyeleri I.: Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyyesi ve Hayatı.” *Belleten*. c. 11. S. 42 (1947): 197-236.

TURAN, Osman. “Selçuk Devri Vakfiyeleri III: Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri.” *Belleten*. c. XII, S. 45 (1948): 19-170.

TURAN, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*. Ankara: TTK, 1988.

TURAN, Osman. *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Ötüken, 2010.

TURAN, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih, Alparslan’dan Osman Gazi’ye*. İstanbul: Ötüken, 2011.

TURAN, Osman. “Selçuklu Türkiye’si ve Dünya Ticareti.” *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*. yay. haz. Altan Çetin ve Bilal Koç. Ankara: TTK, 2014.

TURAN, Şerafettin. *Türkiye-İtalya İlişkileri I: Selçuklulardan Bizans’ın Sona Erişine*. Ankara: TTK, 2020.

USTA, Ahmet. *Hilal ile Haç Arasında Hayatlar: Ortaçağ Akdenizi’nde Ticâret ve Tüccarlar (1260-1291)*. İstanbul: İletişim, 2022.

UYUMAZ, Emine. *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*. Ankara: TTK, 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı ve Rıdvan Nafiz Edgüer. *Sivas Şehri*. haz. Recep Toparlı. Ankara: TTK, 2020.

VRYONİS, Speros Jr. “Problems in the History of Byzantine Anatolia.” *TAD*. c. 1. S. 1 (1963): 113-132.

VRYONİS, Speros Jr. *Küçük Aysa’da Orta Çağ Hellenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma Süreci*. Çeviren İdem Erman. İstanbul: Kalkedon, 2020.

YALÇIN, Ünsal. “Early Iron Metallurgy in Anatolia.” *Anatolian Studies*. vol. 49, (1999): 177-187.

YALÇIN, Ünsal. “Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış.” *MT Bilimsel: Yer Altı Kaynakları Dergisi*. S. 9 (2016): 3-13.

YANAR, Şenay. “Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Kayseri’de Kültürel Hayat.” Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2008.

YAZICI, Tahsin. “Ahmed Eflâkî.” *DİA*, c. 2. İstanbul: TDV, 1989: 62.

YAZICI, Tahsin. “Menâkıbü’l-Ârifin.” *DİA*. c. 29. Ankara: TDV, 2004: 114-115.

Yazıcızâde Ali. *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Târîhi]*. haz. Abdullah Bakır. İstanbul: Çamlıca, 2017.

Wilhelm von Rubruk. *Moğolların Büyük Hanına Seyahat: 13. Yüzyılda İstanbul’dan Karakurum’a Yolculuk*. Çeviren Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

Willermus Tyrensis. *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği: Başlangıcından Kudüs’ün Zaptına Kadar*. Çeviren Ergin Ayan. İstanbul: Ötüken, 2016.

YALÇINLAR, İsmail. “Sivas Çevresinin Strüktürel Jeomorfolojisi Üzerine.” *TUCAUM*. S. 6 (1993): 407-410.

YAVAŞ, Alptekin. “Ortaçağ’da Hurda Demir Kullanımı.” *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. S. 10 (2019): s. 21-50.

YENİÇERİ, Celal. “Bâc.” *DİA*. c. İstanbul: TDV, 1991: 411-413.

YILMAZ, Esra. “XII. ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu’da İpek Yolu.” *JUHIS (Journal of Universal History Studies)*. c. 3. S. 1 (2020): 73-84.

YUVALI, Abdülkadir. “İlhanlılar.” *DİA*. c. 22. İstanbul: TDV, 2000: 102-103.

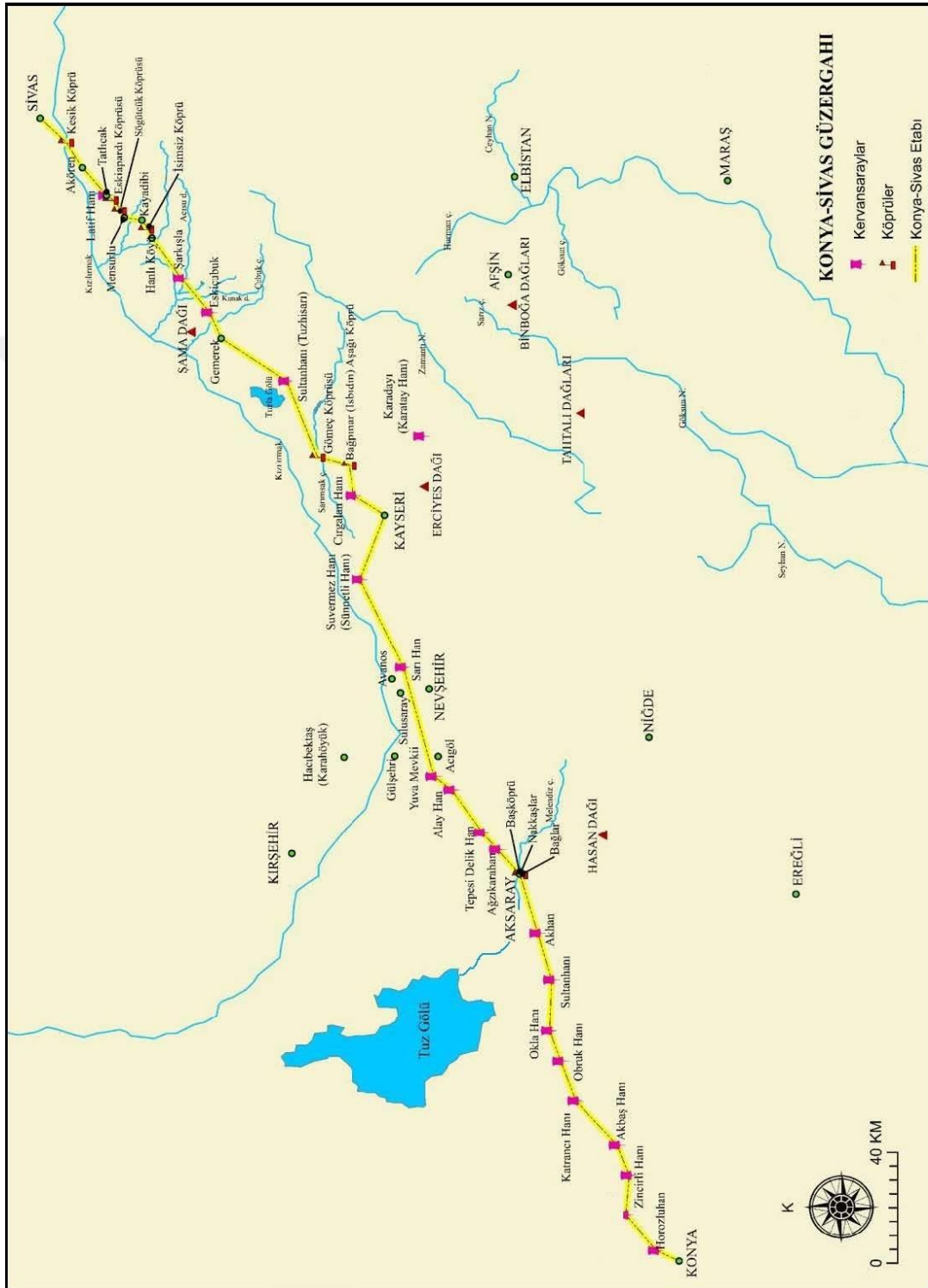
İnternet Kaynakları

- <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/32/Yaban-Hayati-Gelistirme-Sahalari> [Erişim Tarihi: 05.11.2021]
- <https://sivas.ktb.gov.tr/TR-288338/sivas-merkez-fotograflari.html> [Erişim Tarihi: 07.11.2021].
- MTA Genel Müdürlüğü, *Demir Yatakları Haritası*, https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/images/b_h/demir.jpg [Erişim Tarihi: 30.01.2022]
- Kubbealtı Lugatı, “Endâze” maddesi: <http://lugatim.com/s/endaze> [Erişim: 18.02.2022]

Haritalar

- 1/100.000 Ölçekli Aksaray L-32 Paftası, Ankara: HGM, 1968.
- 1/100.000 Ölçekli Kayseri K-34 Paftası, Ankara: HGM, 1963.
- 1/100.000 Ölçekli Kayseri K-35 Paftası, Ankara: HGM, 1965.
- 1/100.000 Ölçekli Sivas İ-37 Paftası, Ankara: HGM, 1982.
- 1/100.000 Ölçekli Sivas J-36 Paftası, Ankara: HGM, 1982.
- 1/100.000 Ölçekli Sivas J-37 Paftası, Ankara: HGM, 1982.

EKLER

Harita 1. Konya-Sivas Kervanyolu Güzergâhı

Tablo 1. Konya – Sivas Kervanyolu Güzergâhında Konaklama Yerleri ve Mesafeleri (km)

Konaklama Yeri	Mesafesi	Konaklama Yeri	Mesafesi	Konaklama Yeri
1-KONYA	6,7 km	2-Horozlu Han	15 km	3-Zazadin Hanı
3-Zazadin Hanı	12 km	4-Zincirli Han	11,5 km	5-Akbaş Hanı
5-Akbaş Hanı	15 km	6-Katrancı Hanı	11 km	7-Obruk Hanı
8-Obruk Hanı	10 km	9-Okla Han	23 km	10-Sultan Hanı
10-Sultan Hanı	20 km	11-Akhan	23 km	12-AKSARAY
12-Aksaray	13,5 km	13-Ağzıkara Han	6 km	14-Öresin Hanı
14-Öresin Hanı	14 km	15-Alay Han	8,5 km	16-Yuva Mevkii
17-Suvermez/Sünnetli Han	25 km	18-KAYSERİ	9,5 km	19- Cırgalan Hanı
19-Cırgalan Hanı	35 km	20-Sultan Hanı	35 km	21-Çubuk Menzili
21-Çubuk Menzili	27 km	22-Şarkışla/Gedik	26 km	23-Hanlı Köyü/Lala Kervansarayı (?)
23-Hanlı Köyü/Lala Kervansarayı (?)	21 km	24-Tatlıcak Köyü/Lâtif Hanı	24 km	25-SİVAS

